PROF. P. ŞMIDTA LATVIEŞU

MITOLOGIJA

10568
dzeł.

L 9/177

PROF. P. ŠMIDTA LATVIEŠU

MITOLOĢIJA

902.7 (1)

LATVIJAS BIBLIOTEKA
VALSTS

Iespiests „Komunista“ tipografijā, Maskavā.

Prof. P. Šmidta

Latviešu mitoloģija

Latviešu Rakstnieku un Mākslinieku Biedrība
1918.
Maskavā

Rāk. 59
Nr. 112/59
0306029793

Satura rāditājs.

I.

Latviešu mitoloģijas nenoteiktība. Mitoloģijas teorijas: fetišisms, animisms, manisms, animatisms un šo vienpusīguo teoriju iespaids latviešu mitoloģijas pētījumuos. Jaunākās teorijas par mitoloģijas izcelšanuos.

II.

Latviešu mitoloģijas avuoti: kronikas par baltu tautu ticību. Šo avuotu vienpusība un nedruošība. Vēlākuo rakstnieku apstrādājumi. Langes vārdnīca, Stendera pielikums pie gramatikas. P. Einhorna ziņas par latviešu mitoloģiju. Tautas dziesmas kà drošākais avuots mītu pārbaudīšanai.

III.

Indo-eiropiešu pirmtautas mitoloģija un latvieši. Indo-eiropiešu tautu kopējās dievības, kuŗas cēlušās no dabas parādībām. Dievības, kas gādājušas par cilvēkiem. Mirušu dvēseļu kults un latviešu veļu kults. Tautas dziesmu fantāzija un aizņēmumi nuo citu tautu mītiem.

IV.

Baltu mīti un latviešu mitoloģija. Dievību dažādība pie latviešiem, leišiem un senprūšiem.

V.

Latviešu dievības: Debess tēvs jeb Dievs un kristīgās ticības iespaids. Dievu dēli un viņu salīdzinājums ar līdzīgām indo-eiropiešu dievībām. Zemes māte. Svētās meitas.

VI.

Latviešu Saule un Mēness ar viņu savstarpējām attiecībām. Saules meitas un Dieva dēli. Ausēklis (Ūsiņš). Rīta blāzmas dievība Austra. Pērkuons, Pērkuona dēli un meitas.

VII.

Vējš, Vēja māte un Vēja dēli. Uguns kults. Uguns māte, Labreņča diena. Ūdens kults. Ūdens māte. Jūŗas māte. Jūŗas meitas un citas ūdens dievības.

LATVIJAS VALSTS BIBLIOTĒKA

VIII.

Senuo latviešu likteņa dievības: Laima, Dēkla, Kārta. Katuoļu Māras iespaids uz šo dievību jēdzieniem.

IX.

Mājas jeb pavārda dievs un viņa sakars ar seņču kultu: Mājas kungs, Ašgalvis un „Ciemnieks".

X.

Zemkuopības dievības: Lauku māte, Ceruoklis, (Dārza māte, Miežvilks, Diža) Jumis jeb Jumiķis.

XI.

Luopkuopības dievības: Luopu māte. Māra kā guovju patrone. Zilganā cielaviņa un lakstīgala. Čūsku jeb zalšu kults, viņa sakars ar veļu kultu.

XII.

Dievs kā zirgu patrons. Vēlākie zirgu patroni. Sluoka, strazds un dzeltenā cielaviņa. Augšgaliešu zirgu patrons Ūziņš jeb Ūsiņš.

XIII.

Cūku patrons Tenis jeb Tunis. Sv. Antonijs kâ cūku patrons rietuma Eiropā, pie igauņiem un krieviem.

XIV.

Citi luopu patroni māņuos un tautas dziesmās. Bišu māte.

XV.

Meža māte, (Birzulis un Lazduona); Zvejnieku dievības; Ceļa māte, Miega māte, Ziedu māte. Svētie ūdeņi, meži, lauki, kalni un kuoki.

XVI.

Seņču jeb dvēseļu kults. Miršana un viņa saule. Līķu apkuopšana. Raudu dziesmas un viņu vecums. Bēŗu ierašas. Kapi un viņu puškuošana.

XVII.

Latviešu ticība par mirušuo dvēseļu dzīvi viņā saulē. Veļi. Veļu māte un Zemes māte. Dvēseļu mieluošana un veļu laiks.

XVIII.

Nemiera jeb ceļuotāji gari. Lietuvēns. Kāvi, juogi un juodi. Māži un ēni.

XIX.

Velns, Juods, Kaŗa māte. Jupis, nīkšķis un pūķis.

XX.

Starpnieki starp cilvēkiem un garu valsti: burtnieki, burvji, zīlnieki, spīganas; raganas, laumas; krivi un vaidelaiši; (ligasoni, tilesoni un zigenoti). Šuo ļaužu senākā un vēlākā nuozīme.

XXI.

Līga, Līguo, Līgājs — latviešu pseudodievības, kuŗas senie latvieši nemaz nav pazinuši.

XXII.

Trimpus un Potrimps — neīsti latviešu dievi.

XXIII.

Citi nedruoši latviešu dievi: Pīkuols un piķis.

XXIV.

Maļecka un citu sveštautu rakstnieku ievesti nelatviešu dievi un dievu jēdzieni, kā: Pergrubris, Puškaitis, Bērstūķis etc.

XXV.

Langes, Stendera un citu aiz pārpratuma radušās dievības.

XXVI,

Caur puoļu vēsturnieku Teodoru Narbutu ieviesušās jukas un sagruozījumi latviešu mitoloģijā: Milda un Kaunis, Potrimps.

XXVII.

Vispārējs pārskats par latviešu dievībām un viņu attīstīšanuos. Dievu tēli. Dievu nuosaukumi kâ viņu vecuma un īstuma nuoteicēji.

XXVIII.

Latviešu kuopīgās dievības ar leišiem un prūšiem vaj tikai ar leišiem. Prūšu Rāmava.

XXIX.

Tautas tradīciju nuozīme mitoloģijas pētīšanā. Teikas pasakas, tautas dziesmas — visdruošākie pētīšanas materiali.

XXX.

Dažādas teorijas tautas dziesmu izskaidruošanai. Manhardta zimbolistiskā teorija. Optimistiskais pasaules uzskats tautas dziesmās.

XXXI.

Māšu kults latviešu mitoloģijā kā mūsu mitoloģijas īpatnība, salīdzinuot ar citām indo-eiropiešu un baltu tautām. Suomu — ūgru un igauņu iespaids uz latviešu mitoloģiju.

XXXII.

Senuo latviešu svētki: Veļu svētki — rudenī; Jāņi jeb zāļu diena — vasarā. Jurģa diena — pavasarī. Ar svētkiem saistītas ierašas un māņi.

XXXIII.

Pagānu un katuoļu laiku parašas tagadējuos latviešu svētkuos un svinamās dienās.

XXXIV.

Senuo latviešu laika iedalīšana: gads, gada laiki un mēneši, pēdējuo nuosaukumi.

XXXV.

Laika iedalīšana pēc nedeļām un nedeļas dienām. Krievu iespaids uz latviešu nedeļas dienu nuosaukumiem.

XXXVI.

Kuoku, augu un dzīvnieku luoma latviešu dzejā un mitoloģijā. Uozuols — vīriešu zimbuols, liepa — sieviešu, uosis un kļavs (kļava) — precētuo ļaužu. Skuju kuoki — dzīvības zimbuoli; priede un egle arī meitu kuoki, paeglis — sargs prēt jauniem gariem. Ziedu kuoki: ābele un ieva, lazda. Bērzs, vītuols, sērmūkslis un citi kuoki. Māņi par zālēm un puķēm.

XXXVII.

Latviešu mīti par zvēriem. Kosmogoniskās teikas par zvēriem pie rumāņiem, krieviem, leišiem un latviešiem. Viņu sakars ar kristīgas ticības un persiešu dualismu. Pasakas par vilku, viņu piederība pie ceļuojuošām kosmogoniskām teikām, tāpat par lapsu, zaķi, kurmi un ezi. Pasakas par lāci un tuo piederība pie senākajām īpatnēji latviskām teikām; tāpat dziesmas un māņi par sesku, cauni un peli.

XXXVIII.

Kosmogoniskās teikas par māju luopiem. Guovis un to vārdi. Zirgi; aitas un kazas; cūkas; kaķis un suns; čūskas; vistas un gaiļi un to iedalīšana Dieva un velna luopuos.

XXXIX.

Tautas dziesmas un teikas par putnu grupām: zīle, žube un lakstīgala; kraukļi, vārnas un žagatas; cīruļi un cielavas; vanags un pūce etc. Teika par upes rakšanu. Vāluodze. Teika par baluodi. Dzeguze – teikās visvairāk minētais putnis. Cīrulis — puiša zimbuols, cielava — meitas. Teikas par dzilnu, stārku jeb svēteli, kraukli, žagatu, ūpi, pūci, bezdelīgu, irbi un — ceplīti.

XL.

Teikas par čūskām. Čūskas latviešu mitoloģijā velna kustuoņi, zalši — Dieva. Krupji un vardes. Zivis. Zirneklis un muša. Blusas un gnīdas.

XLI.

Senuo latviešu patstāvīga indo-eiropisko mītu pārveiduošana zem citu tautu, kristīgas ticības un citu apstākļu iespaidiem. Iemesli, kādēļ nav izlietuoti visi tautas tradiciju materiali latviešu mitoloģijas izpētīšanai. Šī darba svarīgums un steidzamība.

Latviešu mitoloģija.

I.

Kaut arī par latviešu mitoloģiju ir vairāk rakstits nekâ par citiem mūsu etnografijas jautājumiem, tuomēr viņa nav vēl pietiekuoši izpētīta. Vēl līdz šim mums trūkst druošas atbildes uz jautājumu, kas īsti ir latviešu mitoloģija? Vecuo kroniku autori neizšķīra seņuo latviešu ticības nuo citu tautu māņiem, rakstnieki šīs ziņas izpušķuoja pēc savas fantāzijas un pētnieki lūkuoja visu izskaidruot pēc vienpusīgām teorijām. Tâ kâ nu latviešu mitoloģija tiek daudzināta dažāduos rakstuos un bieži vien ir izcēlušies sīvi strīdi par dažādiem dieviem, tad nevaru atstāt šadu lietu neapgaismotu pēc jaunākām zinātnes prasībām, lai gan daudz un dažādu sīkumu iztirzāšana mums vel ir jāatstāj nākamībai.

Sāksim ar teoriju, pie kādas turās tagadējie mitologi. Vēl līdz 19. gadu simteņa vidum etnografi duomāja, ka pirmais bīstamais spēks pie dabas tautām esuot tâ sauktais fetišs. Par fetišu turēts kāds kuoks, akmens jeb kāda cita lieta tikai tādēļ, ka dabas cilvēkam kaut kāda iemesla dēļ izlicies, ka šiem priekšmetiem piemīt kāds pārdabīgs spēks. Tādēļ arī mitologi meklēja visuos mītu pamatuos dabas parādības. Šā fetišisma teorijas vietā vēlāku iestājās tâ sauktais animisms. Pēc šās teorijas mitoloģija esuot cēlusies vienīgi nuo mirušu cilvēku dvēseļu kulta (anima, dvēsele). Tâ kâ nu šiem uzskatiem bija ļuoti daudz pretinieku, tad daži animisti lūkuoja savu teoriju pārlabuot un paplašinat. Pēdējie atzīst, ka dievības esuot cēlušās nuo dažādiem iemesliem, bet tik esuot turētas nuo ļaudim dvēselēm līdzīgas. Tādā ziņā nuo animisma izcēlās divas teorijas: mānisms (nuo latiņu vārda manes, mirušuo dvēseles), kas pa vecam katrā dievībā meklē tikai kāda senča dvēseli, un animatisms, kas pielaiž dažādus dievību cēluoņus, bet tikai tura tās dvēselēm līdzīgas. Ar 20. gadu simteņa sākumu tiek arvien vairāk izteiktas šaubas, ka arī animatisms jeb animisms

plašākā vārda nuozīmē nevaruot būt pirmais un vecākais mitoloģijas pamats. Pirmātnīgais cilvēks esuot ticējis ļuoti dažādiem māņiem un burvībām kâ: dabas spēku mistiskai varai, ar kuo stāv sakarā analoģijas burvība, negruozāmam liktenim un cilts pirmsenčiem jeb radītājiem. Tâ kâ šiem māņiem neesuot tuvāka sakara ar dvēselēm, tad dāži mitologi nuosauc šuo pirmātniguo ticības pakāpi par preanimismu. Tikai vēlāku šai pirmātnīgā ticībā attīstījušies dažādi ļauni demoni, kuŗi ar laiku izvērtušies par labākiem gariem, kamēr beidzuot sākuši arvien vairāk antropomorfizēties, t. i. līdzināties pašam cilvēkam.

Ziņas par augšā minētām teorijām ir pārnākušas gan arī latviešu rakstniecībā, bet diemžēl par vēlu un nepareizā veidā. Latviešu mitoloģiju sāka izskaidruot pēc fetišisma, kad jau pēdējais zinātnē sen bija atmests. Vienpusīgais mānisms pārnāca pie mums tik vēl tad, kad jau bija nodibinājies augšā minētais animatisms. Kad nu rakstuos parādījās spriedumi, ka šīs teorijas ir nevien nuovecuojušas, bet arī par daudz vienpusīgi iztulkuotas, tad mūsu rakstnieki dalījās divās partijās. Vieni palika pie savas pārliecības, ka viņu animisms esuot taisni tāds, kāds esuot mitoloģijā vispārīgi pieņemts. Uotri turpretī lūkuoja izskaidruot, ka latviešu mitoloģija esuot cēlusies pēc naturisma, kas tiek pielīdzināts augšā minētam fetišismam, un pēc vienpusīgā animisma jeb mānisma. Tālāka progresa mitoloģijas jautājumuos pie mūsu rakstniekiem neesmu ievēruojis.

Pievedīsim kādus piemērus, cik lieliski mēs varam maldīties, turuoties pie vienpusīgām teorijām.

Laima, kâ zināms, dažā labā ziņā līdzinās Saulei. Tautas dziesmās Saule kāduos variantuos (L. D. 1176. 4376.) ieņem Laimas vietu. Neretis abas tiek līdzīgi sauktas gan par „mātēm“, gan arī par „mīļām“. Par nelaimīgiem bāŗa bērniem gādā tâpat Laima, kâ arī Saule. Sevišķi Laima palīdz tiem bērniem, kas dzimuši saulītē (L. D. 1176—78). Laima ar Sauli palīdz arī dzemdētājām un šim nuolūkam abas nēsā atslēgas (1110 un 1112). Pēc tā nu var nākt uz duomām, ka Laima nav nekas cits kâ Saule.

Gluži tâpat Laimas māti var pielīdzināt arī Veļu mātei. Laimas māte gādā par dzīvajiem un „šai saulē“ tâpat kâ Veļu māte par mirušiem „viņā saulē“. Sevišķi abas rūpējas par bāŗiem.

Arī ļaunu mūžu nuovēlē Laimas māte, juo „pati Laima laba sieva, pati liela naideniece“ (1136,6). Līdzīgi Veļu mātei viņa liek arī ļaudim mirt (336. 10932,1. 22194,4. 27457). Tautiete žēluojas, ka „Laimiņa, raganiņa“, nuoņēmusi „arājiņu“ (27842). Laima netik vien nuospriež nāvi, bet sagaida arī vēl mirušuo dvēseli (27494) tâpat kâ Veļu māte (27432). Šādu iemeslu dēļ Laima ir pieskaitīta arī veļu kultam.

Jā nu arī Laima dažā ziņā līdzinās Saulei un Veļu mātei, tad tuomēr nevaram vis apgalvuot, ka Laimas kults būtu maisījums nuo Saules un veļu kulta. Zināma līdzība jau pastāv starp visām dievībām, tādēļ nav jābrīnās, ka minētās trīs mātes stāv viena uotrai vēl tuvāku. Laima pēc vārda nuosīmes ir likteņa lēmēja jeb „mūža licējiņa“ (8589) un nuo dažiem valuodniekiem tiek atvasināta nuo darbības vārda „lemt“, kaut gan šādam atvasinājumam stāv daži šķēršļi ceļā. Likteņa dievibas, sevišķi vēl sieviešu dzimuma, ir sastuopamas pie dažādām tautām, un tāda ir arī Laima pie latviešiem. Tikai Laimas kultam tālāku attīstuoties varēja rasties tuvāka līdzība ar Sauli un Veļu māti.

Nevaram sacit, ka Laimas kults būtu pie mums uzglabājies pirmātnīgā veidā. Tautas dziesmu Dievam jeb Debess tēvam līdz ar Laimu pieder tagad svarīgākā luoma latviešu tautas tradicijās. Pie citām tautām turpretī likteņa dievibas stāv zemāku un tiek mazāk daudzinātas. Arī vecās kronikās trūkst ziņu, ka Laima būtu viena nuo lielākām latviešu dievietēm. Tâpat arī pie leišiem Laimai ir daudz mazāka nuozīme nekâ mūsu tautas dziesmu Laimai. Pēc tā nu varam vēruot, ka Laimas kults pie latviešiem būs attīstījies sevišķi vēl vēsturīgā laikā. Šādam vēruojumam ir arī savs svarīgs iemesls. Vidus laikuos jumprava Mārija, kâ zināms, tika turēta par sieviešu patroni. Tāda nuozīme ir arī mūsu tautas dziesmu Māŗai. Pēdējā atkal visuos sīkumuos līdzinās Laimai, tā kâ starpība starp abām tagad nav viegli nuovēruojama. Tâ tad Laimas kults gan būs paplašinājies zem Māŗas kulta iespaida. Nebūtu tuomēr pareizi spriest, ka Laima vispārīgi ienākusi Māŗas vietā, juo kristīguos laikuos taču vairs nebūs radījušies jauni pagānu dievi. Turklāt leišu Laima liekas būt uzglabājusi pirmātnīguo nuozīmi.

Pēc šāda piemēra varēsim viegli saprast pazīstamā etnografa F. fon der Lejena izskaidruojumu par mitoloģijas celša-

nuos. „Vieni pētnieki izskaidruoja mitoloģiju par saules pielūgšanu, uotri par ticību uz mēneša burvības spēku, citi atkal par bailēm nuo pērkuona; tad tika spriests, ka viņa esuot cēlusies nuo meža nuoslēpumiem un šausmām; tad atkal, ka viņu esuot radījušas sapņu bailes un murgi jeb ar bailēm maisītā, māņticīgā mirušuo dvēseļu cienīšana. Visiem šiem uzskatiem ir daļa taisnības, bet pilnīgas taisnības nav nevienam. Viena vienīga pamata mitoloģijai nemaz nav. Viņa tiek uzturēta nuo ļuoti daudz avuotiem, juo viņa ir nešķiŗami saistīta ar pašas dzīves dažādību". Šādus dažādus avuotus mēs pa daļai redzējām arī augšā mīnētuos mituos par Laimu.

Ņemsim vēl vienu piemēru par vienpusīgu teoriju maldību. Kurzemē un arī pie žemaišiem ir lamu vārds „jupis", kas, kâ vēruojams, nuozīmē ļaunu garu. Jau sen bija izteiktas duomas, ka šis jupis būšuot laikam cēlies nuo Jupitera. Par fonētikas likumiem tuoreiz neviens neinteresējās, kādēļ arī meklēja tikai mītu līdzības. Vajadzīgie mīti arī drīz vien tika sagādāti. Kâ Dzevs jeb Jupiters esuot uzvārējis Kronu, tâ arī Pērkuons esuot nuogāzis nuo truoņa savu vecākuo brāli Jupi. Bet visi pabalsti šim jaunajam atradumam ir tik neveikli, ka par viltuojumu še nav ne mazākuo šaubu. Teika par Kronu ir tikai Dzeva teikas tālāks izpušķuojums, kādēļ nav un nevar būt grieķiem tādu tautas tradiciju, kur Krons būtu saukts par lielākuo dievu. Mums turpretī grib iestāstīt, ka tai pašā Kurzemē latvieši vēl mūsu dienās esuot dzīedājuši nevien: „Rauj tev' jupis, meža sargs" (1685,1), bet arī: „Ai, Jupīti, mīļš dieviņi!" Kâ tad nu gan viens un tas pats jupis tiem pašiem kurzemniekiem vienreiz var būt lamu vārds un uotrreiz „mīļš dieviņš"? Tā pati neveikliba ir redzama arī zituos piemēruos. „Jupis bija liels dieviņis par visiem dieviņiem". „Pērkuons Jupi tik ilg' sita, līdz iesita zemītēi". Ne prozāiska izskaidrošana, kas jupis esuot bijis senāk, nedz arī „tik ilg' sišana" nebūt neatgādina īstas tautas dziesmas. Par mitoloģijas teorijām šuo dziesmu sacerētājs gan nebūs nekā dzirdejis. Un tuomēr šai šaubīgajā jupī mūsu rakstnieki ir atraduši gan mākuoņus, gan ari kādu senču dvēseli.

Nav nekādu šaubu, ka veļu kults stāv vistuvākā sakarā ar senču dvēseļu kultu, bet arī šuo sakaru mūsu rakstnieki ir mā-

cējuši pārspīlēt. Latvieši senāk ticējuši, ka katra cilvēka dvēsele pēc nāves aiziet viņā saulē un pievienuojas veļiem. Tālā senātnē veļu kults laikam arī būs cēlies nuo dvēseļu kulta; bet tautas tradicijās mums vairs nav liecību, ka visi veļi būtu cēlušies tikai nuo mirušām dvēselēm. Par jauniem cilvēkiem tiek stāstīts, ka tie viņā saulē precējuoties. Kāds tautietis tur apprecē pat Zemes mātes, pēc varianta Veļu mātes meitu (27699). Bieži vien tiek daudzināti veļu bērni. Par veļiem valda Veļu māte, kuŗa ļuoti līdzinās Zemes mātei. Šiem veļiem ir arī savas guovis un savi suņi. Fakts paliek tikai tas, ka veļi viņā saulē ir ļuoti līdzīgi zilvēkiem šaī saulē un ka zilvēka dvēsele pēc nāves piebiedruojas veļiem. Jā viss veļu kults ar visiem sīkumiem ir cēlies nuo seniem māņiem par dvēselēm, tad tas ir attiecināms uz ļouti seniem laikiem, juo arī leišiem ir tādi paši veļi (vēlēs) ar Veļu māti (Velona) priekšā. Kad īsti pirmātnējais dvēseļu kults būs attīstījies par vēlākuo veļu kultu, nebūt nav galīgi izpētīts. Mūsu rakstnieki turpretī grib iestāstīt, ka latviešu Veļu māte esuot zināmas ievēruojamas sievietes dvēsele. Šām duomām par pierādījumu ņem piemērus nuo Afrikas un Amerikas iedzimtuo teikām. Jā nu arī šādas teikas būtu it pareizi uzrakstītas un izskaidruotas bez tendences, tad tuomēr jautājums vēl nebūt nav pietiekuoši izšķirts. Ķīniešiem arī ir ļuoti daudz tautas varuoņu, kas izvērtušies par dieviem, bet vecuos rakstuos pēdējie neretis ir sastuopami jau sen pirms minētuo varuoņu dzimšanas. Man tas izklausās ļuoti ermuoti, ka par daudz gadu tūkstuošiem pie veļiem bijusi republika un ka tad viņi pārgājuši uzreiz uz monarchiju, kad nuomirusi kāda ievēruojama sieviete. Veļu mātes celšanuos var izskaidruot daudz vienkāršāki: Kâ ļaudim bija savi valdnieki virs zemes, tâ pirmātnīgie cilvēki varēja duomat, ka arī par veļiem ir savs valdnieks. Pēc Zemes mātes, Saules un varbūt vēl Laimas analoģijas arī šis valdnieks tika piešķirts sieviešu dzimumam.

II.

Jepazinušies ar mitoloģijas pētītāju teorijām, pāriesim tagad uz kronikām, kas pasniedz mums visvecākās ziņas par baltu tautu ticību. Kroniku autoru uzdevums bija aizstāvēt un cildināt vācu priesteŗu un bruņenieku rīcību, kādēļ vietējuo

tautu ticība bija jātēluo sevišķi tumšās krāsās. Šie autori parasti neprata vietējuo valuodu un daudzreiz nemaz neizšķīra dažādas vietējās tautas, saukdami visas gluži vienkārši par nevāciem (Unteutsche). Jau vecais Hūpelis (A. W. Hupel) gluži labi ir sapratis nuovērtēt šās ziņas. Viņš raksta: „Kelchs un citi piemin dažas dievības, kas guodātas nuo livoniešiem pagānu laikuos; bet viņu ziņas mums vajadzēs uzmanīgi pārbaudīt, kamēr varēsim uz tām palaisties. Pirmie Livonijas atgriezēji saprata par maz ļaužu valuodu; viņi turēja par savu pienākumu aprakstīt viņu pagānu dievkalpuošanu nuo visriebīgākās puses, pat ar tīšiem pielikumiem, lai tikai apsegtu pie atgriešanas lietuotuo varmācību un lai paceltu savus nuopelnus; viss tika pārspīlēts. Viņus apvainuoja par visnejaukākām lietām, sevišķi par daudzdievību“ (Topographische Nachrichten, I, Riga, 1774, 149. l. p.). Tâ kâ nu pagānu laiku Dievs jeb Debess tēvs līdzinās ari kristīgas ticības Dievam, tad kronikas cieš par tuo pilnīgi klusu. Šā debess dieva viņas nepiemin ne pie prūšiem, ne leišiem, ne latviešiem. Sevišķi kronikas mīl sludināt, ka pagānu tautas esuot pielūgušas Velnu. Tādēļ arī latviešu Juods un prūšu Pikuls (Velns) ir ievietuoti lielākuo dievu starpā. Tālāku Hūpelim būs taisnība, ka dievu skaits būs tīšām palielināts. Jau pēc pašu kroniku vārdiem var redzēt, ka nav īsti izšķirti prūšu, leišu, latviešu, ja pat krievu un puoļu dievi. Dažs labs nuo šiem dieviem būs bijis pazīstams tikai vienā jeb uotrā apgabalā. Dievu vārdi ir uzrakstiti parasti tik nepareizi, ka daudz nuo tiem nemaz vairs nav sapruotami. Pēc tā var skaidri redzēt, ka autori nav pratuši vietējuo valuodu un tādēļ arī pret savu gribu būs pielaiduši visādas kļūdas. Turklāt pazīstamais Simons Grūnaus ir vēl tīšām saduomājis visādas lietas par prūšu Romovi. Viņš ir reformacijas pretinieks un pāvesta valdības piekritējs. Arī pie seniem prūšiem viņš atruod tādu pašu priesteŗu valdību kâ katuoļu baznīcā. Romove esuot bijusi lielākā svētnīca priekš trim augstākiem dieviem. Tur esuot valdījis krivu-krivs, pielīdzināms pāvestam, par visām baltu tautām. Tālāku apskatīsim šuo jautājumu vēl sīkāki.

Šās jukas vēlākie rakstnieki ir tik vēl vairāk pavairuojuši. Priekš latviešu mitoloģijas šās ainas vispirms ir apstrādājis Jēkabs Lange savā vārdnīcā. Langes laikuos mitoloģija nebija

nekāda zinātne, kādēļ viņš ari ir vācis materiālus bez kritikas un devis izskaidruojumus pēc brīvas fantāzijas. Lange tuomēr ir bijis tik guodīgs, ka vairāk reizes ir atgādinājis, ka latvieši savus pagānu dievus jau esuot aizmirsuši, jeb vismaz lietuojuot tagad viņu vārdus citādā nuozīmē (I. 17. 288. 289. u. c. l. p.). Neskatuoties uz tuo, par vecākuo un svarīgākuo latviešu mitoloģijas avuotu tuomēr parasti tura zināmuo pielikumu pie vecā Stendera gramatikas. Svarīgākais Stendera avuots par latviešu mitoloģiju ir bijusi Langes vārdnīca, nuo kuŗas viņš daudz lietas nuorakstijis gluži vārdu pa vārdam. Viņš tik ir paplašinājis pēdējā uzsāktuo darbu, bet nemin ne vārda ne par savu avuotu, ne par ziņu nedruošibu. Stendera gramatikas pirmā izdevumā, kuŗš bija iznācis pirms Langes vārdnīcas, nav vēl nekāda pielikuma par latviešu mitoloģiju. Latviešu rakstnieki ar Ausēkli priekšgalā ir tikai sekuojuši Langes un Stendera priekšzīmei. Dievus viņi meklēja nevis zinātnei, bet dzejai. Viņu izduomajumi ir diemžēl ieviesušies arī dažuos tautas tradiciju krājumuos.

Pēc šādiem faktiem nu varētu duomāt, ka nuo tik nedruošiem avuotiem latviešu mitoloģija nemaz vairs nav iztirzajama. Bet tik bēdīga tā lieta tuomēr nav. Gluši patiesas, kaut arī ne visai pilnīgas ziņas par latviešu mitoloģiju sniedz pazīstamais P. Einhorns 17. gadu simtenī. Šuo ziņu patiesiba tiek apstiprināta nuo dažādām tautas tradicijām, sevišķi tautas dziesmām. Tā tad par latviešu mitoloģiju pēdējuos trijuos gadu simteņuos varam atrast ari druošas ziņas.

III.

Jr mums arī kādi nuovēruojumi par tiem pamatiem, nuo kādiem baltu mitoloģija var būt cēlusies. Latvieši, kâ zināms, pieder pie baltu tautu zara, kuŗš savukārt ir cēlies nuo indo-eiropiešu pirmtautas. Salīdzinuot dažādu indo-eiropiešu tautu māņus, mitologi ir jau sākuši meklēt pakaļ, kādi māņi ir vecāki un kuopīgi visām minētām tautām. Šādā ceļā ir uzstādīta hipoteze par indo-eiropiešu pirmtautas mitoloģiju. Tā kâ nu baltu tautas, dzīvuodamas tālu nuo Vidus jūŗas kultūras centra, ir uzglabājušas vecāku un tīrāku valuodu nekâ citas radu tautas, tad arī baltu mitoloģija, kâ duomājams, nebūs daudz gruozīju-

sies un attāļinājusies nuo pirmtautas māņticības. Tādēļ apskatīsim tuvāku šuo indo-eiropiešu pirmtautas vēruojamuo mitoloģiju.

Gandrīz pie visām tautām pasaulē atradīsim kādas liecības, ka debesis tiek uzskatītas par tēvu, zeme par māti. Tâ arī pie indo-eiropiešu tautām mēs sastuopam nevien debess valdnieku jeb tēvu, bet arī kādu zemes valdnieci. Pēdējai tuomēr pieder mazāka luoma un viņas vietu ieņem neretis arī zemes dievi. Tikpat plaši ir izplātīts cits mīts, ka saule un mēnesis esuot laulāts pāris, bet pie dažādām tautām mainās abu dzimums; pie vieniem (p. p. seniem grieķiem un ruomiešiem) saule ir vīriešu un mēnesis sieviešu dzimuma, pie uotriem mēnesis ir tēvs un saule māte (p. p. pie ģermāņiem un seniem zemītiem). Pie indo-eiruopiešu tautām pēdējā mītā zināma luoma vēl pieder „Debess" jeb „Dieva dēliem" (sal. ģrieķu Dioskūrus), kuŗiem ir arī savi zirgi. Ar sauli var vēl vest sakarā rīta blāzmas dievieti, kuŗu arī pazīst daudz indo-eiropiešu tautas. Nuo debess parādībām uz pirmātnīguo cilvēku vislielakuo iespaidu ir atstājis pērkuons, nuo kuŗa ir cēlušās daudz un dažādas dievības. Tâpat bija savi dievi, kas valdīja par vēju, uguni un ūdeni. Nav tuomēr jāduomā, ka visas pirmātnīgās indo-eiropiešu dievības būtu cēlušās nuo dabas spēkiem. Bijuši vēl dievi, kas cilvēkam palīdzējuši visāduos darbuos un visāduos stāvuokļuos. Par zemkuopību, luopkuopību, medību, zveju, laulības dzīvi, cilvēka likteni — par visu gādājuši savi dievi. Salīdzinuot dažādu tautu ierašas, mēs atruodam arī dievības, kas uzrauga maucību, zādzību un slepkavību. Daži dievi dzīvuojuši zināmuos kalnuos, mežuos, ūdeņuos un akmeņuos. Bijušas vēl visādas apgabalu un māju dievības. Arī ķīniešu nuoejamuo vietu dieviete un latviešu Mēslu māte (sal. ruomiešu Sterculinius) nav nekādi izņēmumi mitoloģijā. Kaut arī pēdējā laika mitologi vairs nepiešķir senču un dvēseļu kultam tik liela vecuma, kâ tas agrāki tika darīts, tuomēr neviens neliedz viņa lielās nuozīmes. Mirušām dvēselēm pirmātnīgā cilvēka fantāzijā pieder ievēruojama luoma. Nuo tām, kâ jau teikts, būs cēlies augšā minētais veļu kults ar dažādām apakšzemes dievībām. Veļi nāk sakarā ar cilvēkiem virszemes un paplašina arī dažu dievu darba lauku. Māņi par dabas spēkiem, senču dvēselēm

un visādiem dzīves apstākļiem bieži vien samaisās un tiek vēl vairāk sarežģīti nuo tautas dzejnieku fantāzijas un nuo aizņemtiem citu tautu mītiem. Pa daļai tuo jau redzējām pie augšā minētās Laimas.

Mitologi duomā, ka šie indo-eiruopiešu senie dievi nav vēl bijuši pilnīgi antropomorfizēti, t. i. pielīdzināti cilvēkiem. Nav viņiem bijis arī sevišķu nuosaukumu, juo tikai retumis dieva nosaukums sniedzas līdz indo-eiropiešu pirmvaluodai. Jā nu šādi nuosaukumi attiecas uz pirmvaluodu, tad viņi vispirms parasti ir nuozīmējuši debesis, pērkuonu, sauli, mēnesi, rīta gaismu, zemi u. t. pr. Dažāduos apgabaluos būs arī bijuši dažādi mazāk ievēruojami dievi. Tā tad indo-eiropiešu pirmtautas mitoloģija nav vairs atradusies pirmātnīgā preanimisma stāvuoklī. Šie dievi nav arī vairs ļauni demoni, kuŗi neretis tiek duomāti visādu zvēru veidā, juo dievu ar zvēru izskatu indo-eiropiešu tautām nav samērā daudz. Tāpat nevar teikt, ka pēc dievu skaita un dažādības šī mitoloģija būtu nabadzīga. Pazīstamā angļu etnografijas mācības grāmatā ir teikts: „Vienkāršas un neattīstītas tautas, kuŗas stāv uz zema civilizacijas stāvuokļa, pazīst parasti tikai maz sargu dievības. Juo vairāk sarežģīta ir civilizacija, juo lielāka ir tendence uz politeismu“ (C. S. Burne, The Handbook of Folklore, London, 1914).

IV.

Nuo šādiem māņiem tad nu arī būs attīstījusies baltu pirmtautas māņticība un, kâ vēruojams, būs arī gājusi kādu suoli uz priekšu. Tādā pašā ceļā nuo baltu mītiem būs atkal cēlusies latviešu mitoloģija. Tâ tad latviešu dievi būs gan vēl tālāku atšķīrušies nuo pirmātnīgajiem demoniem, bet kâ jau augšā minēts, stāvēs vēl tuvu indo-eiropiešu senajām dievībām. Tuo ievēruojuot nevien latviešu valuodai, bet arī latviešu mitoloģijai ir liela nuozīme pie indo-eiropiešu senākās kultūras izpētīšanas.

Jau augšā ir minēts, ka indo-eiropiešu pirmtautai nebūs bijuši visās vietās gluži vienādi dievi. Tâpat ir nuovēruots, ka pie senajiem prūšiem un leišiem dažāduos apgabaluos ir bijušas dažādas dievības. Pie latviešiem sastuopam tādu pašu dažādību. Tâ, par piemēru, tikai augšgalieši, kâ liekas, ir cie-

nījuši Ūsiņu un tikai kurzemnieki ir pazinuši ķekatas. Tuo ievēruojuot gan nevar būt ne runa, ka pie prūšiem, leišiem un latviešiem būtu bijusi gluži vienāda mitoloģija. Jā nu visām baltu tautām nebija vienādas ticības, tad nevarēja būt arī tādu priesteŗu, kas valdījuši par vīsām minētām tautām. Šādas lietas zina stāstīt sevišķi augšā minētais Simons Grūnaus, kamēr vecākās un druošākās kronikas vēstą par pastāvīgiem asinainiem kaŗiem baltu tautu starpā. Minētā priesteŗu valdība par vairāk tautām būtu arī kâ izņēmums visā zemeļu Eiropas vēsturē.

Iepazinušies ar tiem pamatiem, uz kādiem mēs varam pārbaudīt kroniku ziņas par mitoloģiju, pāriesim tagad uz kronikās daudzinātiem baltu tautu dieviem. Par senuo prūšu ticību Pēteris Dusburgs raksta 14. gadu simteņa sākumā šâ: „Maldīdamies viņi tura katru radītu lietu par dievu, kâ: sauli, mēnesi, zvaigznes, pērkuonu un četrkājus līdz pat vēršam.“ Tâpat arī leiši pēc dažādiem veciem rakstiem esuot pielūguši pērkuonu, sauli, mēnesi un citas radītas lietas. M. Mosvidijs raksta 1547. gadā šâ: „Daudzi līdz šim vēl gluži atklāti turās pie elkudievības: citi parāda dievišķu guodu kuokiem, citi upēm, citi čūskām, citi citām lietām. Citi pielūdz Perkunu u. t. pr.“ Par augšgaliešu māņiem raksta kāds jezuītu misionārs 1613. gadā: „Šiem ir dažādi dievi, viens debess un viens zemes dievs, apakš kuŗiem stāv citi dievi, kâ: zivju, lauku, labības, dārzu, luopu, zirgu, guovju un citu vajadzīgu lietu dievi.“ Ar šiem citātiem varam salīdzināt P. Einhorna ziņas par Baltijas latviešu māņiem, kur lasām, ka latviešiem bijuši „dažādi dievi un dievietes, kâ: debess, laika, pērkuona, zibiņu, jūŗas, vēju, uguns, lauku jeb tīruma, dārzu, luopu, tārpu un ceļu dievi.“ Citā vietā viņš raksta, ka „latvieši pielūguši sauli, mēnesi, pērkuonu, zibiņus un vējus, arī šiem blakus viņiem vēl bijuši citi dievi un dievietes, kâ: Jūŗas māte, kuŗu piesaukuši zvejnieki, Lauka māte, kuŗu piesaukuši arāji, Meža māte, kuŗu piesaukuši mednieki, Ceļa māte, knŗu piesaukuši ceļuotāji, Dārza māte, kuŗu piesaukušas sievas un mājas mātes.“ Trešā vietā, pieminēdams lielākuos latviešu dievus, Einhorns raksta: „Viens ir bijis puķu, labības un citu zemes augļu dievs, kuŗu pielūguši ar sevišķām ceremonijām. Uotrs bijis debess un zemes dievs, trešais jūŗas dievs, ceturtais kuģineeku dievs, piektais aku un upju dievs,

sestais bagātības dievs u. t. pr. Tâpat viņiem bijis savs pērkuona un negaisa dievs.....“ Pēc šām ziņām mēs redzam nevien radniecību baltu tautu mitoloģijā, bet arī pēdējās lielu līdzību ar senajiem indo-eiropiešu māņiem. Nav mums pamata šaubīties, ka šīs ziņas būtu kāda iemesla dēļ tīšām sagruozītas. 17. gadu simtenī tiek pieminēts pie latviešiem arī debess dievs, kuŗa, kâ jau minēts, vecākās kronikas nepiemin, juo pēc viņu vārdiem pagāni pielūguši velnus (coluerunt Daemonia pro Diis).

V.

Kas tad nu gan ir bijis tas vecais debess valdnieks jeb Debess tēvs, kuŗš, kâ jau minēts, ir meklējams arī latviešu mitoloģijā un kuŗa eksistenci apliecina katuoļu priesteris un P. Einhorns? Uz šuo jautājumu duod mums atbildi mūsu tautas dziesmas.

Vai, Dieviņi, Debess tēvs,
Kuo sapņuos es redzēju! 9291.

Bagātie pie Dieviņa
Mani stāda kaņepēs.
Dziržu savu Debess tēvu
Mani ar' meklējam. 31167.

Dievs tuo zina, Debess tēvs,
Kur būsim citu gadu. 269, v.

Šis baltu tautu Dievs (leitiski: Dievas, prūsiski: Deivas) jeb Debess tēvs ir pēc skaņām un nuozīmes rada nevien ar latiņu vārdu „deus“ (dievs), bet arī ar sanskrīta „Djāus pitā“, grieķu „Zeus patēr“ un latīņu „Jupiter“ jeb „Diespiter“. Tâ tad latīņu Jupiters saskan ar mūsu tautas dziesmu Dievu, nevis ar jupi. Vārds „dievs“ ir aizņemts arī suomu valuodās (suomiski: taivas, igauniski: taevas, lībiski: tòvas) un nuozīmē tur tikai debesis, nuo kā redzam, ka dabas parādības un viņu dievības senāk parasti apzīmētas ar vienu vārdu. Vēl tagad kādā mīklā Dievs zīmējas uz debesim. „Spriks pie Dieva, spriņģis mežā, simtkājis ezerā“ (zvaigzne, zaķis, vēzis). Kristīgu ticību pieņemuot, šis vecais debess dievs pārgāja pie visām trim baltu tautām kristīga Dieva nuozīmē. Latviešu tautas tradicijās Dievs ir tikai pašvārds, nevis sugas vārds, kādēļ arī citas dievības nekad netiek sauktas par dieviem; sal. p. p.:

Sper, Pērkuon', sausu kuoku,
Liec zaļami salapuot;
Suodi, Dievs, ļaunus ļaudis,
Duod labiem padzīvuot. 27359.
Līguo Dievis ar Pērkuonu,
Es ar savu bālēliņu. 32955.

Tautas dziesmās atruodam daudz un dažādus sīkumus par šuo vecuo Dievu jeb Debess tēvu. Viņam ir „plats" (33255) jeb „kupls" (8135) mētelis, visvairāk „pelēkas" krāsas (33532—5), arī nuo „zaļa zīda" (32953. 33682,4) un „sudrabuots" (33254. 33682). Viņš nēsā vēl „juostu" (29436. 29579. 33140 v.) ar „zuobenu" (9097. 34043,20. 29436. 30074,2. 31754. 33140 v.), pie reizes arī „rudzu ruogu cepurīti" (32555), „zaļu zīžu nēzduodziņu" (33997), „baltus svārkus" un „baltu spieķi" (32913). Pēc vienas tautas dziesmas (33652) viņš ir „mazs vīriņš", bet „gudrs viņa paduomiņš". Dieviņš stāv pagalmā „vībuotnīšu krumiņā" (8050. 13232), guļ nakti „liela ceļa maliņā, ceļmalīša krūmiņā" (26060. sal. 9123. un dus launagu (32800). Parasti viņš jāj uz zirga, bet neretis arī brauc „kamanās" un „ratuos". Viņa zirgi ir dažādas spalvas, kâ jau vispārīgi ieslavētie tautas dziesmu zirgi. Šie zirgi parādās neretis arī citāduos veiduos, gan kâ „melni suņi" (33647), gan kâ „melni kraukļi" (33690), gan arī kâ „melni vērši" ar „baltiem ragiem" (33862). Dieva kumeliņam ir šad un tad arī „zvaigžņu deķis mugurā" (17833. 33655). Dieviņš nevien līdzinās cilvēkam, bet dara arī visādus viņa darbus un neretis „lien" viņa „istabā" (19713. 33255). Viņš līž „līdumu" (28854. 33657), iet sēt „ar sētuvīti" (27953—4. 28016. 28028), jāj pieguļā (738. 29176), tura savu „klēti" (8243), dzeļ kāzās kuopā ar ļaudim (16095,1), kuopj savu „apiņu dārzu" (19487), kas atruodas „pie Dieviņa nama durvu" (19491), kur aug „kupls uozuoliņš" (34127), un dara „alu" (8082). Dieviņš palīdz cilvēkam visās lietās un visuos darbuos, iet pat par kalpu (11776) un ir sevišķi vīriešu patrons. Viņš aprunājas ar Laimu, Māļu un Sauli, strīdās ar tām un ir, sevišķi ar Sauli, arī „trīs dieniņas, trīs naksniņas" ienaidā. Šāda ienaida iemesli ir dažādi. Reiz „Saule laida Mēnešam ar sudraba akmentiņu" (34016), citreiz „Saules meita pārlauzusi Dieva dēla zuobentiņu" (34019). Biežāki vainīgi ir tuomēr pāši Dieva dēli, kas „nuomaukuši

Saules meitas gredzeniņu" (34017), „salauzuši Saules meitas vaiņadziņu" (34018) jeb „apgāzuši Saules meitas kamaniņas" (34020). Ienaids ar Laimu jeb Dēklu ceļas vai nuo strīda pie ļaužu likteņa lemšanas (9242. 10042. 9459), vai arī nuo tā, ka „Dievs Laimai (Dēklai) saslaucīja guodājamu nēzdaudziņu" (34015). Ar Pērkuonu Dievs „līguo" (32955) jeb „dancuo" (24044).

Kâ Laima, tâ arī tautas dziesmu Dievs ir jau stipri pārgruozījies zem kristīgas ticības iespaida. Pagānu laikuos šā Dieva vara gan nebija ne tik liela, nedz arī tik populāra, kâ mūsu tautas dziesmās. Vecākās kronikas daudzina Pērkuonu par lielākuo baltu tautu dievu, bet jau P. Einhorns pazīst kādu debess un zemes dievu (Gott des Himmels und der Erden), kuŗš gan laikam būs tas pats tautas dziesmu Dievs, juo tur ir arī skaidri teikts, ka zeme piederuot Dievam (1901. 32955). Sevišķi viņam pieder kalni (30336), kuŗus viņš pats „dara" jeb „audzina" (31777 — 80).

Šis Dievs stāv arī viens pats par sevi un nav viņam nekādu skaidru ģenealoģijas sakaru ar citām dievībām. Tautas dzejnieks dzied: „Ne tev sievas, ne tev bērnu, kas tev vecam maizi duos?" (33678). „Ne tev tēva, ne māmiņas, ne tev savas līgaviņas" (33679). Pa daļai tuo varam izskaidruot ar pašas dievības pirmātnīguo dabu, pa daļai ar kristīgas ticības iespaidu. Par Debess tēva sakaru ar Zemes māti liecina tikai vairs sekuošā mīkla: „Augsts tēvs (debess), plata māte (zeme), traks dēls (laiks), akla meita (nakts)". Skat. A. Bielenstein, 1000 Lett. Räthsel, № 134. Dieva māte, kuŗu piemin tikai kādas trīs dziesmiņas, būs laikam aizņemta nuo krieviem, juo vienā variantā viņa saskan ar „Māŗas māti" (33793). Arī dažādu matronu kults, par kuŗu vēl runāsim uz priekšu, varēja pabalstīt šādu dievību. Tâ, par piemēru, vienā dziesmā Dieva māte kaujas ar Velna māti (34054). Jā nu Dievam nav bērnu, kâ augšā minēts, tad nevaram arī vairs itin druoši apgalvuot, ka tautas dziesmas tura Dievu par tâ sauktuo Dieva dēlu tēvu. Vismaz par Dieva dēlu māti nav mums nekādu ziņu. Šie Dieva dēli, kâ jau ir aizrādīts, atgādina ar saviem zirgiem nevien „Dievo sunelei" pie leišiem, bet arī senuo grieķu Dioskūrus un senuo indiešu Ašvinau. Ka Dieva dēli nuozīmētu ausēkli un vakara zvaigzni, kâ duomā V. Manhardts, jeb mākuoņu dievus,

kâ izskaidruo H. Bīlenšteins, tas pēc tautas dziesmām nebūt nav pierādāms. Pie visām minētām tautām Dieva dēliem pieder sūtņu luoma Saules un Mēness precībās. Viņi jāj parasti uz zirgiem un dažreiz arī paši parādās zirgu veidā. Var jau būt, ka Dieva dēļi pie indo-eiropiešu pirmtautas ir attīstījušies nuo zvaigznēm, bet latviešu mītuos šādas lietas nav vairs skaidri redzamas. Tâ tad pie latviešiem Dieva dēli jau būs pārnākuši kâ tālāku attīstītas mītiskas būtnes, kādēļ arī nevajaga tīšām meklēt mūsu tautas dziesmās tādas lietas, kādu tur patiesībā nav. Drīzāk jau tad ir taisnība L. Bērziņam, kuŗš aizrāda, ka pēc kādas mīklas Dieva dēls nuozīmējuot gaismu. „Nerībēja, ne dimdēja, te atbrauca Dieva dēls“ (gaisma). Bet pēc man pazīstamiem variantiem šis Dieva dēls nuozīmē sauli.

Nav mums nekādu liecību, cik Dieva dēlu īsti ir bijis. Visbiežāki rautas dziesmas daudzina vai nu gluži vienkārši Dieva dēlu, jeb vispārīgi Dieva dēlus. Neretis sastuopam arī divus Dieva dēlus (33766. 33976. 34023). Viena dziesmiņa nuoteic pat gluži skaidri, ka „Dieviņam četri dēli“, kuŗiem esuot šādi vārdi: „Mikužiņi, Andružiņi, Pēterīši, Pāvulīši“ (33734,2). Diezgan bieži turpretī daudzina Jānīti par Dieva dēlu (32902 — 9). Šie Dieva dēli ar nuoteiktiem vārdiem ir attīstījušies, kâ redzams, zem kristīgas ticības iespaida. Citās dziesmās ir mums vēl skaidrākas liecības nuo kristīgas ticības. Viena dziesmiņa stāsta, ka „ziemsvētkuos Dievs piedzima, lieldienā šūpli kāra“ (33295). Pēc divām citām dziesmiņām (33967 — 8) ar daudz variantiem Dieva dēls „zelta krustu vēcināja“. Var jau būt, ka šis zelta krusts zīmējas uz zvaigznēm, juo „krustiem auga ceļam saknes, krustiem zvaigznes debesīs“ (32824) un „es redzēju zelta krustu (var.: zvaigžņu sietu) vidū gaisa gruozāmies“ (33780). Tuomēr pats krusta nuosaukums, kâ arī viņa sakars ar Dieva dēlu, nāk bez šaubām nuo kristīgas ticības. Kâ Jānīti dažreiz sauc par Dieva dēlu, tâ arī vienā dziesmiņā (22) „mīļa Laima“ ir „Dieva meita“. Visas šādas dziesmas par Dieva dēliem ar zināmiem vārdiem, par Dieva māti un Dieva meitu pieder, kâ jau teikts, pie lieliem retumiem un nav attiecināmas uz seniem laikiem.

Pretī Debess tēvam stāv Zemes māte, kuŗa vēlāku maz vairs izšķiŗas nuo Veļu mātes. Tuomēr īstā apakšzemes jeb

„viņas saules“ valdiniece liekas būt Zemes māte, nuo kuŗas arī ļaudis izlūdzas ilgāku dzīvi virs zemes.

Gana lūdzu Zemes māti
Ruokā maku turēdams:
Duošu simtu dalderīšu,
Atlaid manu augumiņu. 27340. 1120,2.

Atvaduoties nuo tēva un mātes, mirstuošais cilvēks sveicina Zemes māti.

Ar Dieviņu, tēvs, māmiņa,
Labvakar, Zemes māte,
Labvakar, Zemes māte,
Glabā manu augumiņu! 27521.

Arī tālāku dvēsele paliek Zemes mātes „glabāšanā“.

Māte, māte, mīļa māte,
Ne tā mana mūža māte,
Zemīt' mana mūža māte,
Glabā manu augumiņu. 27730.

Šūpuo mani, māmuliņa,
Neba mani daudz šūpuosi;
Šūpuos mani Zemes māte
Apakš zaļa velēniņa. 27406.

Pēc Langes vārdnīcas (I, 212. l. p.) latvieši prasījuši nuo Zemes mātes arī savas pazudušās lietas. Taspats Lange piemin, ka Zemes mātei vēl kalpuojušas „svētas meitas“ (I, 555. l. p.). Vecais Stenders turpina, ka šīs svētas meitas pa naktim izpildījušas saviem cienītājiem visādus darbus. Svētas meitas ir tuomēr bez šaubām jaunāka parādība latviešu mitoloģijā, juo pirmkārt viņas netiek minētas tautas dziesmās, izņemuot pāra nedruošus piemērus, un uotrkārt tâpat „svēts“ (nuo krievu святой), kâ arī „meita“ (nuo vidusaugstvācu meit), ir aizņemti vārdi. Vispārīgi var sacīt, ka Zemes mātes luoma ir palikusi ļuoti niecīga un par tuvāku sakaru ar Debess tēvu nav vairs uzglabājušās nekādas plašākas ziņas. Zemes mātes nuozīmes ieruobežuošana būs jau iesākusies pirms kristīgiem laikiem, kad valdīšana par zemi būs pārgājusi vecā Dieva ziņā (1901. 32955.). Arī pie leišiem vecās Žemīnas vietā ir ieviesies Žemepatis. Tuomēr pavisam nepareizi spriež tie rakstnieki, kas duomā, ka

Zemes māte esuot cēlusies nuo Veļu mātes. Jau augšā mēs redzējām, ka visi fakti liecina pirmās vecumam par labu.

Hūpelis (Topographische Nachrichten, IV, 382. l. p.) raksta, ka vēl viņa laikuos Valmieras apriņķī cienīta Zemes māte (Erdgöttin). „Viņiem ir ieraša iežuoguot kādu vecu kuoku, jeb tukšu placi, sevišķi kur senāk nuodegusi kāda ēka, jeb kādu mazu krāsmatu, un tur zieduot Zemes mātei nuo pirmā piena, sviesta, vilnas un naudas. 23. aprīlī viņi tai kauj melnu gaili, kādam nuolūkam uz tā plača ir sevišķis zieduojams akmens. Tādu placi, kuŗš viņiem ir itin kâ mājas sargu dievs, viņi cienī ļuoti augstu: pārkāpt par sētu un nuoraut tur kādu zemeni jeb aveni, iecirst tai svētajā kuokā u. t. pr. ir viņu acīs nuoziegums, nuo kā ceļas nenuovēršama nelaime jeb piepēža nāve. Šī māņticība ir pie šejienes zemniekiem ļuoti veca; viņa ir laikam kuopīga pie latviešiem, lībiešiem un igauņiem.“

VI.

Vecā teika par Saules (arī leitiski un prūsiski „saule“) un Mēneša (leitiski „menuo“ un prūsiski „menig“) laulības dzīvi ir uzglabājusies tâpat pie leišiem, kâ pie latviešiem. Pēc leišu daiņām Saule naiduojas ar savu neuzticamuo vīru Mēnesi, kas iemīlējis rīta zvaigzni (auszrine). Latviešu tautas dziesmas daudzina Mēneša precēšanuos ar Sauli, kas parādās sevišķi savstarpīgā kaitināšanā. Saule senāk bijusi „meita“ (33809 — 10) jeb „brūte“ (33869) un Mēnesis viņai „nuojēma vaiņadziņu“ (33810). Tālāku mēs dzirdam, ka saule „mūk“ un Mēnesis „dzenās“ tai pakaļ (33866). „Saule meta audekliņu“, bet Mēnestiņš „tekādams sajauc Saules audekliņu“ (33941). Mēnesim tuomēr ir vairāk jācieš nuo Saules, kuŗa ir stiprāka. Saule „bāra“ Mēnestiņu, „kam tas savu augumiņu nakti vien maldināja“ (33846); Mēnesis atbild: „Tev dieniņa, man naksniņa“ (33909). Saule „kūla“ Mēnestiņu (33925 — 7), ka tas „nuosaldēja“ Saules sētuo „ruožu dārzu“ (33927). „Saule laida Mēnešam ar sidraba čakārniņu, kam tas gaiši nespīdēja tumšajā naksniņā“ (33928). „Saul' sacirta Mēnestiņu ar asuo zuobentiņu, kam atņēma Ausēklim saderētu līgaviņu“ (33950). Bet arī Saule, kâ liekas, nav pastāvīga līgava, juo arī „Dieva zirgi, Dieva rati, gaid' Saulīti iesēdam“ (33799). Latviešu tautas

dziesmas tuomēr daudzina daudz vairāk Dieva dēlu (leit. Dievo sunelei) un Saules meitu (leit. Saulytes dukrytes) precēšanos, kuŗi pastāvigi kaitinās, greznuojās un izpilda visādus darbus. Izņemuot Dieva dēlus, starp Saules meitu preciniekiem vēl ir pieminēti Ausēklis (33745. 33836. 33857. 34001), Ausēkļa dēli (33946. 33795. 34009. 34026), Mēnesis (33865. 33745, 1. 33849), Mēneša dēli (33803. 33995), Dieviņš (34043, 7 un 23), Vējš (33798), Vēja dēls (33983), Pērkuons (33891) un Pērkuona dēls (33834).

Saules apģērbs ir taisīts visvairāk nuo zelta un sudraba. Viņa nēsā vai nu „zelta sagšu“ (33934—5), vai arī Jūŗas meitu austu sagšu, izrakstītu „zeltītiemi dzīpariem“ (33790). Tālāku viņai ir „zelta kurpes“ (33951. 33992) jeb „zelta pušķi“ (33931) un „sudraba ieluoki“ (33930—1), „zīda kleita“ un „sudraba vaiņags“ (34027). Viņa ģērbjas „sudrabuota“ (33785—4. 34014) un juož ap vidu „juostu“ (33750. 33827), kas atkal ir „zelta“ (33820). Dažreiz Saulei ir arī „zīda svārki“ (33791. 33866), „balts krekls“ (34028), „zelta kruonis galviņā, vaska kurpes kājiņā“ (33917), „pilni pirksti abas ruokas zelta griestu gredzentiņu“ (33932). Viņa brauc gan kamanās, gan ratuos, ar dažāda skaita un dažādas spalvas zirgiem. Saule tek „par siliņu ratiņuos, par jūriņu laiviņā“ (33811). Viņa izpilda arī visādus sieviešu darbus. Saule „auž“ (83907) jeb „met audeklu“ (33941), „darina sagšas“ (4385), „pin vaiņagu“ (33942), „velē villānītes“ (34025). Dažreiz „Saule kuokles skandināja, austriņā sēdēdama“ (33924) un nuoiet „zeltābuolu mētādama“ (33881). Līdzīgi Laimai viņa gādā par ļaudim un līdzīgi Veļu mātei aizvada dvēseles uz „viņu sauli“. Viņa redz, kas notiek cilvēka dzīvē (33991) un zina viņa mūžu (33744).

Saules nuoiešanu senie latvieši ir svētijuši un nav tad izpildījuši dažādu darbu. Par šuo ierašu liecina arī sekuošās tautas dziesmas:

Ne svētdienas nesvētīju,
Ne Saulīti nuorietam. 6843. 25535. 27593.

Svētījiet, jaunas meitas,
Kamēr Saule nuorieteja,
Kamēr Saule nuosapēra
Sudrabiņa pirtiņā. 6846.

Tautas dzejnieku fantāzija piežķir Saulei pie gadijuma arī dažādus radus un kalpus. „Rit' riti, Mēnestiņ', vārtiņus vērti, nu nāk Saulei trejādi viesi: nāk tēvs, nāk māte, nāk bālēliņi, nāk mazas māsiņas kâ maguonītes“ (33896). Saulītei kalpuo „kalpuonīte“ (33805. 34024), „jumpraviņas“ (33770), „kalpi“ (33734), „jungi“ (33911), „sulainis“ (33884) un „stūrmanis“ (33890). Nav nekādu šaubu, ka šie radi un kalpi ir vēlāku laiku pielikumi, kādus sastuopam turklāt ļuoti reti. Saules kalpi zīmējas arī vēl uz jaunāku laiku amatiem un visi ir nuosaukti ar aizņemtiem vārdiem. Pie tāda paša vēlāka Saules mīta paplašinājuma piederēs laikam arī „Saules dēls“ (33842), kuŗam Saule ved arī „vedeklu“ (34039, 19—22). Daudz vecākas mītiskas būtnes ir turpretī „Saules meitas“, „rasas ruotu valkātājas“ (5729), kuŗas varēsim attiecināt uz leišu-latviešu vienības laikiem. Saules meitas ir tādas pašas nenuoteiktas mītu ļ būtnes kâ Dieva dēli un liekas būt tikai pēdējo pretstati. Kaut arī viena tautas dziesma nuosauc Sauli par „meitu māti“ (33766), tuomēr nekur nav runas par Saules meitu tēvu. Vecais Stenders gan raksta, ka pēc latviešu mitoloģijas nuo Mēneša un Saules laulības esuot radušās zvaigznes, bet nav mums nekādu druošu liecību, sal. Lercha-Puškaiša Pasakas, V., 111 l. p., ka Saules meitas būtu zvaigznes; tâpat mēs nezinām, nuo kādiem avuotiem Stenders smēlies šīs ziņas. Pēc tautas dziesmām mēs tik zinām, ka „Mēnestiņš zvaigznes skaita, vai ir visas vakarā“ (20922). Turklāt daži mitologi meklē zvaigznēs Dieva dēlus un pēc tautas dziesmām „rīta zvaigzne ar vakara tie Mēneša kumeliņi“ (33898. 33854). Ar tādu pašu tiesību mēs varētu turēt Saules meitas par veļiem, juo jā „ar sauliti lietus lija“, tad „Saules meitas (var. velēnieši) kāzas dzēra“ (27798, 1). Saules meitai līdz ar Zemes māti un Veļu māti ir arī „kapa atslēdziņa“ (27519, 2.). Par Saules meitu skaitu ir mums atkal ļuoti dažādas ziņas. Te ziņuo, ka „Saulītei viena meita“ un tāpati esuot „bārenīte“ (4368) un stāvuot „vaiņagā“ (5974[1]) jeb tiekuot no tautām „vesta“ (13732), te atkal runā par „divām“ (4368, 1. 33805) un „trim“ Saules meitām (33943). Visvairāk tuomēr ir apdziedātas gluži vienkārši „Saules meitas“ jeb arī vienskaitlī „Saules meita“. Pēc dažām dziesmām Saules meita arī „slīkst“ (33969. 33983), jeb

jau ir „nuoslīkusi zelta kannas mazgājuot“ (33822. 34002. 33847. 34010. 34012) un cīrulītis nes Dievam ziņu, ka „Saules meita nuomirusi“ (2647). Drīzāk gan še būs jaduomā par saules gaismu (viena meita) jeb saules stariem (vairāk meitas), kas vakaruos slīkst jūŗā.

Kâ Saulei ir savas meitas, tâ atkal Mēnesim ir dēli (22049. 33803. 33995), tikai par pēdējiem nav mums nekādu tuvāku ziņu.

Vairāk indo-eiropiešu valodās rīta blāzmai ir līdzīgs nuosaukums (sanskrita ušas, grieķu ēos jeb auos, latīņu aurora, leišu auszra), kuŗš arī pēc skaņu maiņas stāv savstarpīgā radniecībā. Pie viņām minētām tautām šis vārds nuozīmē arī dievību un turklāt sieviešu kārtas. Pēc fonētikas un nozīmes minētais vārds saskan ar latviešu Austru. R. Aunings turpretī Austras vietā tura Ūsiņu par latviešu rīta blāzmas dievību. Pret pēdējuo izskaidruojumu tuomēr runā vairāk apstākļi. Pirmkārt šī dievība pie visām minētām tautām ir sieviešu kārtas un tāda ir jāgaida arī latviešu valuodā, kur sastuopam vēl sevišķi daudz dieviešu. Arī abi rīta gaismas nuosaukumi latviešu valuodā „rīta blāzma“ un „austra“ ir sieviešu kārtas. Uotrkārt pēc fonētikas nav nekādu šaubu, ka ar leišu Aušru un citām minētām rīta blāzmas dievietēm saskan Austra, nevis Ūsiņš. Treškārt Ūsiņš pie latviešiem ir zirgu patrons un nav nekādu druošu aizrādījumu, ka viņš būtu arī gaismas dievs. Ceturtkārt Ūsiņš ir aizņemts nuo krievu valuodas (Усень), juo ir sastuopams tikai uz krievu ruobežām un vienīgi ar nedabīguo pamazināmuo piedēkli „iņš“ (sal. R. L. B. Z. K. XV. Rakstu Krājums, 48 l. p.). Austras svētnīca, kâ vēruojams, bijusi Raunas Mārsnēnu Austriņa (tagad iesaukāta Radziņa) mājas zemē uz neliela kalna blakus Austriņa ezeram. Šis kalns liekas būt augstākā vietā tai apgabalā. Viņu sauc parasti par vecuo Austrenes kapsētu un gadu 50 atpakaļ tur vēl esuot aprakti līķi. Jau paši nuosaukumi „Austriņš“ un „Austrene“ skaidri zīmējas uz Austru. Hūpelis stāsta, ka Ģurģa (23. apr.), Bērtuļa (24. aug.) un Miķēļa (29. sept.) dienās te zemnieki sanākuši nuo tāliem apgabaliem (aus abgelegenen Gegenden) un nesuši uz krāsmatas (auf einem Steinhaufen) vaskus, vilnu un tam līdzīgus upuŗus, kuŗus tad vēlāku saņēmuši nabagi (Topographische Nachrichten, I., 159. un 160. l. p.). Veci ļaudis vēl tagad atmin, ka senāk še nākuši

„malēnieši“ jeb „katuoļi“ un nesuši pie rīta blāzmas dāvānas kâ: vilnu un ēdamas lietas, uz krāsmatas, kuŗa arī tagad atruodas kalna galā, pašā kapsētas vidū. Ļaudis sanākuši jau dienu pirms dāvānu nešanas un gulējuši par nakti Austriņa, tagad sauktā Radziņa, rijā. Vietējie iedzīvuotāji neesuot vairs šiem upuŗiem ticējuši, kādēļ laikam arī vietējie mācītāji atstājuši vecuo krāsmatu neaizkartu. Stāsta, ka viens palaidnīgs puika reiz aiztaisījis par nakti rijas luogu un dāvānu nesēji, neredzēdami gaismas, piecēlušies tikai pēc saules lēkšanas, par kuo bijuši ļuoti dusmīgi. Pēc tā visa varam vēruot, ka šī Austrene bijusi visā Vidzemē ieslavēta Austras svētnīca. Arī tagad vēl ļaudis stāsta, ka Austrenes kalns esuot redzams pat jūŗā un ka kuģinieki pēc tā vēruojuot ceļus.

Vecās kronikas tura Pērkuonu (arī Pērkuonis un Pērkaunis, leišu Perkunas, prūšu Percunis) par lielākuo baltu tautu dievu. Varam tuomēr vēl šaubīties, vai šis Pērkuons bijis augstāks par Debess tēvu, bet pirmais būs bijis populārāks. Līdzīgus dievus mēs vēl sastuopam pie krieviem (Перунъ), senindiešiem (Pardžanja) un senskandināviešiem (Fjörgyn). Valuodnieki ir lūkuojuši izskaidruot šuo nuosaukumu gan par „ļuoti augstu dievu“, gan par „uozuolu dievu“, gan arī par „pērēju“ (nuo „pērt“, leitiski: perti, slaviski пьрати). Pēc fonētikas tuomēr visiem šiem izskaidruojumiem ir vēl šķēršļi ceļā. Uz uozuolu dievu varētu zīmēties tas apstāklis, ka pērkuona debešus tauta sauc par uozuoliem. Pērēju atkal atgādina „bargais“ pērkuons, kas „baras“ un vajā ļaunus garus. Pēdējā laikā Pērkuons un Dievs vairs netika šķirti un ļaudis neretis sauc Pērkuonu gan par Dieviņu, gan arī par Vecuo tēvu. Kâ tikai pērkuonu dzird rūcam, tâ ļaudis mēdz sacīt: „Pērkuoniņš, Dieviņš jeb Vecais tēvs kājās“. Abi pēdējie Pērkuona nuosaukumi ir sastuopami arī tautas dziesmās (sal.: 33700. un 33699. 33718—20), bet parasti tuomēr tautas dziesmas izšķiŗ, stingri Pērkuonu un Dievu (9133. 24044. 32955. 27339. 33717. 33756). Tad vēl tautas dziesmās ir runa par „četriem pērkuoniem“ (32486) un „pieciem Pērkuona dēliem“ (33704, 3—6 un 8) jeb „pieciem brāļiem“ (33708—9. 33704, 5 v.). Tâ arī ķīnieši pazīst piecus pērkuonus un četrus vaduoņus. Tâpat pēc latviešu un ķīniešu māņiem pērkuons sējuot arī bekas. Mitoloģijā ir sastuopamas, kâ zināms, daudz

negaidāmas līdzības, kādēļ arī šeit var būt atlieka nuo kāda ļuoti veca mīta, bet nevis tikai nejaušs līdzīgs gadījums. Vienā dziesmā (32486) mēs lasām, ka „visi četri pērkuoniņi jūŗmalā kāzas dzēra.“ Nuo pieciem Pērkuona dēliem ir vispirms laikam izvērtušies seši (33704, 7. 33709, 2), kuŗi pārgāja bieži daudzinatā skaitlī deviņi (33703—4). Deviņus dēlus sastuopam tikai divās dziesmiņās, kuŗas abas turklāt ir varianti, kamēr par sešiem dēliem ir runa tikai divuos variantuos. Tâ tad priekšruoka iznāk pieciem dēliem. Nuo iemīlēta skaitļa 9 gan nebūs pārgājuši uz sešiem un pieciem. Šie brāļi parasti speŗ, rūc un zibina, dažuos variantuos arī laiž miglu. Pērkuona dēliem ir pieminēta arī māte (33703. 33708) un māsa (33708 v.), kuŗas pin sietus un sijā smalku lietu. Pērkuona dēlu māsas vietā ir sastuopamas arī Pērkuona tēva meitas (33699), pēc vienas dziesmiņas trīs (33890), kuŗas esuot saderētas Dieva dēlam, Ausēkļam un Saules stūrmaņam. Pērkuona māte un meitas liekas būt atkal vēlāku laiku pielikumi, kuŗi arī ir sastuopami tikai pāra dziesmiņās. Vecāks tuomēr būs mīts, ka „Pērkuonīšiem pieciem brāļiem“ ir bijusi viena māsa, juo arī leišu mitoloģijā, astuoņiem Pērkoņu brāļiem ir viena māsa. Par tuo liecina arī sekuoša dziesmiņa:

Kalējs kala jūriņā,
Dzirkstelītes gaisā lēca:
Pieci brāļi vieni māsi
Vaiņaciņu kaldināja. (33730,1.)

Pēc šā piemēra var duomāt, ka tas kalējs, kas „kala debesīs“ jeb „jūriņā“, būs, vispārīgi ņemuot Pērkuons. Arī viena mīkla (Bīlenšteina № 432) liecina tuo pašu: „Kalējs kala debesīs, uogles bira Daugavā“ (pērkuons un zibens). Bet jā kādā dziesmiņā (33729) ir teikts par šuo kalēju ar uoglēm: „Tā jau mūsu silta saule, savus starus mētādama“, tad tā nevar būt īsta tautas dziesma. Pret tuo runā arī sekuošais piemērs:

Kalējs kala debesīs,
Daugavā uoglis bira:
Saule lika meitiņai
Pūra vāku zeltā kalt. 33721.

Vispārīgi šis kalējs parasti strādā Dieva dēlam un Saules meitai, tâ tad nevar būt ne Dievs, ne Saule. Turklāt izteikums: Tā jau mūsu silta saule" nemaz neatgādina tautas dziesmu valuodas.

Citā dziesmiņā (33709,1) tautiete lūdz Pērkuonu, lai sūta vienu dēlu, kas palīdzētu „šuo āriņu trīcināt". Pēc šās dziesmiņas ir lūkuots izskaidruot, ka viens Pērkuona dēls esuot dziedātājs. Bet dziesmiņā ir gluži vienkārši sacīts, lai Pērkuona dēls ar savu ķūkšanu palīdzētu dziedātājai „trīcināt" laukus.

VII.

Starp Saules meitu preciniekiem mēs gan jau sastapām Vēju un Vēja dēlu, bet daudz plašāki tuomēr ir pazīstama Vēja māte. Viņu jau piemin P. Einhorns, Lange un Stenders un bieži vien tuo daudzina tautas dziesmas un pūšami vārdi. Pēc Einhorna vārdiem Vēja māte gādājusi par laiku. Tautas dziesmās viņa „svilpuo" (30806. 30846.) jeb „stabulē" (12490) un auž jūŗā „baltus audekliņus", kur ir „niedru šķieti, putu audi" (31003). Jā saceļas liels vējš, tad viņu lūdz, iet gulēt" (2059. 2866. 27438. 30730. 34050—1). Vēja māte gādā par visādiem maziem zvēriem un putniem, slauka dievībām ceļu (33985) un griežas vienādi un uotrādi, „Dieva namu slaucīdama, Mēnestiņa istabiņu" (34049). Viņa tiek saukta arī „lielā Vēja māte" un zem viņas valdības stāv „kalpuonītes" (1350). Ļuoti interesanta ir sekuošā dziesmiņa:

Vēja māte, Vēja māte,
Aiztais' savas nama durvis,
Lai nedzird sētiņāje
Tavus dēlus baŗamies. 34052.

Jau augšā mēs redzējām, ka Dievam un Pērkuonam ir dēli, bet Saulei un Jūŗas mātei meitas. Tā arī Vēja mātei būtu jāgaida drīzak meitas. Pēc tā varam vēruot, ka Vēja māte būs ienākusi vecāka Vēja dieva vietā, kādu sastuopam arī pie leišiem (Vejopatis).

Uguns kults, kâ liekas, ir tautā ilgāki uzglabājies, lai gan Uguns mātes tautas dziesmās neesmu atradis. Pēdējuo piemin tikai māņi (Jelgavas Rakstu krājums, II, 82. l. p.) pūšamie vārdi

(Treilands, № 610), Lange un Stenders, kamēr P. Einhorns raksta tikai vispārīgi par kādu uguns dievību. Uguns mātes vietu ieņem vēlāku Lārancis jeb Labrencis (t. i. sv. Laurencijs) un Labrenča dienu (10. augustu) sauc arī par uguns dienu. Minētā dienā Uguns māte gribuot atpūsties R. L. B. Z. K. Rakstu krājums, 6, 40. l. p.), kādēļ tad mājā senāk nekurinājuši nekādas uguns, sevišķi nedrikstējuši cept ābuolus. Jā šai dienā kuŗuot mājā uguni, tad tai gadā izceļuoties ugunsgrēks. Jā cepuot ābuolus, tad neauguot vairs ābuoli. Pēc tautas dziesmām ugunij senāk zieduota vista ar cāļiem, kâ redzam nuo sekuoša piemēra:

Dedzi, dedzi, uguntiņa,
Tu nezini, kuo es duošu:
Es tev duošu baltu vistu
Ar visiem cālīšiem. 33243. 34128.

Vēl tagad nuo Vidzemes Malienas raksta „Latvijai“ (1913. g. № 191) kāds korespondents: „Pa Labrenčiem vēl ļuoti daudzās sētās piekuopj pagānu laiku ceremoniju, lai izsargātu mājas nuo ugunsgrēka. Rītā pirms saules lēkta mājas saimnieks, neviena neredzēts, duodas rijā. Vienā ruokā nes trauku ar ūdeni, uotrā akmeni un sauju „dzelzu nātŗu“. Ūdeni nuoliek uz rijas krāsns, nātres un akmeni pēc kādām ceremonijām uz luoga, nātres apakšā, akmeni tām virsū. Ar tuo esuot mājas nuodruošinātas pret visām uguns briesmām. Vienā tautas dziesmā lūdz Labrenci palīgā rijas kult.

Palīdzi, Labrenci, rijiņu kult,
Cel augstu dūmiņus, zemu dzirkstelītes. 28774.

Arī pie igauņiem Labrenča dienā (Lauritse päew) nuo saules lēkšanas līdz nuoiešanai nav bijis brīvu uguns kurināt, lai neizceltuos ugunsgrēks. Turpretī pie leišiem Labrenča vietā, kâ Lazīcijs raksta, svētā Agata bijusi uguns patrone. Pie krieviem Agata (св. Агаѳія, 5. febr.) sargā ēkas nuo ugunsgrēka, bet pie mūsu augšgaliešiem nuo pērkuona iesperšanas. Nav šaubu, ka uguns kults būs pastāvējis pie latviešiem, leišiem un prūšiem jau pirms kristīgas ticības pieņemšanas.

Gluži tīšām izduomātas ir tās ziņas, ka latviešu uguns dieviete esuot bijusi kāda Vasla, kuŗas vārds esuot uzglabājies

vastalāvī. Vasla nāv nekāds latviešu vārds un nestāv arī nekādā sakarā ar uguni, kamēr vastalāvis ir aizņemts nuo vācu valuodas (nuo vecā vācu „Fastelauendt“, skat. R. L. B. Z. K. Rakstu krājums, XV, 15. l. p.). Turklāt blakus vecajai Uguns mātei un jaunākajam Labrencim svešā Vasla ir gluži lieka mūsu mitoloģijā.

Ūdens kultā pirmā vieta gan pienāktuos Ūdens mātei, bet viņu piemin tikai divas tautas dziesmas, kur lasām:

„Zvejnieciņa dvēselīte Ūdens mātes ruociņā“ (9549) un
„Es redzēju Ūdens māti smiltīs naudu skandinuot“ (30731).

Māņuos vēl atruodam šādu piezīmi: „Kad pēc saulītes nuorietēšanas iet peldēt, tad Ūdens māte ierauj dziļumā“ (Jelgavas Rakstu krājums, II, 84. l. p.). Lange un vecais Stenders piesauc viņu tikai pēc vārda. Daudz biežāki turpretī tiek daudzināta Jūŗas māte. Pēdējuo pazīst nevien Lange, Stenders un tautas dziesmas, bet arī P. Einhorns un pūšami vārdi. P. Einhorns tuo tura par zvejnieku patroni. Arī pēc tautas dziesmām Jūŗas māte palīdz zvejniekiem (30910) un vaicā, „kuo dar' mani zvejnieciņi (30917), jeb „kuo zvejnieku meitas dara“ (30775). Viņa šūpuo tautu dēlu „uozuoliņa laiviņā (33713) un tautu meita tuo lūdz: „Sargi manus bāleliņus“ (30890). Tautietis lūdz Jūŗas māti: „Valdi savas kalpuonītes“, kuŗas „sasegušas baltas sagšas, nelaiž mani maliņā“ (30772). Viņai ir arī daudz naudas (30911) un jūŗā uz akmeņa viņa žāvē „savu zeltu sudrabiņu“ (30914). Jūŗas meitas nēsā, „baltas sagšas“ (30686) jeb „baltas villānes“ (30733) un auž sagšas arī Saulei (33790). Jūŗas meitu vietā tiek minētas arī Jūŗas mātes kalpuonītes (30772).

Vienā tautas dziesmā zvejnieks lūdz „bagātu“ Gaujas māti: „Pildi manu ķeselīti“ (sal. 30685. 7500.). Varbūt, ka uz šuo Gaujas māti arī zīmējas sekuošais Hūpeļa aizrādījums (Topographische Nachrichten, IV, 408. l. p.): „Dažuos apgabaluos, par piemēru Gaujenes draudzē, zemnieki zināmās svētās dienās mazgājas ar Gaujas ūdeni, lai veicinātu auglību“.

Pie leišiem pagānu laiku ūdens dievi nav vēl nuo kritikas pārbaudīti, kamēr vēlāku, pēc Lazīcija ziņām, svētais Nikolajs esuot palicis par jūŗas dievību. Tāpat mēs vēl nevaram druoši

zināt, vai senajiem prūšiem patiešām bijis kāds jūŗas dievs Antrimpus un upju dievs Potrimpus. Bet nav mums iemesla šaubītees, ka ūdens kults ir bijis pie visām trim baltu tautām.

Mazāk ievēruojami ūdens dievi vēl ir šādi: Bangu māte (30865), kas atgādina leišu Bangpūti (Bangputys), nn Upes māte (30890), kuŗai ir līdzīgs leišu Upinis dievas. Par visām šām dievībām mēs zinām tikai viņu vārdus.

VIII.

Pie daudz tautām pastāv ticība uz kādu nuoteiktu likteni jeb negruozāmu lēmumu, kam ir paduota kuopā visa pasaule un katrs cilvēks par sevi. Sevišķi likteņa varai tic budisti un muhamedāņi. Pēc budistu mācības pats Buda nevaruot gruozīt likteņa lēmumu. Lielākā jeb mazākā mērā tic liktenim ikkatra tauta. Ticība liktenim jau esuot jāmeklē preanimisma māņuos un esuot attīstījusies tālāku gan zem sapņu iespaida, gan arī nuo ticības uz dieviem. Nuoteiktam liktenim ir ticējuši arī latvieši un likteņa lēmēja bijusi Laima. Cilvēka mūžs sākas nuo dzimšanas, kādēļ arī tūlin pie dzimšanas tiek nuolemts viņa liktenis. Kâ pirmais palīgs bērnam ir vecmāte, tâ arī šī likteņa dievība neretis līdzinās vecmātei. Tâpat arī Laimas māte pie latviešiem ir gādājusi par dzemdētājām un nuolēmusi katram jaunpiedzimušam bērnam (9223) savu laimi jeb likteni. Nav mums iemesla duomāt, ka šie māņi būtu cēlušies nuo Saules cienīšanas, nuo dvēseļu kulta, jeb arī būtu aizņemti tikai vēlākuos laikuos. Tâ kâ pie prūšiem Laimas dieviete nav pierādīta, tad var būt, ka viņa ir cēlusies tik vēl tad, kad jau prūši nuo baltu cilts bija atšķīrušies; bet līdzīgi māņi par cilvēka dzimšanu un likteni gan jau būs bijuši pie baltu pirmtautas, kuŗa tuos savukārt būs mantuojusi nuo indo-eiropiešu pirmtautas.

Līdz ar Laimu tautas dziesmas daudzina vēl Dēklu un Kārtu kâ likteņa dievības. Pēdējā tiek minēta ļuoti reti un uzticamās dziesmās arvien kuopā ar Laimu. Kaut arī Dēklu šad un tad daudzina par sevi, tuomēr pēc nuozīmes viņa tur vairs nav īsti šķiŗama nuo Laimas. Nevienā dziesmiņā turpretim nestāv Laima, Dēkla un Kārta kuopā. Kaut gan dažās

tautas dziesmās ir sastuopamas arī trīs Laimas, kas atgādina ruomiešu „tria fata“, nav mums tuomēr iemesla meklēt še tuvāku līdzību ar trijām senuo grieķu moirām jeb parcēm. Cik necik gaismas uz šuo jautājumu met tikai vecās rakstu ziņas, tautas dziesmas un vārdu etimoloģija. Pēc P. Einhorna vārdiem Laima klājusi dzemdētājām palagu, kur gulēt. Tuo apliecina arī mūsu tautas dziesmas, kur lasām:

Ne visiem Laime klāja
Savu zīda paladziņu;
Sieviņām vien paklaja
Grūtajā dieniņā. 1107.

Par Dēklu taspats P. Einhorns stāsta, ka tā „sargājusi“ un „iešūpuojuosi“ jaunpiedzimušuo bērnu. Uz šādu izskaidruojumu var attiecināt sekuošu tautas dziesmu:

Dēkla manu mūžu kāra,
Māte kāra šūpulīti. 1201.

Šī mūža „kāršana“, kas nuo Dēklas tik daudz reiz tiek daudzināta (1203. 1216. 1218. 27368. 1199,6.) būs gan cēlusies nuo šūpuļa kāršanas. Tâ tad taisni šai ziņā, kur P. Einhorna izskaidruojums saskan ar tautas dziesmu liecibām, ir mums jāmeklē starpība starp Laimu un Dēklu. Pēc šām ziņām Laima stāv tuvāku mātei, Dēkla bērnam. Tâ arī tālāku varam vēruot, ka Laima lemj, liek, laiž jeb raksta mūžu, bet Dēkla, kas zina nuolemtuo mūžu (1204.), gādā par tā izpildīšanu. Šīs duomas apstiprina arī Dēklas etimoloģija. Nebūs gan laikam šaubu, ka vārds, „Dēkla“ ir cēlies nuo „dēt“ (sal: duori dēt, desas dēt, lemešus dēt. J. Endzeliņa un K. Mülenbacha Latviešu gramatika, 58. § 5, d). Tâ tad Dēkla nav tāda dieviete, kas rada kuo gluži jaunu, bet kas dara kuo gatavu jeb, tâ sakuot, turpina Laimas darbu. Jā nu Dēkla būtu cēlusies nuo cita verba „dēt“, nuo kā tiek atvasināti vārdi „dēls“ un „padēklis“, tad Dēklai būtu lausta e—skaņa. Tâpat trūkst mums pamata Dēklas atvasināšanai nuo trešās līdzīgā verba nuozīmes „zīst“.

Kārta vecuos rakstuos nav sastuopama un tautas dziesmās ir minēta gauži reti, turklāt vēl kuopā tikai ar Laimu. Tādēļ Kārtas

pirmā nuozīme ir mums jāmeklē tikai paša vārda etimoloģijā. Kamēr valuodnieki un mitologi nav mums devuši kāda cita izskaidruojuma, tikmēr nav mums sevišķa iemesla šķirt šuo vārdu nuo pazīstamas „kārtas". Tâ tad Kārta ir kārta un nuozīmē kādu kārtuotāju. Kuo Laima nuolemj, tuo laikam Dēkla palīdz izpildīt un Kārta nuokārtuot. Šādas nuozīmes varēja viegli tikt samaisītas, ar laiku varbūt pat aizmirstas. Kâ Laima līdzinās Saules mātei un Veļu mātei, pēdējā atkal Zemes mātei, tâ arī Dēkla un Kārta ir savienuojušās ar Laimu. Arī Māra uz šām dievībām būs atstājusi lielāku jeb mazāku iespaidu. Tuo ievēruojuot, mūsu dienās gan vairs nebūs iespējams sameklēt pēc tautas dziesmām skaidru un nuoteiktu starpību starp visām minetām dievībām.

Tautas tradicijās nav mums nekādu ziņu, kâ šī Laima izskatījusies. Druošās tradicijas nemin arī nekā par citu dievību izskatu, kādēļ pēdējās varam izšķirt tikai pēc viņu atribūtiem un īpašībām. Pie Laimas atribūtiem pieder atslēgas (1112), peŗamā sluota (1101. 1268[1]) un nazis (7992.) jeb tutens (1213.) ar kuo palīdzēt dzemdētājām. Tādas atslēgas ir arī Saulei (1110) un Māŗai (13438). Laima apjuož sievām juostu (1109. 1221. Māŗa 1108) un paklāj, kâ jau minēts, palagu. Neviena nuo šiem atribūtiem nav ne Dēklai, ne Kārtai, kādēļ arī šaī ziņā pēdējās nelīdzinās Laimai. Māŗai nuo šiem atribūtiem trūkst peŗamās sluotas un palaga, kādēļ minētās Laimas īpašības ir plašākas nekâ pie Māŗas un nebūs laikam nuo pēdējās aizņemtas.

Laimu lūdz steigties basām kājām, kâ redzams sekuošā dziesmiņā.

Nāc, Laimiņa, kad es lūdzu,
Ir basāmi kājiņām;
Ausi kājas, kavēsies,
Gŗūt' manami mūžiņam. 1099.

Tâ kâ arī leišu daiņās Laime „tek basa", tad uz Māŗu (1098) šī īpašība būs pārgājusi nuo Laimas. Laimā steidzas pie dzemdetājas nevien „basām kājām", bet arī ar „izpītiem matiem".

Kur, Laimiņa, tu tecēsi,
Izpītiemi matiņiem? 1101,1 v.

Arī dzemdētāja tuo sagaida „matus izlaidusi".
Pirtī mana līgaviņa
Sēd matiņus izlaidusi. 1116—1119.

Tâpat arī pie permiešiem, dzemdētāja vispirms atraisījusi visus mazglus pie sava apģērba, tad nuoņēmusi juostu un izpinusi matus (М. Забылинъ, Русскій народъ, 533. l. p.). Visa tā ir senusenā analoģijas burvība, kas šajuos piemēruos zīmējas uz atsvabinašanuos nuo kavēkļiem. Dzemdēšana pie seniem latviešiem un krieviem nuotikusi pirtī pēc vecu-vecā paraduma, lai gan jau sen viņi pazinuši arī istabu, kas ziemu visur tikusi kurināta. Tautas dziesmas tādēļ sauc pirti par „Laimas pirti", neretis arī pār „Māŗas pirti". Pēc laimīgām radībām pirtī zieduojuši Laimai jeb Māŗai gredzenu, naudu, dzīparu prievītu, vistu jeb pat aitu (1096,7. 1138. 1141.) Arī pie pēršanās pirtī pieminēta Laima: „Nuo pirts aizejuot uz lāvas jāatstāj garmete un sluota, lai Laimiņa var izpērties" (R. L. B. Z. K. Rakstu krājums, 6., 73. l. p.). Tâ kâ nu vācieši sevišķas pirtis nav būvējuši, vismaz ne tādas kâ latvieši un krievi, tad gan pirts sargātāja vispirms būs bijusi Laima, nuo kuŗas šī īpašība būs pārgājusi uz Māŗu, ar kuo latvieši iepazinušies tuvāk tikai pēc vācu katuoļu priesteŗu nuomešanās Baltijā.

Kâ pirts stāvējusi Laimas un Māŗas uzraudzībā, tā maltuvi pēc tautas dziesmām sargājis visvairāk Dievs, retāki Māŗa un Laima. Tuomēr priekšruoka laikam arī šeit piederēs Laimai. Pēc katuoļu tradicijām nav mums nekādu liecību, ka Dievam jeb jumpravai Mārijai būtu kādi tuvāki sakari ar ruokas dzirnavām. Turklāt Baltijā nuometušies vācieši vairs nebūs lietuojuši ruokas dzirnavas, juo viņi jau sen pazina sudmalas un vējdzirnavas. Nevaram tuomēr it druoši sacīt, ka maltuves uzraudzība piederētu pie paša pirmātnīgā Laimas kulta. Šī Laimas īpašība varēja celties arī vēlāku, kad Laimas nuozīme sāka paplašināties.

Pēc tautas māņiem Laima mitusi pie istabas sliekšņa un vēruojusi, kâ meitas ietura tīrību. „Kad istabu slaukuot smiltis atstāj paslieksnē, tad Laimes māte nevar tikt iekšā... Kad saslaucītuos mēslus izsviež par slieksni pāri, tad Laimes mātei aizbeŗ acis" (Jelgavas Rakstu krājums, II, 84. l. p.). „Par slieksni nekuo nevar duot, juo tad devējs nuožņaudz savu Laimi, kas

guļ apakš sliekšņa... Kad uz sliekšņa cērt žagarus, tad Laime atstāsies... (jeb)... Pūķis aiznesīs laimi... Kad uz sliekšņa cērt ar asu cirvi, tad Laimes mātei nuocērt galvu" (R. L. B. Z. K. Rakstu krājums, 6, 62. l. p.). Māŗa šādā luomā netiek minēta.

Tâpat Laima, kâ arī Māŗa, gādā par meitu guodu un tikumību. Lai gan še drīzāk būtu jāgaida Māŗas un kristīgas ticības iespaids, tuomēr taisni Laimas dziesmas ir še vispopulārākās un pazīstamas dažāduos variantuos (6618. 6620. 6629). Māŗas dziesmas par meitu guodu (6623—6628) ir maz pazīstamas un gandrīz bez variantiem. Yisvairāk iecienītā šās šķiŗas dziesmā (6621), kuŗa ir izplātījusies pa visu Latviju, Laima mainās ar Māŗu. Tâ tad nevaram tuomēr apgalvuot, ka šī Laimas īpašība būtu aizņemta nuo Māŗas.

Pie jaunavas izprecinašanas Laimai atkal piedeŗ pirmā ruoka priekš Māŗas, lai gan nereti tuop minēts arī Dievs. Meitām ir jāiet tautās pēc Laimas likuma, kuŗai ir „zirgi nuosvīduši" meitām „vietas meklējuot". „Tautietis" jeb arājs ir parasti nuo viņas atrasts un nuovēlēts. Jā meita klausa „ļaužu teikumam" un grib iet „sliktā" jeb „nelaimes vietā", kas viņai nav vēlēta, tad Laima jeb Dēkla, „kalniņā stāvēdama", „sauc", „kliedz" un „met ar ruoku" (18616—18620). Jā Laima nav varējusi kavēt nelaimīgās precības, tad viņa „gauži raud", „pie bazņīcas" jeb „zem altāra stāvēdama" (16041—16042). Jā turpretim precešanās nuotiek pēc Laimas lēmuma, tad vai nu viņa pati „tek vārtu vērt" (15297,6), vai arī vārtus atveŗ Dēkla jeb Kārta, un Laima ceļ līgavu kumeļā (17849). Arī šeit Dēkla un Kārta ir tikai Laimas palīgi. Tâ kâ tautas dziesmas arvien min Dēklu un Kārtu pirms Laimas, tad tas laikam nuozīmē, ka Dēkla un Kārta stāvejušas cilvēkiem tūvāki nekâ Laima. Māŗai, kâ liekas, pie precēšanās visai liela luoma nepieder, tâ tad arī viņas tiešu iespaidu še nevaram meklet.

Tik „pirmām tautām" Laima pati iet līdza (8811, 15297.), bet uz uotrām un trešām sūta savas kalpones (15297,4 un 6,) vārtus vērt.

Meita vēlās, lai Laima viņai „liek mūžu" „krēslā", „kalnā" jeb kādā kuokā sēdēdama, bet nevis ūdenī (19207. 9286.), purvā (9250. 9286), lejā (9217. 9239) jeb uz akmeņa (9158. 9286). Ūdens pēc anoloģijas burvības nuozīmē asaras un akmens grūtu

mūžu. Kalns aizrāda uz kuo augstu un labu, purvs un leja uz kuo „zemu un sliktu“. Jā Laima lemdama „sēd divus krēslus“, tad meita tiks divreiz precēta. Laima arī nuo savas puses „ceļ krēslu“ meitai izvēlētā vietā (12294.).

Kamēr Dievam, kâ jau augšā minēts, piedeŗ kalni, tikmēr Laima, kâ liekas, dzīvuojusi lejās.

Dievam kalni, Laimai lejas,
Bitei zaļi uozuoliņi. 30336.
Jāņam muiža kalniņā,
Laimas vārti lejiņā. 32945.

Laimai ir arī savs „nams“ (17889), kuŗš variantuos vēl tiek saukts par „istabu“, „pirti“ (16. var.), „kambari“ (20. v.) un „sētiņu“ (22. v.). Šis nams jeb istaba ir izpuškuoti „zālītēm, pakariem, zaļajām palejām“ (10. v.) Tālāku par Laimas istabiņu ir sacīts:

Pilna Laimas istabiņa
Sīku mazu šūpulīšu;
Kad tuo vienu kustināja,
Tad tie visi līguojās. 1872.

Kaut arī šās „Laimas istabas“ vietā variantuos daudzina „Māŗas istabu“, reiz pat vēl „Māŗas baznīcu“ (17889,23), tuomēr nav mums pietiekuoša iemesla pieņemt, ka Laima še būtu ieviesusies Māŗas luomā. Nuo Laimas pirts gluži vienkārši varēja attīstīties arī nams un istaba. Ar tuo, zināms, nav izslēgta iespējamība, ka Laima varēja dzīvuot arī pie sliekšņa, kâ jau augšā aizrādīts, jeb gulēt „zem pagalvja“ savā „zaļa zīda palagā“, (11871), kuŗš var būt pārnācis arī nuo Māŗas.

Gādādams par ļaudim, Dievs neretis runājas jeb strādā kuopā ar Māŗu (1477. 1479. 4894. 9183). Pie reizas līdz ar Māŗu tiek pieminēts arī Dieva dēls (1340,1. 23072). Šādas lietas gan būs aizņemtas nuo katuoļu ticības, zināms, ne nuo dogmatiem, bet nuo vienkāršās tautas ticības vidus laikuos. Pa daļai pēc pagānu ticības atmiņām jumprava Mārija pie katuoļiem bija izvērtusies gan par īpašu sieviešu aizstāvi, gan arī par likteņa dievību. Tādā ziņā Mārija līdzinājās Laimai un drīz vien palika pie latviešiem populāra. Tādēļ nevien Māŗa pieņēma Laimas, bet arī Laima Māŗas īpašības. Pēc tautas dziesmām viņas abas ir ļuoti grūti šķiŗamas. Tâ, par piemēru,

nevien Māŗa iet „Laimas pirtī“ (1092), bet arī Laima iet „Māŗas pirtī“ (1088). Gan Māŗa „tek basa“ kâ Laima (1102), gan arī Laima iet Māŗas „baznīcā“ (16042) un stāv „zem altāra“ (16041). Jā nu Māŗa tika daudzināta kuopā ar Dievu, tad arī Laimu varēja nuostādīt blakus Dievam, kâ p. p.:

Lūdzu Dieva, lūdzu Laimes,
Nuosamešu celīšuos. 9248.

Še nu gan bez šaubām Laima stāv Māŗas luomā. Tāpat pēc Māŗas priekšzīmes varēja celties sekuošais izteikums:

Laime gāja par pagalmu
Ar Dieviņu runādama. 9214.

Sal.: Tur sēdēja mīļa Māŗa
Ar Dieviņu runādama. 9183.

Šādi piemēri nuoderēja par pamatu nevien tuvākiem sakariem starp vecuo Debess tēvu un Laimu, bet arī abu nuozīmes paplašināšanai. Ņemsim piemēram šādu dziesmiņu:

Lūdzu Dievu, lūdzu Laimu,
Abus divus mīļi lūdzu:
Nuo Dieviņa veselību,
Nuo Laimiņas labu mūžu. 9236.

Pēc senā ieraduma Dievam sēduot, Laima kâ sieviete stāv.

Es iegāju maltuvē,
Laba rīta nedevusi;
Dieviņš sēd, Laima stāv,
Laba rīta gaidīdami. 7996.

Jā tad nu tautas dziesmu Dievs un Laima ir palikuši par svarīgākām latviešu dievībām, tad tas gan itin druoši būs nuoticis zem katuoļu ticības iespaida. Šādai Dieva un Laimas, nuozīmei nav pamata ne leišu mitoloģijā, ne vēruojamuos senuo indo-eiropiešu māņuos, nedz arī, kâ jau augšā minēts, vecākās kroniku ziņās par latviešiem. Šim Dievam kâ Debess tēvam varam meklēt pretī Zemes māti. Vēlāku Dievs kâ debess valdnieks nāk vēl sakarā ar sauli, bet tik plaši attīstījies Laimes kults ir bez šaubām samērā jauna parādība latviešu mitoloģijā. Tāpat nebija gaidāms debess dieva pārsvars par visām citām dievībām. Turpretī pēc augšā minētiem piemēriem Dieva un Laimas nuozīme izskaidruojas gluži vienkārši.

Kaut arī Laimas nuozīme katuoļu laikuos ir stipri paplašinājusies, tuomēr pati Laima vēl nav pilnīgi antropomorfizēta un vienā uotrā tautas dziesmā viņa ir vēl tāpati nenuoteiktā likteņa dievība un sievu patrone. Jaunas sievas lūdz Laimu vairāk nekâ meitas (1071), bet vecas sievas nelūdz viņas vairs nemaz (1072). Diesmas daudzina arī gan div, gan trīs Laimas. Pat katram cilvēkam ir sava Laima, kuŗas uzdevums ir tuo aizstāvēt pret Nelaimi un Ļaunu dienu. Laima ir nevien dievība, bet arī pats liktenis. „Bitītei, meitiņai, tām abām viena laime“ (17767,1). Paruna vēl saka: „Sava laime sunim, sava kaķim“. Tâ tad liktenis ir pirmā un vecākā Laimas nuozīme, kuŗa ir uzglabajūsies arī tautas tradicijās, kamēr jaunākā vārda „liktenis“ (kas ir nuo Laimas licējiņas likts) īstas tautas dziesmas pavisam nepazīst. Bet nu laime un liktenis ir paši mītiski sajēgumi, kas nuozīmē kuo nuolemtu jeb nuoliktu. Tautas fantāzijā laime kâ liktenis varēja viegli palikt arī par pašu lēmēju un sargeņģeli. Bet katra likteņa dieviete nevarēja rīkuoties par sevi, juo katrs cilvēks ir lielākā vai mazākā mērā saistīts pie saviem tuvākiem. Vīrs dzīvuo kuopā ar sievu, un bērnu dzīve atkarājas nuo vecākiem. Ar precēšanuos, raduošanuos un kuopīgu cīņu pret ienaidniekiem ir vienuotas veselas tautas. Tâ cēlās ideja par vienu Laimas māti, kas „tek basa“ te vienam, te uotram palīgā un kuŗas „zirgi nuosvīst“ gādājuot par ļaudim. Šīs dažādās Laimas nuozīmes liecina tikai par Laimas kulta pirmātnīguo stāvuokli un nebūt nav turāmas tikai par tautas dzejnieku fantāzijas augli. Jau valuodā nav meklējama stingra loģika, bet pirmātnīgā mitoloģijā gan vēl mazāk.

Tautas dziesmās bieži tiek daudzināts, ka Laima atruodas ūdenī jeb pat slīkst. Tautas meita dažreiz vēlās, lai arī patiešām nuoslīktu viņas Laima, bet parasti viņa grib, lai Laima grūstu ūdenī Nelaimi jeb Ļaunu dienu (sal. krievu злыдни). Arī par serbu likteņa dievieti Sreču ir zināms, ka tā slīkst ūdenī. Pēc vienas dziesmiņas Laima var arī nuosisties „akmentiņu kaudzītē“ (9158[1]). Ūdens, kâ jau minēts, pēc analoģijas burvības atgādina asaras un zīmējas šeit uz nelaimīgu dzīvi. Šuo mītu vēl varēja pabalstīt augšā minētā Saules meitas slīkšana un pašas Saules nuoiešana jūŗā.

Viens tautas dziesmu viltuotājs ir arī likteni apdziedājis par latviešu dievu, bet, kâ jau ir izskaidruots, īstās dziesmās

šis vārds pavisam netiek minēts. Tâpat nav mums iemesla turēt Kārtu par nāves dievieti un salīdzināt tuo ar Nelaimi. Kārta arvien tiek piesaukta līdz ar Laimu (9140. 10009. 17850) un vienā variantā ieņem Dēklas vietu (17849). Turpretī sakars ar nāvi jeb nelaimi nekur nav manāms cauri.

IX.

Kâ cilvēkam mēdz būt sava likteņa dievība, tâ arī viņa mājai ir parasti kāds mājas jeb pavarda dievs. Šis mājas dieva kults stāv daudzreiz tuvu senču kultam, bet nav mums pietiekuoša iemesla duomāt, ka pirmais būtu gluži bez šaubām attīstījies nuo pēdējā. Pie latviešiem šāds mājas dievs saukts par Mājas kungu, kas pēc nuozīmes saskan ar leišu dievu „Dimstipatis“. Hūpelis (Topographische Nachrichten, IV, 408. l. p.) raksta, ka Valkas apriņķī Mājas kungs vēl viņa laikuos bijis pazīstams. Zemnieki šur un tur pie savām mājām un uz laukiem sakraujuot akmeņu kaudzi, saucuot tuo par Mājas kungu un turuot tuo par svētu vietu, kas stāvuot zem kādas sargadievības uzraudzības. Miķēļa dienā viņi tur kaujuot gaili un lejuot vēl tur drusku alus, kas nuozīmējuot pa daļai pateicību, pa daļai lūgumu pēc apsardzības uz priekšu. Ja šādu krāsmatu sabuojājuot, tad viņi baiduoties, ka saimniecībā nuotikšuot nelaime. Tuomēr šī māņticība neesuot nebūt vispārēja.

Uz tuo pašu mājas dievu laikam zīmējas kāds aizrādījums H. fon Hāgemeistera grāmatā „Ziņas par Drustu draudzes baznīcu“ (18. un 19. l. p.). „Kad tai puostīšanas laikā baznīcas bij sadedzinātas un Dieva-kalpuošanu nevarēja turēt, zināms, ka tad ļaudis, mežuos aizbēguši, ar saviem bērniem, kas ar turpat laikam uzauga pa mežiem dzīvuodami, palika bez mācības, un Dieva vārdus un svēta evaņģeliuma mācību pavisam aizmirsuši, iekrita vecā tumsībā, un elka-dievu kalpuošanai palaidās. Laikam jau ilgu laiku tādu elka-dievu kalpuošanu slepēni bij turējuši, kamēr 1739. gadā tiesas tuo lietu izmeklēja un atrada, ka tam saimniekam Viļuma Jāņam 13 tādas elka dievu bildes apakš liela kuoka bijušas, nuo akmeņiem taisītas, kas bij salikti cits uz citu, un viņš tam, kas tas augstākais dievs bijis pār citiem un kuo par Ašgalvu sauca, ikreizes nuo sava ēdiena un dzēriena upurējis, pirms pats ēdis. Kad viņš vienu dienu, iesākumā

1739. gadā, atkal tādu upurēšanu taisijis un uguni kuoka apakšā uzkūris, šis iesācis degt, un apgāzdamies tuo pagānu-saimnieku ar abiem dēliem nuositis. Arī citam zemniekam Mīlakšuos tāds akmens bijis, kur esuot upurējis, un tādus nedarbus padarījis. Pēc tās izmeklēšanas tiesa tuos akmeņus lika sadauzīt un Viļuma ciemā pēcāk citu saimnieku ielika."

Mājas kungu pazīst līdz ar minētuo Hūpeli arī Lange un pēc Langes vecais Stenders, bet nepiemin viņa ne tautas dziesmas, ne P. Einhorns. Turklāt Mājas kungs nevar arī būt visai vecs nuosaukums. Pirmkārt tā māja (nuo igauņu valuodas), kâ arī kungs (nuo gotu valuodas) ir aizņemti vārdi. Uotrkārt vārds „kungs" tiek lietuots dieva nuozīmē tik vēl pēc kristīgas ticības priekšzīmes (O. Schrader, Reallexikon, 303. l. p.). Pēc Langes vārdnīcas Mājas kunga uotrs vārds bijis Ciemnieks, kuŗu nuo Langes ir aizņēmušies vecais Stenders un G. Bergmanis. Ulmanis turpretī nav varējis tautā šādas dievības saklaušināt. Lange šuo Ciemnieku būs aizņēmies nuo leišu dieva pie Lazīcija, kuŗš šuo vārdu raksta: „Zemiennik". Lazīcijs, kâ zināms, ir šuo vārdu nuorakstījis no Aleksandra Guagnīna, kurš atkal zem sava vārda izdevis kādu M. Strijkovska rakstu. V. Manhardts minētuo dieva nuosaukumu izskaidruo par leišu „Žemininkas" (=latv. zemnieks). Nekādā ziņā še nevar būt runa par Ciemnieku, juo ciemu sauc leitiski „kiemas"; turpretī par V. Manhardta izskaidruojumu nav mums iemesla šaubīties.

Kaut arī mājas dievs ir ļuoti veca un pirmātnīga dievība, kuŗa gan laikam jau nuo indo-eiropiešu pirmtautas būs pārnākusi pie baltu tautām, tuomēr ne latviešu Mājas kungs jeb Ašgalvis, nedz arī leišu Dimstipatis jeb Žemininkas neliekas būt veci vārdi. Tādeļ ir jāduomā, ka baltu tautas nav nemaz uzglabājušas senā mājas dieva vārda, kas var būt nuoticis aiz dažādiem iemesliem. Pirmkārt var būt, ka šis vārds nuo cienības un bailēm ir reti daudzināts un tādēļ aizmirsts (sal. Etnografisku rakstu krājums, I, 27. un 28. l. p.). Tādā ziņā varētu arī izskaidruot Mājas kunga neminēšanu tautas dziesmās. Uotrkārt Mājas kungs kâ populārs un katrā mājā sastuopams dievs tika laikam arī visvairāk vajāts nuo garīdzniekiem. Treškārt abu pirmuo iemeslu dēļ Mājas kunga vietā varēja viegli vien iestātees citas dievības. Ceturtkārt var arī būt, ka

šim dievam nemaz nebija nuodibinājies nuoteikts un pastāvīgs vārds. Viņa vārdu varēja mainīt gan pēc nuometņu (ciems, šādža, sala, sēta, māja) gan arī pēc dzīvuojamu ēku (nams, pirts, rija, istaba) nuosaukumiem.

X.

Latviešiem kâ jau zemkuopju tautai ir arī vairāk zemkuopības dievību, bet diemžēl ziņas par viņām ir ļuoti trūcīgas. Pirmā vietā te ir jāmin P. Einhorna un Stendera Lauka māte, kuŗa saskan ar leišu dievu „Laukpatis“ jeb „Laukosargas“ (pēc Mosvīdija kateķisma nuo 1547. g.) un vācu „Kornmutter“. Tas arī ir viss, kuo mēs par Lauka māti zinām. Pie Langes viņas nav un arī tautas dziesmas viņas nemin, izņemuot laikam tikai šādu piemēru:

Man pašam Laimes māte,
Līgaviņu audzināja;
Lauka māte, Meža māte
Tai pūriņu darināja. 7729.

Pēc manām duomām tā nav tautas dziesma, bet gan dzejnieka A. Pumpura sacerējums. Pēc tautas dziesmu valuodas pūru parasti „šuv“ (nuo krijiem) jeb „dara“ un tad „luoka“ jeb „piedara“ pilnu. Pūra „darināšana“, kâ man liekas, nuozīmē parasti taisīšanu (sal. 4939. 7675.), retāki viņa pieluocīšanu, par kuo laikam ir runa šai piemērā. Turklāt pūru luocīt palīdz tikai Dievs un Laima, bet nekādā ziņā še nevaram gaidīt Lauka mātes un Meža mātes.

Kas gan īsti bijis pie senim latviešiem tas „puķu, labības un citu zemes augļu dievs, kuŗu pielūguši ar sevišķām ceremonijām“, tuo P. Einhorns diemžēl neizskaidruo. Tâ kâ drīz pēc tam viņš atkal piemin Lauka māti, tad uz pēdējuo augšā minētais aizrādijums laikam nezīmējas. Var būt, ka P. Einhorns bija kuo dzirdējis par augšgaliešu labības dievu Ceruokli (rakstītu arī: „Greklicing“ un „Cerckticing“), kuŗu sastuopam augšgaliešu katuoļu garīdznieku rakstuos ap 17. gadu simteņa sākumu. Pie Glūka un Dīca vārds „ceruoklis“ stāv sakarā ar darbības vārdu „cerēt“, bet tur gan laikam būs duomāts „cerēklis“, kuŗu jau pazīst K. Elvers. „Ceruoklis“ turpretī ir cēlies

nuo „ceruot“ un tâ tad zīmēsies uz labības ceruošanu. Tautas dziesmās Ceruoklis nav sastuopams un vairāk par viņu nekas nav zināms. Varbūt, ka viņu vēl varētu salīdzināt ar Ceru māti, jā varētu uzticēties, ka pēdējā patiešām Cīravā bijusi pazīstama (A. Lerchis-Puškaitis, Latviešu tautas teikas un pasakas, VII, I, 335. l. p.). Abas minētās dievības pēc fonētikas un nuozīmes atgādina senuo ruomiešu Cereru (Ceres).

P. Einhorns vēl pazīst Dārza māti, „kuŗu piesaukušas sievas un mājas mātes.“ Senuos priekšvēstures laikuos gan nebija pie latviešiem ne sevišķas dārzkuopības, ne arī kādas dārza dievības un pats vārds „dārzs“ vispirms nuozīmēja laidaru (=„laidārzs“, laiddārzs, „guovju dārzs“). Tâ tad Dārza māte būs sāmērā jauna dievība un ievēruojamāka luoma viņai arī nebūs piederējusi. Nuo P. Einhorna Dārza māti ir aizņēmušies Lange un Stenders, bet tautas dziesmās viņa nav sastuopama.

Pie aizņemtām zemkuopju mītiskām būtnēm ir jāskaita Miežvilks (R. L. B. Z. K. Rakstu Krājums, 17.), kas atgādina vācu „Roggenwolf“ jeb „Kornwolf“ un Rudzu ruņģis (jau pie Langes) jeb luņģis, kas nav šķiŗams nuo rudzu nesēja pūķa. Ne ruņģis, ne arī luņģis nevar būt īsti latviešu vārdi (J. Endzelīna un K. Mülenbacha Latviešu gramatika 8.§, e un 31.§) un atgādina drīzāk karēļu rudzu dievu „Rongotens“.

Lange vēl piemin kādu auglības Dievieti Dižu jeb Dizu, kuŗu ir uzņēmis arī Stenders. Vārdnīcas priekšrunā (X. l. p.). Lange tuomēr saka, ka latvietis vairs nezinuot, kas Diža esuot bijusi, bet nuo tās būšuot cēlies vārds „dižans.“ Spriežuot pēc Langes kaislības uz etimoloģiskiem izskaidruojumiem, jāduomā, ka šī Diža būs mākslīgs atvasinājums nuo īpašības vārda „dižs“ (leit. didis). Varētu būt, ka Langem ir vēl nuoderējis par priekšzīmi Strijkovska pieminētais leišu „lielais vasaras dievs“ Dzidzis Lado, kas patiesībā ir cēlies nuo krievu izsaukuma „дидъ—ладо“. Stenders nuo savas puses nebūt neaizrāda, ka viņš aizņēmies Dižu nuo Langes un ka pēdējais tuo tura par tautā nepazīstamu vārdu. Pēc Langes izskaidruojuma mums, acim redzuot, ir jāšaubās par Dižas pareizību, bet Stenders tuo uzņem kâ itin druošu latviešu dievieti.

Svarīgākā zemkopju dievība pie latviešiem vēlākuos laikuos bijis Jumis, kas vispirms nuozīmējis divkāršu vārpu. Šāda div-

žuburu vārpa nuoderējusi par bagātības un laimes zīmi nevien pie latviešiem, leišiem un baltkrieviem, bet arī pie citām tautām. Pie latviešiem un baltkrieviem šī vārpa ir jau izvērtusies par dievību. Vairāk dziesmiņās jumis ir gluži vienkārši divžuburu vārpa (28514. 28518. 28537. 28551) un nuo valuodniekiem tiek salīdzināts ar sanskrīta vārdu „jama", dvīnis. Netrūkst arī piemēru, kur Jumis ir dievība, pie kam tiek šķirts miežu, rudzu, linu un auzu Jumis. Viņš brauc ar melniem, bēriem jeb sirmiem zirgiem un kājās viņam ir zābaki (28525) ar piešiem (28534). Ziemu Jumis pavada vai klētī, vai arī tīrumā zem „pelēka akmeņa" jeb „zaļaș velēnas". Līdz ar Jumi un Jumiķi (28517. 28558, 4) tiek vēl minēti Jumja māte (28530. 28538), Jumaliņa (28533 v. 28535. 28536. 28542, 1 u. 2.) un bērni jumaleņi (28532). Jumaliņa un jumaleņi gan būs atvasināti pēc suomu tautu vārda „Jumola" (dievs) priekšzīmes. Varētu duomāt, ka Jumja māte jeb Jumaliņa ir Jumja jeb Jumiķa sieva un ka jumaleņi ir viņu bērni, bet skaidri tas tuomēr dziesmās nav sacīts. Vispārīgi Jumis liekās būt nepilnīgāki antropomorfizējies nekâ dažas citaș dievības.

XI.

Par luopkuopības dievieti P. Einhorns daudzina Luopu māti, bet pēdējās nepazīst ne Lange, ne Stenders, ne arī tautas dziesmas. Tâ kâ nu latviešiem bijuši savi zirgu, guovju, cūku un varbūt arī citu luopu patroni, tad varam tuomēr šaubīties, vai viņiem ir bijusi kāda vispārīga luopu dievība. Nav mums tāda pazīstama arī pie leišiem un prūšiem. Vispārīgi gan P. Einhorns duod gluži pareizas ziņas par latviešu mitoloģiju un tīši sagruozījumi pie viņa nav ievēruoti, tuomēr Lauka, Jūraș un Meža mātei blakus varēja arī gluži nevilšus nuostādīt Luopu māti. Bet var arī būt, ka šī Luopu māte zīmējas tikai uz guovim un ir tikai retāks un vecāks guovju Māraș nuosaukums.

Par guovju patroni parasti tura guovju Māršaviņu, kas tuomēr nuo tautas dziesmām nav īsti slēdzams. Pēc tautas dziesmām visvairāk Māra gādā par guovim, tad vēl neretis arī Laima jeb guovju Laima un Dievs. Māraș vietā šad un tad vēl sastuopam Mārinīti (32449, 4), Māršu (29173), Māršavu (29174), Māršaviņu (7078. 29188), Māršaliņu (29161. 29162. 29165) un

Māršieviņu (29162 v.). Pašu guovi, sevišķi sarkanas spalvas, sauz arī par Māraliņu (28961. 32422, 5). Visi pēdējie nuosaukumi izklausās kâ tās pašas Māŗas pamazināmie vārdi. Arī 17. gadu simteņa sākumā nuo katuoļu priesteriem pie augšgaliešiem minētā guovju dieviete „Moschel“ būs gan laikam tāpati „Māršala“. Tuomēr Māŗai jau tādēļ vien še ir jāduod priekšruoka, ka viņa tiek biežāki daudzināta guovju patrones luomā, nekâ Laima, Dievs un vēl pēdējie vārdi kuopā ņemuot. Kâ Māŗa gādā par guovim, tâ Dievs par zirgiem.

Meitas dzied, guovis mauj:
Māŗa laida ābuolā;
Puiši kliedz, zirgi zviedz:
Dieviņš jāja pieguļā. 29176.

Tāpati Māŗa tiek arī saukta tautas dziesmās un pūšamuos vārduos (№ 458) par Piena māti.

Mīļa Māŗa, Piena māte,
Duod man tavu labumiņu. 29181.

Pēc P. Einhorna latvieši neretis piesaukuši kuopā Māŗu un Luopu māti ar šadiem vārdiem: „O Māriņa dārgā, o Luopu māmiņa bagātā!“ Māŗas vietā sastuopam vēl cielaviņu (29180,1), kuŗa līdz ar lakstīgalu (30610,4) palīdz guovis ganīt.

Cielaviņa guovis gana
Ābouliņa pļāviņā;
Lakstīgala suņus sauca,
Kalniņā stāvēdama. 29056, sal. 29055.

Trīs reiz par gadu tiek guovis pušķuotas.

Trīs reiziņas pa gadiņu
Savas guovis appušķuoju:
Vasarsvētkus, Jāņa rītu,
Pirmuo reizi pusdienā. 29050.

S. Hennings raksta par latviešiem 1587. gadā, ka viņi turējuši čūskas (laikam gan žalšus) un krupjus par dieviem, un kad kāda nuosista, tad sanākušas vecas brēcējas (Breckin) un

kliegušas: „Mana Piena māte, mana Piena māte“. Lange turpretī izskaidruo, ka „brēkiņa“ bijusi pie senajiem latviešiem mājas čūsku un krupju sargātāja. Stenders vēl paplašina Langes izskaidruojumu un izlabuo „brēkiņu“ par „brēķiņu“. Ka latviešiem tiešām būtu bijušas tādas „brēķiņas“, kas sargājušas zalšus un krupjus, tas neiznāk ne pēc valuodas likumiem (Endzelīna un Mülenbacha Latviešu gramatika, 31. §), ne arī pēc Henninga vārdiem. Vēl sevišķi sargāt visus zalšus un krupjus senajiem latviešiem gan nebija ne vaļas, ne arī kāda iemesla. Turpretī nav jāšaubās, ka latvieši jau nuo seniem laikiem cienījuši zalšus, kuŗi pēc viņu māņticības gādājuši par guovim.

Vecs Vilandes kātuoļu prāvests Dionīzijs Fabrīcijs raksta ap 1610. gadu par livoniešu māņticību šâ: „Tâpat tika cienītas čūskas, kuŗas turēja mājās. Viņas bijušas tik lēnas un tâ pieradušas pie mājām, ka ne cilvēkiem, ne luopiem nav kaitējušas un pat viņu bērni spēlējušies ar tām. Šis ieradums vēl līdz šai dienai pie daudziem ir uzturējies, kur viņi gultās un vietās guļ ar tām kuopā“.

Likas katuoļu priesteris Prūsijā Jānis Maļeckis (latīniski saukts Maeletins un Menecius) raksta 1551. gadā par zalšu cienīšanu pie leišiem šâ: „Leiši un žemaiši savās mājās zem krāsns, jeb kaktā pie luodziņa, kur galds stāv, tura čūskas, kuŗas cienī kâ dievības. Zināmā gada laikā burtnieki ar lūgšanām sauc viņas pie galda. Viņas nāk ārā, kāpj pa galdautu augšā, nuometas uz galda un pēc ēdienu baudīšanas iet atkal atpakaļ savās alās. Kad čūskas ir aizgājušas, tad cilvēki priecīgi apēd iesāktuos ēdienus un cerē, ka tai gadā viss izduosies laimīgi. Bet jā pēc burtnieku lūgšanām čūskas nenāk laukā jeb nebauda uz galda nuoliktuo ēdienu, tad viņi tic, ka tai gadā viņiem nuotikšuot liela nelaime“.

Pazīstamais Lazīcijs (J. Lasicki) ņem nuo sava laika biedra (ap 1580. gadu) A. Guagnīna sekuošas ziņas par zalšu kultu pie žemaišiem: „Viņi tura itin kâ mājas dievus, kādas melnas, taukas un četrkājainas čūskas, sauktas „Giuoitos“ (gyvates). Uz tām viņi, nuo bailēm aizņemti, nuoskatās ar cienību, kad viņas nuo savām alām mājās lien pie ēdiena un, paēdušas, atkal aiziet. Jā viņu turētājam nuotiek kāda nelaime, tad viņi duomā, ka čūsku slikti ēdinājuši“.

Pēc tā nu skaidri var redzēt, ka te ir runa par melnajiem zalšiem (leit. žaltys), kuŗus žemaiši sauc arī „gyvatės“, nevis par nāvīgām čūskām. Tâ tad baltu tautas jau sen zinājušas, ka zalši nav vis nāvīgi, kā vēl duomājuši 16. gadu simteņa rakstnieki. Nav arī jābrīnās, ka Guagnīns ar Lazīciju stāsta par četrkājainām čuskam, juo kad zalšu tēviņu sit, tad viņam dažreiz iznāk staklēta miesas daļa (penis), kas atgādina div kājas. Turpretī varam gan šaubīties, ka latvieši būtu ar zalšiem kuopā gulējuši, kâ raksta augšā minētais D. Fabrīcijs.

Čūsku cienīšana ir sastuopama pie daudz tautām nuo senu-seniem laikiem un ir arī tautas tradicijās piemēri, ka dvēseles parādās čūsku veidā. Pēc tā nu senāk duomāja daži mitologi, ka čūsku kults esuot cēlies nuo dvēseļu kulta. Bet kādēļ tad dvēseli pielīdzina taisni čūskai un nevis, par piemēru, zirgam? Tâ tad gan čūska jau pati par sevi būs cilvēkam izlikusies kâ kāds pārdabīgs dzīvnieks, kuŗu viegli varēja pielīdzināt nesapruotamai dvēselei.

Lai nu arī kâ būtu cēlies čūsku kults priekšvēstures laikuos, tuomēr latviešu mitoloģijā zalšiem nav sakara ne ar veļiem, ne dvēselēm. Jā zalšiem nesti ēdieni tâpat kâ veļiem, tas vēl nebūt neliecina par abu vienādību. Visas dievības pēc veciem māņiem varējušas darīt cilvēkam labu un ļaunu un tādēļ tikušas ar visādiem ziediem darītas labvēlīgas. Fakts ir tikai tas, ka zalšus senie latvieši turējuši par guovju sargiem un ka pati Piena māte dažreiz parādījusies zalšā, varbūt arī cielaviņas veidā. Hūpelis aizrāda, ka zalši senāk turēti pie kūtim, lai luopkuopība labāk izduotuos, bet viņa laikuos šie māņi jau bijuši aizmirsti (Topographische Nachrichten, II, 460. l. p.). Kâ zaltis peles meklēdams, tâ arī cielaviņa, mušas ķerdama, bieži vien būs nuovēruoti kūts tuvumā un vesti sakarā ar guovju Māŗu jeb Piena māti. Tuo apliecina arī sekuošā plaši pazīstamā tautas dziesma:

Melna uodze ietecēja
Manā guovju laidarā;
Tā nebija melna uodze,
Tā bij' guovju Māršaviņa. 32446.

XII.

Kâ Māŗa sieviešu sargātājas luomā gādā par guovīm, tâ arī Dievs kâ vīriešu sargātājs gādā par zirgiem. Šādi māņi liekas atkal būt cēlušies nuo vecām katuoļu tradicijām. Dieva vietā tautas dziesmas vēl daudzina sekuošus zirgu patronus: Jurģi jeb Juri, Miķēli jeb Mīkāli un sevišķi Mārtiņu. Šiem trim svētajiem jau katuoļu tradicijās ir darīšana ar zirgiem un pie igauņiem viņi visi ir luopu sargātāji ganuos. Pie krieviem Juris ir nevien ganu dievība, bet dažuos apgabaluos arī zirgu patrons. Tas pats Jurģis arī kādā latviešu tautas dziesmā sargā guovis ganuos (30057,3). Juris kâ ganu dievs pie igauņiem pārzina arī vilkus, kuŗi ir viņa suņi (Dr. F. J. Viedemann, aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten, 357. un 449. l. p.). Par šādu Juŗa nuozīmi runāsim vēl uz priekšu. A. Bīlenšteins vēl pazīst Pieguļas māti, kamēr tautas dziesmas daudzina arī kādu pieguļas personificējumu (30091—4. 30162). Divās dziesmiņās (29946. 32499) esmu vēl ievēruojis Zirgu māti, kuŗa gan laikam būs tā pati, kas zirgu Laime (32501. 32632).

Par pieguļnieku palīgiem tautas dziesmas piemin sluoku (30058,1. 30065—68.) un strazdu (30069—73). Bez tiem zirgu sargu luoma vēl pieder cīrulim (30088. 30089) un dzeltēnai cielaviņai (29679—82), kuŗu Raunā un Smiltenē sauc arī par zirgu putniņu, kamēr zilganā cielaviņa, kâ jau minēts, ir guovju sargātāja.

Augšgaliešu zirgu patrons ir augšā mīnētais Ūsiņš, kuŗš tautas dziesmās ir parasti ieviesies Jurģa (30057—59), Miķēļa (14087) un Mārtiņa (30060. 30082. 30087) vietā. Citās dziesmās Ūsiņš vēl mainās ar auziņu baltskarīti (30053), cīruli (30088), sauli (sal. 30084. un 30097.), sluoku (30065.), Dieviņu jeb vecu vīru (30062) un citiem vārdiem. Ir arī kādas oriģinālas dziesmas par Ūsiņu, bet tuo starpā ir tik daudz tīši viltuotu, ka nevaram īsti zināt, kuŗām ticēt, kuŗām ne (R. L. B. Z. K. Rakstu krājums, XV, 17—25. l. p.). Šādas nedruošas Ūsiņa dziesmas ir ieviesušās arī „Latvju Daiņās". Ar P. Tortusa vārdu ir parakstīta sekuošā dziesma:

Ūsiņš dieviņš slaistījās
Mana staļļa pakaļā. 30087. v.

Pirmkārt īstās tautas dziesmās „dievs“ nevar būt sugas vārds, kâ jau augšā ir minēts. Uotrkārt šādu jaunlaiku dieva nuozīmi ir sevišķi iemīlējuši dziesmu viltuotāji; p. p.:

Jupis bija liels dieviņis
Par visiemi dieviņiem.

Trīs dieviņi kalnā stāv
Apakš kupla uozuoliņa.

Uz tiem cūku celiņiem
Cūku dievs utījās. 25581.

Klusu bija ieradušas (tautas)
Elka dievus turēdamas. 23782.

Karlīnes Kuzņecovas vārdā ir iesūtītas šādas nedruošas Ūsiņa dziesmas:

Paldievs, zirgu Ūsinīti,
Par kumeļu baruošanu!
Vai izvedu, vai aizjūdzu,
Nuoturēti nevarēju. 30062.

Ūsiņam pasateicu
I dzirduoti, nedzirduot:
Visas ciema zeltenītes
Manuos zirguos raudzījās. 30078.

Šī savādā „pasateikšanās“ ermuotajam „Ūsinītim“, turklāt vēl „i dzirduoti, nedzirduot“, izklausās kâ neveikls sacerējums. Gluži tāds pats ir izteikums: „Manuos zirguos raudzījās“. Nav arī nekāda iemesla šķirt zirgu „izvešanu“ nuo staļļa un, aizjūgšanu“, juo zirgi taču nav stallī jūgti. Turklāt latvieši senātnē tikai retumis jūdza zirgus ratuos, visvairāk gan viņi mēdza jāt. Nevaram arī gaidīt nuo senā latvieša, ka viņš par savu zirgu bez sevišķa iemesla sacītu ar lepuošanuos: „Nuoturēti nevarēju“. Šis senuo laiku tautu dēls „jāja dienu, jāja nakti“ ar savu „dancuotāju kumeliņu“, kuŗš „ar pilnu muti sīku dzelžu tek galviņu gruozīdams“. Kumeliņš ir viņa tuvais draugs un paklausīgais kalps. Par savu zirgu jātnieks mēdz lepuoties šādiem vārdiem: „Priekšā vien dancināju bajāriņa meitiņām“ (29627), jeb: „Kuŗu kruogu dajādams, stāvu vien

lecināju“ (29679), vaj arī: „Uz šķiliņa riņķi griezu, uz dāldera dancināju“ (29657. 29591), turpretī „citi puikas nevarēja auzu pūra sējumā“ (29693). Jā tautietis tuomēr saka, ka nevaruot zirga nuoturēt, tad tur ir pavisam citādi apstākļi:

Šabaruoju kumeliņu
Ar divām auziņām,
Nevarēju nuoturēt
Trim, četrām pavadām. 29915.

Pēdējuos piemēruos mēs redzam īstuo senlaiku dzīvi, tautas dzeju un tekuošu valuodu, kamēr minētām Ūsiņa dziesmām šādu īpašību nav.

Vispirms Ūsiņu (Usching) piemin 17. gadu simteņa sākumā pie augšgaliešiem augšā minētie katuoļu priesteŗi. Lange savā vārdnīcā tulkuo Ūsiņu gluži vienkārši par Jurģi. Stenders turpretī runā par kādu bišu dievu Ūsiņu, kuŗu viņš atvasina nuo ūzām. Treilands raksta Ūsiņa vietā Ūziņu. Varētu būt, ka nuo ku divas dievības: Ūsiņš, kas ir cēlies nuo krieva „Усень“, un Ūziņš, kas ir aizņemts nuo vācu „Hûsing“, kuŗš nuozīmējis mājas dievu. Augšā minētais P. Tartus arī patiešām grib šķirt zirgu dievu Ūsiņu un bišu dievu Ūziņu. Viņa iesūtītā Ūziņa dziesma ir šāda:

Māršaviņa pienu deva,
Tenis pulka sivēniņu,
Bierīts aitām biezu villu,
Ūziņš medus pilnu truopu. 29201.

Bet šī nu nevar būt tautas dziesma ne pēc valuodas, ne pēc pantmēra, ne arī pēc satura. Dziesmiņa nav dalīta div daļās un nuo darbības vārda „deva“ pirmā rindiņā, atkarājas nevien uotrā, bet arī trešā un ceturtā rindiņa. Dziesmai trūkst tuvāka tēluojuma nuo cilvēka dzīves, turpretī ir miņētas četras dievības, kā nevienā īstā tautas dziesmā. Tā tad nevis dievi ir ņemti cilvēka dzīves apdziedāšanai, bet cilvēks ir bijis vajadzīgs tikai dievu darbības tēluošanai. Tautas dziesmas parasti daudzina nevis tik Māršaviņu kâ še, bet gan „guovju Māršaviņu“. Tâpat arī truops ir liels retums tautas dziesmās un ne bez iemesla apgalvuo A. Bīlenšteins, ka tautas dziesmas viņa pavisam nepazīstuot (Das Volkslied kennt die Bezeichnung struops

für Bienenstock nicht). Es arī tikai pāra reizes esmu ievēruojis struopu „Latvju Daiņās“, juo tautas dziesmas, kâ zināms, daudzina tikai duores. Ar šādiem materiāliem mitoloģijas pētīšana tiek lielā mērā sarežģīta un kavēta. Arvien vēl paliek šaubas, vai Ūziņš ir tiešām tautas mutē dzirdēts. Pēdējā lasīšana var arī gluži vienkārši būt cēlusies nuo neskaidrās drukas Stendera gramatikā.

XIII.

Nuo zirgu patroniem pāriesim uz jau augšā minētuo cūku patronu Teni, Tunni jeb Tanīsu, kas ir cēlies nuo Antonija. Svētais Antonijs arī rietuma Eiropā ir lųopu, sevišķi cūku patrons un jau Lazīcijs piemin, ka pēdējā luoma viņam bijusi arī pie senājiem žemaišiem. Tâpat krievi un igauņi ir viņu turējuši par cūku patronu. Teņa diena ir 17. janvārī, kuŗā latvieši nav strādājuši un vārījuši cūkas pusgalvu, lai cūkas labi izduotuos. Tautas dziesmās par Teni ir atkal daudz viltuojumu (R. L. B. Z. Komitejas Rakstu krājums XV, 16. un 17. l. p.), bet pēc „Latvju Daiņu“ IV sējuma var redzēt, ka vismaz trīs Teņa dziesmas (29194—96) būs īstas. Tuomēr arī šeit atkal sastuopam šādu ermuotu dziesmu ar Karlīnes Kuzņecovas parakstu:

Tenīsīti, gādulīti,
Gādā taukus kāpuostiņus;
Ziemā tauki kāpuostiņi
Vislabā barībiņa. 29200.

Bet nu darītāja vārdiem ar piedēkli, ulis piemājuo parasti nievājama nuozīme (Endzelīna un Mülenbacha Latviešu gramatika, 58. §, 4), kādēļ arī šeit dieva vietā ir iznācis tauku „gādulis“ kāpuostiem. Sevišķi prozaiski izklausās piezīme, ka ziemā tauki kāpuostiņi esuot vislabā barībiņa.

XIV.

Kaut arī par Ūsiņu un Teni ir saduomāti daudz nieki, tuomēr par viņiem ir mums tik daudz druošas liecības, ka varam izšķirt uzticamas un šaubīgas ziņas. Bet ir mums arī tādi patroni, kuŗu pārbaudīšanai nav mums vēl nekādu pieturas punktu. K. Kuzņecova, laikam tāpati augšējuo dziesmu piesūtītāja, ir iesniegusi Treilandam šādus pūšamus vārdus (№ 643): „Ak tu

stiprais zirgu Ūsiņ, spēcini un sargi manus zirdziņus! Ak tu mīļā guovju Māriņa, sargi, glabā manas guotiņas! Ak tu bagatā aitu Annīte, svētī manas aitiņas! Ak tu žiglā kazu Bārbele, uzturi manas kaziņas! Ak tu rūpīgais cūku Tenīsīt', vaislini manas cūciņas! Ak jūs visi mīļie sargātāji, glabātāji, sargat, glabājat manus luopiņus par gaļām tumšām naksniņām, — tâ ziemā, kâ vasarā, tâ dienā, kâ naksniņā!" Šī moderna garīgā valuoda gan var attiekties tikai uz jauniem laikiem, turpretī ideja par patroniem varēja celties vienīgi katuoļu laikuos. Līdzīgu patronu mēs nesastuopam ne katoļu tradicijās, ne arī pie kaimiņu tautām. Turklāt vecie tautas svētki nebūt neapstiprina augšējā lūgšanā izsacituo duomu. Tuomēr augsā minētais P. Tortus ir atradis arī līdzīgu tautas dziesmu.

Zirgu Ūsiņš,
Guovu Māršaviņa,
Kazu Barbiņa,
Cūku Tenīss,
Aitu Annīte,
Teļu Urbāns,
Sargat manus kustuonīšus
Nuo sērgām, nuo vilkiem! 29202.

Citu līdzīgu dziesmu ir iesniedzis J. Blūms Augst-Ruozē.

Zirgu Ūsiņš, guovju Mārja,
Aitu Anniņa, cūku Tenīss, Kazu Katrīna, —
Tie kustuoņu gādnieciņi. 29202,1.

Par aitu Annīti K. Kuzņecova ir vēl iesniegusi divas (29191—2) un P. Tartus vienu ermuotu dziesmu (29193). Bet pēc tautas māņiem pie latviešiem un igauņiem ir Katrina (25. nov.) bijusi aitu patrone, kamēr pie žemaišiem pēc Lazīcija ziņām svētais Vendelīns gādājis par aitām. Tâ kâ nu vēl K. Kuzņecova ar P. Tortusu pazīst tikai dialekta Annīti, nevis vispār pazīstamuo Anniņu, tad jaduomā, ka viņu ziņām ir viens pats avuots. Kamēr nebūs pierādīts, nuo kurienes šās dziemas nākušas, tikmēr arī nevaram viņām piešķirt zinātniskas vērtības. Vēl mazāk ir mums uzticības uz P. Tortusa minētuo aitu vilnas sargātāju Bierīti. Uzticamās tautas dziesmās tikai Dievs un Māŗa gādā par aitām.

Kazu Bārbalu pazīst atkal tikai K. Kuzņecova un P. Tortus. Zem pirmās vārda ir vēl „Latvju Daiņās“ ievietuota šāda dziesma:

Ai, kaziņu Bārbaliņa,
Tavu žiglu kazlēniņu;
Vakar vēli radījās,
Šuodien leca, badījās. 29096.

K. Kuzņecovas dziesmas par dieviem liekas būt sacerētas nuo vienas personas, juo gandrīz visas iesākas ar izsaukumu „ai“ jeb „ak“. Sal.: „Ak tu stiprais zirgu Ūziņ“, „Ai, kaziņu Bārbaliņa“, „Ai, Annīte, devējiņa“ (29191. 29192). Tādu pašu uzsaukumu bez „ai“ sastuopam sekuošos jau minētuos piemēruos: „Tenīsīti, gādulīti“ (29200), „Paldievs, zirgu Ūsinīti“ (30062). Zem K. Kuzņecovas vārda ir iesūtītas tikai 94 dziesmiņas, nuo kuŗām laba daļa daudzina vairāk (pavisam piecus!) dievus. Jā nu dziesmas par dieviem vēl parasti iesākas ar „ai“, „ak“ un līdzīgām uzrunām, tad tādēļ vien jau ir jašaubās par viņu īstenību. Bet nu mēs redzējām, ka viņas nesaskan ar īstām tautas dziesmām arī pēc satura, valuodas un pantmēra. Tâ arī augšējā dziesmā ir teikts, ka kazlēni „badījās“ tūliņ kâ „radījās“. Tādu nieku tautas dziesmās nav un šie vārdi ir salikti tikai atskaņu dēļ. Ņemsim vēl vienu dziesmu par aitu Annīti:

Ai, Annīte, devējiņa,
Duod villai gaŗai augt,
Gaŗai svārkiem, villainēmi,
Mīkstai cimdiem, zeķītēm. 29192.

Izteikums „duod augt“ nav nuo īstas tautas valuodas. Turklāt nuo finīta verba „duod“ dziesmiņas pirmā daļā nevar īstā tautas dziesmā atkarāties dziesmas uotrā daļa. Bez tam vēl div vietās ceturtā zilbe ir gaŗa. Beidzuot nav saskaņas arī starp pašām šaubīgajām dziesmām. Pēc K. Kuzņecovas aitu Annīte duod vilnu, bet pēc P. Tortusa Bierīts.

Kâ avīte pēc izruņas līdzinās Annītei, tâ arī bārdainā kaza atgādina Bārbalu. Drīzāk gan šādā ceļā mums būs jameklē šuo dievu celšanās, nevis mitoloģijā, jeb katuoļu tradicijās. Vismaz uz tik nedruošiem pamatiem mēs nevaram celt nekādas mitolo-

ģijas ēkas. Varētu būt, ka Bērtulim bijis kāds sakars ar āžiem, juo kāda dziesmiņa (35253) nuosauc „āzīti“ par „Bērtulīti“.

Nuo Urbāna, kâ zināms, pēc tautas tradicijām sākas īstais sējas laiks, bet vai šim Urbānam bijis sakars ar teļiem, kâ P. Tortuss stāsta, par tuo mums atkal trūkst liecību. Kazu Bārbalas vietā J. Blūms pazīst kazu Katrīnu, bet arī šāda patrone ir mitoloģijā sveša. Var būt, ka še atkal ir jāmeklē „Katrīnas“ un „kazīnas“ līdzība par iemeslu.

Atstājuot šaubīgās dziesmas un pārejuot uz īstām tautas dziesmām par Katrīnu, mēs nuonākam itin kâ citā pasaulē, kur atkal atruodam saskaņu starp dažādām ziņām. Plaši pazīstama ir šāda tautas dziesma par Katrīnu:

Mārtiņš labs vīrs,
Vērsi kāva vakarā;
Katriņa badastakle,
Vistu cepa pelnuos. 30225.

Uotrā puse man ir pazīstama šādā variantā: „Katrīna badu mira, vistu cepa pelnuos“. Var būt, ka šī Katrīnas vista stāv sakarā ar Katrīnas zuosi, kuŗu pazīst arī igauņi. Pēc igauņu māņiem izskaidruojas arī sekošā dziesma par Katrīnu:

Mārtiņš labs vīrs
Tiltiņu grīda;
Katriņa bezkauņa
Apmīžļāja. 39224 v.

Pie igauņiem bijis ieradums, ka Mārtiņa vakarā gājuši vīrieši, visādi izģērbušies, pa mājām apkārt, bet Katrīnas vakarā (24. novembrī) sievieši („Sie haben eine Führerin, Kadri, diese harnt in der Stube auf einen Besen“. Dr. F. J. Wiedemann, 369. l. p.). Katrīna pie igauņiem bijusi arī luopu, sevišķi aitu patrone, bet par kazām mums nav nekādu ziņu.

Tâpat neizskaidruots paliek Stendera bišu dievs Ūsiņš jeb Ūziņš, lai gan P. Tortus duomājas arī tautas dziesmās būt atradis „Ūsiņu dieviņu“, kas „slaistījies... staļļa pakaļā“ (30087 v.) un „Ūziņu“, kas duod „mēdus pilnu truopu“ (29201). Abas šīs dziesmas, kâ jau minēts, ir šaubīgas. Turpretī pēc īstām tautas tradicijām par bitēm gādājusi Bišu māte (30274. 30283. 32446).

Zemkuopības, luopkuopības un dravniecības dievības būs gan jau bijušas baltu pirmtautai, bet vēlakuos laikuos būs izskaustas nuo katuoļu svētajiem. Arī šiem katuoļu svētajiem savukārt ir piešķirtas senuo pagānu dievu īpašības, kādēļ šie patroni drīz tiek pieņemti arī nuo citām tautām, kuŗas piegriestas kristīgai ticībai.

XV.

Meža māti pazīst P. Einhorns, Lange un Stenders un pēc pirmā vārdiem viņu piesaukuši mednieki. Tautas dziesmās Meža māte palīdz nevien medniekiem (30431. 30478), bet arī kuoku cirtējiem (30565) un ganiem (29087. 34048). Viņa nevien zina, kur katrs meža zvērs dzīvuo (2657), bet arī sauc katru putnu pa vārdam (2675. 30623). Par Meža māti saucuot arī vanagu (pēc Langes) jeb kādu lielu kuoku mežā (A. Lerchis-Puškaitis, L. t. teikas un pasakas, VII, I, 336. l. p.). Stenders pazīst vēl Meža tēvu, kuŗu sastuopam arī divās tautas dziesmās (2675. 30489). Latviešu vietu vārdi Birzulis (pazīstams māju vārds) un Lazduona atgādina Lazīcija minētās žemaišu dievības „Birzulis“ un „Lasdona“, kuŗa bijusi lazdu dieviete, bet vairāk par tām mēs nekā nezinām kâ tikai nuosaukumus.

Zvejniekiem palīdz jau augšā minētās ūdens dievības, kuo apliecina kâ P. Einhorns, tâ arī tautas dziesmas. Bagātā Ceļa māte (31789. 34058), gādādama par ceļeniekiem, pavisam neguļuot (31790). Nuo vecajiem rakstniekiem viņu pazīst tikai P. Einhorns, bet nemin ne Lange, ne Stenders.

Nuo citām mātēm pieminēsim šeit bieži daudzinātuo Miega māti (2053. 6724), — Nakts māti (457,6 v. un Treilanda № 51) un Ziedu māti (28253. un Treilanda № 21), kuŗas abas ir sastuopamas tautas dziesmās un pūšamuos vārduos, — Rauga māti, kuŗa saskan ar leišu dievību „Raugopatis“ un Gausas māti (28810), kuŗa parāduoties krupja veidā (A. Lerchis-Puškaitis, Pasakas, VII, I, 321. l. p.).

Senajiem baltiem būs bijuši nevien svēti ūdeņi un kuoki, par kuŗiem jau ir runāts, bet arī svēti meži, kalni un citas vietas. Dusburgs raksta 14. gadu simteņa pirmā pusē par senajiem prūšiem šâ: „Viņiem bija arī svēti meži, lauki un ūdeņi, kuŗuos nedrīkstēja ne grāvjus rakt, ne art, ne zvejuot“. Tāds svēts mežs bijis prūšiem pasīstamā Romove. Tâ arī pie

leišiem Lazīcijs piemin svētus mežus un vienu svētu kalnu pie Neviežas upes. Par livoniešiem raksta B. Rusovs 1584. gadā: „Viņi ir arī dažus mežus (Büske) par svētumu turējuši, kur nedrīkstējuši cirst neviena kuoka, ticēdami, ka tam, kas šai ieduomātā svētumā nuocirstu kādu kuoku jeb krūmu, būtu tūliņ jaiet buojā un jamirst". Augšā minētais Dionīzijs Fabrīcijs ziņuo par livoniešiem: „Daži cienī ievēruojamus uozuolus un citus lielus un kuplus kuokus, nuo kuŗiem senāk dabujuši dēmonu atbildes. Citi pielūdza mežus (lucos), kuŗus kuopa pie mājām un ciemiem un turēja par tik svētiem, ka bija grēks tur nuogriest pat zariņu... Viņi mēdz pielūgt pērkuonu uz kalniem visbiezākuos mežuos". Jau augšā ir minēts Gaujas kults, Austrenes kalns, Zemes mātes un Mājas kunga svētie kuoki. Še vēl varam aizrādīt uz Ziluo kalnu Valmieras tuvumā, kuŗš senāk ar savu avuotu bijis lielā apgabalā izslavēts (Hupel, Topographische Nachrichten, III, 117. l. p.).

XVI.

Liela nuozīme tautas māņuos bijusi senču jeb dvēseļu kultam, kādēļ pakavēsimies pie tā ilgāki. Jau ar pašu miršanu bijuši saistīti visādi māņi. Kad slimnieks tuvuojies miršanai, tad tuo izcēluši nuo gultas un nuolikuši zemē uz salmiem, lai viņam atvieglinātu nāves cīņu. Ši māņticība ir izplātījusies pa visu pasauli un Ķīnā vēl pastāv līdz mūsu dienām. Zeme, kâ jau teikts, ir uzskatīta vispārīgi kâ māte un šai mātei cilvēks nuoduots arī mirstuot. Ļuoti tālu ir arī pazīstama ieraša, cilvēkam mirstuot, attaisīt durvis jeb logu, lai dvēsele varētu tikt laukā. Tâpat pie daudz tautām bijis parasts pie mirēja gultas nuolikt aizdegtu sveci un bļuodu ar ūdeni, kuo dvēselei mazgāties. Tūliņ pēc miršanas miruonam aiztaisījuši aciņ, lai viņš neaizmānītu citus ļaudis uz viņu sauli.

Pie visām tautām, cik mums ir zināms, ir pastāvējusi tā pārliecība, ka cilvēks mirstuot vēl galīgi nebeidzas, bet atstāj vēl kādu dzīvu garu jeb dvēseli, kuŗa pāriet kādā citā pasaulē jeb „viņā saulē". Kaut gan viņa saule līdzinās šai pasaulei, tuomēr dzīve tur ir sliktāka, kuo apliecina arī mūsu tautas dziesmas.

Gana laba viņa saule,
Nemīlīga dzīvuošana:
Nedziedāja sīki putni,
Nekūkuoja dzeguzīte. 27693.

Mīlē man šī saulīte,
Viņa saule nemīlēja:
Šī saulīte man zināma,
Viņa saule nezināma. 27370.

Tādēļ arī neviens negrib labprāt šķirties nuo šās pasaules un pie nāves grib uzlikt vainu dievībām, kuŗas vai jau virs zemes nuolemj cilvēkam nāvi, jeb arī nuo apakšzemes aizsauc mirēju pie sevis.

Līķi nuomazgājuši ar siltu ūdeni, apģērbuši parasti baltās drēbēs, apāvuši kājas un dažuos apgabaluos likuši arī baltu mici galvā. Kājās āvuši kurpes, retumis pastalas, bet ne vīzes, lai viņā saulē nebūtu gŗūta staigāšana. Zārkā vēl parasti likuši naudu, susekli, peŗamuo sluotu, adatu un pudeli degvīna jeb alus. Pīpētājiem likuši arī pīpi, tabaku un šķiltavas zārkā. Pats zārks senuos laikuos izcirsts siles veidā nuo resnas priedes (Latvju dainas, III, I, 874. l. p.), kādēļ arī tautas dziesmās (27420) tiek saukts par viena kuoka namu.

Ļuoti veca ieraša ir mirušuo apdziedāšana dziesmās un šādas raudu dziesmas, kâ ir vispārīgi pieņemts, pieder pie visvecākām tautas dziesmām. Šuo ierašu mēs sastuopam jau nuo visvecākiem laikiem un gandrīz pie visām tautām, par kuŗām ir mums plašākas ziņas. Tādas raudu dziesmas bijušas arī pie latviešiem un seniem prūšiem un vēl tagad ir uzglabājušās pie leišiem. Kaut arī mūsu tagadējās tautas dziesmās mēs sastuopam tikai kādas atliekas nuo senajām raudām, tuomēr viņas mums ir apliecinātas nuo vēstures. Jau Indriķa kronika stāstā, ka kurši 1210. gadâ pēc nelaimīgas kaujas ar vāciešiem „sadedzināja savus mirušuos un izpildīja raudas (planctus)". Pēc Rīmju kronikas ziņām zemgalieši tikuši uzvārēti 1290. gadā, „žēluojušies un dziedājuši tuo pašu raudu dziesmu (iamer sanc), kuŗu jau dziedājusi Duobelē un Raķenē". Pazīstamais Lazīcijs raksta: „Livonieši, kuŗi tiek apspiesti nuo gŗūtas vāciešu vērdzības, vēl līdz šim laikam liek kapuos ēdienu, dzērienu,

cirvi un drusku naudas ar šādu raududziesmu: „Ej, nelaimīgais, nuo šās dzīves labākā pasaulē, kur ne vairs vācieši par tevi, bet tu par viņiem valdīsi. Še tev ieruoči, ēdiens un ceļa nauda!“ Tuo pašu apliecina Dionīzijs Fabrīcijs ar šādiem vārdiem: „Bērēs viņi ir ieraduši žēluoties, lādēdami grūtuo verdzību un savu kungu nežēlīguo jūgu, turpretī laimi vēlēdami mirušiem, kas izbēguši nuo šās verdzības, kādā viņus nuospieda varmācīgie vācieši.“

Plašākas rakstu liecības par šādām raudām ir mums uzglabājušās nuo senajiem prūšiem. Mirušam kaŗeivim likti blakus viņa jājams zirgs, stuops, bultas, šķēps, zuobins jeb dūcis, viņa visvairāk mīļuotais kalps, viņa medību suņi un vanagi un tā visi tie tikuši sadedzināti. Kad nuo sārta sākuši celties dūmi, tad pagānu priesteŗi iesākuši savu raudu dziesmu, kuŗā slavējuši mirušā varuoņa darbus. Kādā līgumā, kas nuoslēgts 1240. gadā starp krustnešiem un seniem prūšiem lasām: „Viņi apsuolīja arī, ka uz priekšu vairs neturēšuot tulisonus jeb ligasonus (Tulissones vel Ligaschones), melīgus ļaudis, kuŗi it kā dzimtu priesteŗi, lai mirušie netiktu suodīti ar elles muokām, teic ļaunu par labu un slavē mirušuos par viņu zādzībām, laupīšanām, nekrietnībām un citiem grēkiem, kuŗus viņi dzīvuodami padarījuši, un pacēluši acis pret debesim, meluodami apgalvuo, ka viņi redzuot mirušuo pa debesim jājam uz zirga ar spīduošām bruņām izgreznuotu, ar mednieku vanagu uz ruokas un ar lielu pavaduoņu pulku aizejam uz citu pasauli.“

Par šuo raudu dziesmu dziedāšanu O. Bökelis raksta šā: „Raudu dziesmu izpildīšana visur pasaulē ir sieviešu uzdevums. Tikai viņas ir dziedātājas un dzejnieces, kuŗu balsi dzird pie zārka, vīrieši tur neņem dalības jeb cieš klusu, ja atruodas klāt.“ Bet pēc augšējās ziņas mēs redzējām, ka pie senajiem prūšiem taisni vīrieši bijuši dziedātāji. Pie leišiem vēl tagad vīrieši dažuos apgabaluos dzieduot raudu dziesmas. Tāpat tas ir Ķīnā pie mandžuriem un lolo un pie dažām tautām Kaukazijā. Arī augšā minētā aizrādījumā par raudu dziesmām pie kuršiem un zemgaliešiem, laikam gan paši kaŗeivji būs apdziedājuši savus kritušuos biedrus.

Daudz bēŗu ierašas pie leišiem un latviešiem ir gluži vienādas. Kad slimnieks miris naktī, tad uzcēluši visus cilvēkus

kas tai mājā gulējuši (L. D. IV, I, 865. 866. 875. l. p.), lai mirējs viņus „neapmirstuot“ un lai viņi varētu laikā uzmuosties. Par leišiem ir ziņuots, ka viņi pat mazus bērnus ņēmuši nuo šūpuļa ārā. Kad mājas saimnieks miris, tad leiši gājuši pie visiem luopiem un bitēm un paziņuojuši: „Mūsu kungs nuomira“ (C. Capeller, Kaip senieji Lietuvininkai gyveno, 36. l. p.). Latviešiem bijis līdzīgs ieradums līķi izvaduot. „Iekām līķi veda pruojām, kāds nuo mājeniekiem iegāja kūtī un sacēla visus guluošus luopus kājās“ (L. D. IV. I, 865. l. p.). „Slimniekam uz nāves gultas guļuot, iznesa nuo istabas visus stādus un sēklas, lai neapmirstuot, juo apmirušas sēklas vairs labi nedīgstuot un neauguot un sīpuoli izzieduot“ (L. D. IV, I, 875. l. p.). Tāda pati māņticība bijusi pie leišiem. Tā latvieši, kā arī leiši sadedzinājuši, tās cisas, uz kuŗām slimnieks miris. Uotru dienu gājuši skatīties, kādas pēdas pelnuos iemītas. Jā redsamas luopu pēdas, tad tai gadā daudz luopu krītuot; jā cilvēka pēdas, tad mirstuot daudz cilvēku.

Sekuošas latviešu ierašas saskan ar igauņu ierašām (F. J. Wiedemann, Aus dem ...Leben der Ehsten, 310. l. p.). „Bedamā dienā, kad jau iejūgti līķa zirgi, kauj gaili un sviež tuo zirgiem apakš kājām“ (L. D. IV, I, 861. 869. 871. l. p.). „Līķi uz kapiem veduot, izlej tam pakaļ spanni ūdeņa, lai nuomirušā gars nenākuot atpakaļ spuokuot“ (L. D. IV, I, 872. l. p.). „Ceļā uz kapsētu iecirta kādā priedē krustu, lai miruonis pastarā dienā zina ceļu uz mājām. Tādas priedes jau iepriekš uz tam tika nuolūkuotas un saudzētas“ (L. D. IV, I, 867. l. p. Sal. 869. l. p.). Nuo kapsētas atpakaļ braukdami, bērenieki salauzuši eglīšu un paegļu zarus, ar kuŗiem pēruši mājeniekus, sacīdami: „Nemirstat, nemirstat, kapsētā nav rūmes.“

Nuo citiem latviešu māņiem vēl pieminēsim sekuošuos. „Kas pie līķa ruokas liek, tas tai gadā nedrīkst ar savu ruoku sēt“ (L. D. IV, I, 862). „Sējas laikā saimnieks nepiedalās pie miruoņu nešanas, lai sējumiem nekaitētu“ (ibid. 868. l. p.). Ar šiem māņiem stāv sakarā augšā minētā sēklu apmiršana. Miruona iespaids uz labības augšanu ir sevišķi redzams sekuošā igauņu māņticībā: „Jā ziemā bēru braucienam būtu jaiet par kādu tīrumu, tad pavaduoņi labāk brauc ar līkumu pa sasnigušuo zemes ceļu, juo citādi varētu labībai nuotikt liela nelaime“.

„Bēres nevar pavadīt bez asinim, bet jākauj allaž kāds luops, jā ne vairāk, tad gailis“ (ibid. 862. l. p.), „juo miruoņam vajaguot jaunu asiņu, un jā viņam tās neduoduot, tad tas pats savu ruoku kādu luopu ņemuot“ (ibid. 865. l. p.). „Cūku bērēm nekāva, juo bērēm kautie luopi esuot viņā saulē nelaiķa jājamie zirgi un cūka, miruoņam jājuot, kviecuot“ (ibid.).

Svarīgākie bēru ēdieni bijuši vārīti zirņi, bieza putra un nuogrūsti mieži jeb kūķi (кутья). Zirņi tiek pielīdzināti asarām, juo arī sapņuos redzēti zirņi tiek izskaidruoti par asarām. Arī parunā mēdz sacīt: „Birst asaras kâ zirņi.“ Bēŗu kūķi un bieza putra būs gaņ laikam pārnākuši nuo krieviem (М. Забылинъ, Русскій Народъ, 567. l. p.).

Tālu pazīstama ir sekuošā bēŗu ieraša pie veciem latviešiem. „Jā ēduot kautkas nuo ēdiena nuokrita zemē, tuo necēla augšā, juo tā esuot miruoņa daļa, un katrs, kas pirmuo reiz dzēŗa alu, papriekšu nuolēja kādu lāsi zemē priekš miruoņa“ (L. D. III, 3, 865. l. p.). „Bēŗu brandvīnu dzeŗuot, papriekš jānuolej viena glāzīte zemē priekš miruoņa“ (L. D. III, 3, 872. l. p.). Šī ieraša ir ļuoti veca, juo tādu pašu tuo sastuopam nevien pie senajiem leišiem (pēc Lazīcija), bet arī pie senajiem grieķiem (skat. Schrader, Reallexikon, 1009. l. p.).

„Tic arī, ka miruoņa dsēsele klausās, kuo bērēs runā, un tāpēc neviens par mirušuo slikta nerunā“ (L. D. IV, I, 860. l. p.). Tuo apliecina arī sekuošā tautas dziesma:

Visu nakti tā māmiņa
Ap luogiem klausījās,
Vai tie ēda, vai tie dzēra,
Vai māmiņu daudzināja. 27791.

„Pa bēŗu laiku mirušuo uzteica, slavēja; tuo darīja īpaši vecas sieviņas, un mātes mācīja bērnus, lai nekā aplam nerunā, juo tad tiekuot kāda vaina“ (L. D. IV, I, 869. l. p., sal. 863. l. p.). Viss tas stāv sakarā ar jau augšā minētām raudu dziesmām. Tik bieži daudzinātā raudāšana tuomēr nebūt neliecina par lielu jūtelību un raudelību pie senuo laiku ļaudim. Ŗaudātāji un raudātājas tiek parasti aicināti par maksu un asaru vietu, kâ jau minēts, ir izpildījuši arī zirņi. Īstās vecu laiku cilvēka jūtas būs drīzāk apdziedātas sekuošā dziesmiņā:

Nuomiruša neraudāju,
Acu savu netērēju;
Kas nuomira, tas gulēja,
Man actiņu vajadzēja. 27754.

Arī miruoņam asaras nebija par labu, juo „jasargās nuo tam, ka līķim neuzkrīt kāda asara virsū, juo tad miruonim gŗūta gulēšana asarās“ (L. D. IV, I, 872. l. p.). Tādēļ arī mirušā vārdā tiek dziedāts:

Birs duobē asariņas,
Būs man gŗūta gulēšana. 27335.

Nāv tuomēr jāduomā, ka arī tuvenieki nebūtu cits cita žēluojuši. Vismaz māte arvien raud patiesīgi par sava bērna nāvi.

Neviens mani neraudāja,
Nevienam žēl nebija;
Mana veca māmulīte,
Tā raudāja, tai bij žēl. 27750.

Lai nu arī pakaļpalicēji žēluotu mirušuo kâ žēluodami, tuomēr neviens nevēlās, lai tas vēl nāktu atpakaļ (27514—27518). Aizvestā līķa vietā, kâ jau minēts, atved mājā eglīti (27659), paegli (27657) jeb priežu zaru (27646), kuŗi ar savu pastāvīguo zaļumu varēja nuoderēt par dzīvības zimbuoliem. Skuju kuoku vietā retumis ņemts arī spēka zimbuols — uozuols (27666). Tādēļ arī ar šiem zariem situši mājeniekiem un dziedājuši:

Nemirstiet, nemirstiet,
Nava vietas kapsētā!
Es ieliku sav' māsiņu (bāliņu)
Pašā slitas maliņā. 27660.

Līķus, kâ jau agrāk esmu rakstījis (Etnografisku rakstu krājums, I, 80. l. p. un R. L. B. Z. K. Rakstu krājums, XV, 147. l. p.), vecie latvieši aprakuši smilšu kalniņuos savu māju tuvumā, tikai uz katuoļu laiku beigām sākuši rakt arī kuopējās kapsētās. Zārks tautas dziesmās tiek parasti saukts par „mūža namu“ (27409. 27422. 27546. 27756), kas tiek „darīts“, nevis taisīts (sal. Etnografisku rakstu krājums, I, 102. un 103. l. p.).

Uz kapiem jau dziezgan sen ir sākuši stādīt puķes, un tautas dziesmas tur min pie reizes vispārīgi „baltu puķi“ (27314. 27380), gan arī „maguoni“ (27313). Jau nuo seniem laikiem visvairāk cienīta puķe, ar kuo Eiropas tautas ir pušķuojušas savus kapus, ir bijusi ruoze. Tuo apliecina arī piemēri nuo dažādām tautas dziesmām. Uz tuo pašu ierašu zīmējas veca katuoļu leģenda, pēc kuŗas nuo svētās Magdalēnas asarām esuot cēlusies balta ruoze. Tautas dziesmās jaunēklis jeb jaunava arvien izteic cerību, ka uz viņu kapa uzaugšuot ruoze. Tâ arī pie latviešiem nevien romancēs (13250), bet arī parastās tautas dziesmās (27416. 27633) aug ruozes uz kapiem. Uz jaunu ļaužu kapiem vācu tautas dziesmās līdz ar ruozi tiek daudzināta arī liepa. Tâpat arī pāra latviešu romances piemin liepu uz kapa (13250, 12. 13373).

XVII.

Gandrīz pie visām tautām senāk pastāvēja māņticība, ka dvēseles viņā saulē turpinājušas tuos pašus darbus, kādus darījušas šai pasaulē. Tâ arī mūsu tautas dziesmās mirušas meitas gana „veļu guovis“ un viņām palīdz arī „veļu suņi“. „Apglabātam miruoņam tik ilgi jāpaliek par kapsētas vārtu sargu, kamēr atkal citu pēc viņa tais kapuos glabā. Tāpēc tā paruna, ka dažam bijis ilgi kapu vārti jāvaktē“ (L. D. IV, I, 876. l. p.). Tādi paši māņi ir sastuopami nevien pie leišiem, bet arī pie citām tautām (Archiv für Religionswissenschaft, XVII, III. u. IV. W. Caland, Die vorchristlichen baltischen Totengebräuche). Sestdien apraktai sievietei bijis miruoniem jānes ūdens.

Lai es miru, kad es miru,
Sestdien mani nebediet:
Es visiem miruoņiem
Ūdentiņa nesējiņa. 27357.

Laikam gan visiem latviešiem būs pazīstami māņi, ka miruoņiem esuot nuo ledus jāēvelē sniegs.

Dvēsele pēc cilvēka nāves pievienuojas veļiem, pēc vēlāku laiku ticības arī eņģeļiem. Jā nu nevaram apgalvout, ka visi eņģeļi ir dvēseles, tad tâpat varam šaubīties, vai visi veļi tikuši

turēti par dvēselēm. Cilvēka fantāzija meklē visās vietās dzīvas būtnes, kas līdzinās pašam cilvēkam. Visādas dievības ar saviem apakšniekiem piemīt nevien kalnuos, mežuos, purvos un laukuos, bet arī debesīs, ūdenī un apakš zemes. Ar visiem šiem gariem varēja satikties arī cilvēka dvēseles. Kâ slīkušuo dvēseles ved sakarā ar ūdens putniem, tâ arī zemē apraktie miruoņi varēja nuonākt apakšzemes valstībā. Turpretī sadedzinātuo līķu dvēseles duomājās kāpjam līdz ar dūmiem us debesim. Kâ dievi cits citam līdzinās un bieži savā starpā satiekas, tâ arī dvēseles varēja nevien savā starpā satikties, bet arī pievienoties citiem gariem jeb mītiskām būtnēm. Ir taisnība, ka veļi ir gŗūti šķiŗami nuo dvēselēm un bez šaubām stāv pēdējām tuvāku nekâ citi gari. Negribu arī nebūt nuoliegt, ka veļi būs cēlušies nuo dvēseļu kulta, bet pirms vēl veļu kults pie mums nav galīgi izpētīts, mums vajadzētu stingri šķirt druošu faktu nuo teorētiskiem vēruojumiem. Bez kritikas krājuot materiālus tikai jau gatavām teorijām, mēs tik vēl vairāk sarežģīsim veļu jautājumu.

Veļi tiek tautas dziesmās diezgan bieži minēti un parasti vēl sakarā ar mirušuo dvēselēm, bet nav skaidru aizrādījumu, ka dvēsele visādā ziņā paliek par veli un ka visi veļi ir cēlušies nuo dvēselēm. Tâpat arī leišu „veles“ pēc Kuršata nenuozīmē vis tikai mirušuo dvēseles, bet gan vispārīgi kādu garu, pielīdzināmu laumēm. R. Mölens (Archiv für Religionswissenschaft, XVII, I un II. R. v. d. Meulen, Über die litauischen Vēlēs) atvasina leišu vārdu „vele“ nuo indo-eiropiešu darbības vārda saknes „vē—“, kas nuozīmē „pūst“ (kâ vējš) un ir rada ar mūsu vārdu „vējš“. Bet nu pēdējā vārda sāknē ir gaŗš e, kamēr veļa pamatā sastuopam īsu e, kādēļ šāds izskaidruojums nebūs pareizs. Latvietis šai vārdā jūt sakaru ar darbības vārdu „velties“, juo daudz māņuos un pasakās veļi jeb gari „veļas kâ kamuoli“ (A. Lerchis-Puškaitis, L. t. teikas un pasakas, VII, 1, 123—130. l. p.), kaut gan pēc radniecības ar citiem vārdiem p. p. veczieme|nieku „valr“, kaujā kritušais var par tuo šaubīties. Kur latviešu māņuos ir runa par mirušiem senčiem, tur viņi par veļiem netiek saukti. Pētersuonu Kārlis (R. L. B. Z. K. Rakstu Krājums, XVI, 99) raksta, ka Kurzemē senāk „kāzās aicināti arī tēvs-māte, kad bijuši nuomiruši“. Arī J. A. v. Brands, kas 1673. un 1674. gadā ceļuojis pa Baltiju, raksta, ka

latvieši izskaidruojuši savus upuŗus senčiem ar šādiem vārdiem: „Mūs si weczāke dwēsely mēlāmi“ (mūsu vecāku dvēseles mieluojam).

O. Bökelis raksta: „Nāve tautas dzejā nav nekāda atbaiduoša parādība, kaulu vīrs ar izkapti viņai nepatīk; bet nāve ir priecīgas kāzas“. Piemērus Bökelis ņem nuo grieķu, italiešu, krievu, mazkrievu, puoļu, bulgāru, rumāņu un albāniešu tautas dziesmām. Tâ arī pie latviešiem „neprecējušuos cilvēku pirmuo bēŗu dienu dēvēja par kāzām, un tikai uotru dienu par bērēm“ (L. D. IV, I, 876. l. p.). Lietavā šur un tur nuomirusi jaunava saukta par veļu līgavu. Jau augšā ir pieminēta tautas dziesma, kur tautietis apprecē Zemes mātes jeb Veļu mātes meitu (27699). Jā saulei spīduot lietus līst, tad senie leiši duomājuši, ka veļi dzeruot kāzas. Tuo apliecina arī šāda mūsu tautas dziesma ar daudz variantiem:

Lietiņš lija saulitē:
Velēnieši kāzas dzēra.
Mans bāliņš jauns nuomira,
Veļuos ņēma līgaviņu. 27798.

Arī šeit nav vis runa par dvēseles pārvēršanuos velī, bet tikai par tautas dzejas optimistiskiem uzskatiem, pēc kuŗiem jauna cilvēka nāve tiek pielīdzināta kāzām. Līdzīgas kāzas, kâ jau minēts, pazīst daudzas Eiropas tautas un tikai pie leišiem un latviešiem viņas stāv sakarā ar veļiem. Nav mums pietiekuoša iemesla duomāt, ka latviešu tautas dziesmas šeit būtu uzglabājušas šās līdzības pirmātnīgākuo veidu, juo dziesmas par mīlestību un precēšanuos vispārīgi netiek skaitītas pie visvecākuo dziesmu slāņa.

Tautas dziesmas daudzina neretis veļu bērnus (27434. 27526. 27527. 27531), kuŗi drīzāk aizrādītu uz veļu celšanuos nuo dvēselēm, jā visi veļu bērni būtu miruši cilvēku bērni. Augšā minētais Mölens raksta, ka pie leišiem mirušie bērni arī veļu valstī paliekuot par bērniem. Pēc Tailora (E. B. Tylor, Primitive Culture) kāds dienvidus Amerikas iedzimtais teicis par mirušuo gariem: „viņiem vairs nav nekādu bērnu, juo viņi ir tikai dvēseles“, lai gan citādi viņi dzīvuojuot tâpat kâ cilvēki virs zemes. Bet šādi aizrādījumi tuomēr vēl neizskaidruo veļu

bērnu nozīmes pie latviešiem, juo māņi pie dažādām tautām ne katrreiz ir līdzīgi. Kâ precētiem veļiem varēja būt savi bērni, tâ arī mirušus ļaužu bērnus varēja saukt par veļu bērniem (sal. augšā veļu līgavu).

Pēc Mölena leišu māņuos gaiļi, suņi un zirgi varuot redzēt veļus. Arī pie latviešiem minētie dzīvnieki var redzēt visādus garus. Tâpat arī cilvēki, kas dzimuši Zaļā ceturtdienā, redzuot veļus (Meulen), kādēļ leiši sauc minētuo dienu par veļu Lieldienu (Vēlin Velykos, sal. krievu Великій четвертокъ). Pie latviešiem turpretī Lielajā piektdienā (Великая пятница) dzimuši cilvēki varuot redzēt garus. Šie māņi gan laikam būs cēlušies nuo vārda „великій" līdzības ar „veļu" nuosaukumu. Man tuomēr vēl paliek šaubas, vai Mölens un Kalands būs stingri pārbaudījuši visas leišu tautas tradicijas, vai tur visur ir bijusi runa taisni par veļiem un nevis par dvēselēm un spuokiem. Angļu jaunākie etnografi tagad stingri izšķiŗ vārdus: „soul", „ghost" un „spirit". „Soul" (vācu Seele) nuozīmē cilvēka jeb citas dzīvas būtnes dvēseli, kas ir šķiŗama nuo miesas. „Ghost" (vācu Geist) ir dvēsele jeb gars pēc nāves. Par „spirit" (latīņu spīritus) sauc spuoku jeb ēnu, kas nav cēlies nuo cilvēka jeb dzīvnieka miesas. Jā tautas tradiciju krājēji būtu stingri turējušies pie tautas valuodas un etnografi būtu ievēruojuši augšā minētuo nuoteiktuo terminoloģiju, tad gan par veļu nuozīmi pie leišiem un latviešiem vairs nebūtu ņekādu šaubu.

Par veļiem valda Zemes māte ar Veļu māti, kuŗas, kâ jau augšâ ir izskaidruots, ir dievības, bet nevis mirušu cilvēku dvēseles jeb gari. Jā šāda celšanās būtu vēruojama priekšvēsturiskuos laikuos, par kuo tuomēr ir ļuoti jāšaubās, tad tuomēr nekādā ziņā tuo vairs nevaram attiecināt uz vecuo kruoniku un tautas tradiciju Zemes māti un Veļu māti. Zemes mātes un Veļu mātes meitas varam pielīdzināt Saules un Jūŗas meitām un tâ tad arī šķirt nuo mirušuo ļaužu dvēselēm. Tâpat nav mums nekāda iemesla izskaidruot veļu guovis un veļu suņus par sprāgušām guoviņm un suņiem. Pēc visa tā ir jāpieņem, ka veļu valstī ir būtnes, kas nav cēlušās nuo dvēselēm. Turpretī nuo uotras puses mēs redzējām, ka latviešu tautas tradicijās nav druošu liecību, ka mirušuo dvēseles pārvērstuos par veļiem. Ar tuo nu gan nav apgāsta vecā hipotēze, ka veļi kādreiz var

būt tuomēr cēlušies nuo dvēselēm, bet pēc tām latviešu tautas tradicijām, kuŗas mums līdz šim ir pazīstamas, tuo vairs nevar pierādīt.

Augstākā apakšzemes valdiniece pēc tautas dziesmām ir Zemes māte.

Miruša cilvēka dvēsele, kâ jau augšā minēts, stāv viņas uzraudzībā jeb „glabāšanā“, kādēļ arī dvēsele griežas vispirms ar sveicināšanu taisni pie viņas. Kapa atslēgas tura tāpat Zemes māte, kâ arī Veļu māte. Zemes māte ir gan stingra savā spriedumā, bet nav vairs nežēlīga pret savām dvēselēm. Nepareizas turpretī ir tās duomas, ka arī Veļu māte esuot labsirdīga un neesuot nekāda nāvētāja. Kaut arī Veļu māte „gaida“ mirušuo dvēseli pie sevis (10735. 10789. 27525), taisa tai „vietu“ (9246) un „cisas“ (27713), „velē galdautu“ (27432), „kaltē“ drēbes (27782) un cep „plāceni“ (27411. 27533—4), tuomēr viņa „viļ“ dvēseli ar viltu (27510 v. 27529. 27535), sevišķi ar „med's vāceles“ palīdzību (27536), „priecājas“ par ļaužu nāvi, „kapa virsu dancuodama“ (27537—40) un nuoraisa Laimas kārtuo šūpuli (1135). Viņa pati ir arī nāvētāja un nuokauj savus upuŗus, kâ redzams nuo šādiem piemēriem:

Laime meitas aizmirsusi,
Veļu māte ieduomāj'si:
Vīriem sieva apkāvusi,
Meitām vietu taisīdama. 27726. 22194.

Veļa māte, Veļa māte,
Kaŗa darbus pastrādāja:
Citam ņēma mīļu draugu,
Citam mīļu māmuliņu. 27781,

Ai, bagāta Veļu māte,
Nuokauj manu vīra māti. 23177.

Jau augšā ir aizrādīts, ka Veļu māte dažā ziņā līdzinas nevien Zemes mātei, bet arī Laimai. Līdzīgi Vēja mātei (27438—9) arī Veļu māte (27440) „klabina“ jeb „klauvē“ pie „nama durvim“, kur cilvēks guļ un tādā ziņā vēstī viņam par nāvi. Kâ Uguns māte viņa sargā arī uguni, un kad viņa aizmieg, tad uguns izdziest (27523). Vēļu māte nāk nuo jūŗas un

brauc tur tâpat kâ Jūŗas māte (27683). Vēl vairāk Veļu māte līdzinās Saulei, juo arī pēdējā „paslēpj bālēliņu“ (27445). Trijās dziesmās (27402. 27579—80) Saule un Zeme stāv ar ļaudim „ienaidā“, kuŗi beidzuot „duod“ savu „augumiņu“, kas nuo abām tiek „paņemts“. Pēdējā Saules īpašība saskan pilnīgi arī ar citiem tautas uzskatiem. Saule stāv sakarā ar „viņas saules valsti“, kur viņa pati nuoiedama var ņemt līdza un „paslēpt“ cilvēka dvēseli. Tādēļ arī uz nāvi zīmējuoties tāds sapnis, kur guļuošu cilvēku apspīduot saule.

Gribuot atrast visiem mītiem vienu pašu pamatu kâ kādu burvju atslēgu, ar kuo var atvērt visas durvis, var viegli nākt uz duomām, ka Veļu māte ir vispirmātnīgākā dievība un ka visi dievi ir cēlušies nuo mirušu cilvēku dvēselēm. Turpretī meklēdami katram apgalvuojumam skaidrus un druošus pierādījumus, tā vienīgā pamata mēs nevarējām atrast. Nav mums zināms nekāds iemesls, kādēļ Veļu māte būtu turāma par dvēseli. Mums bija jaatstāj galīgi neizšķirts arī tas jautājums, vai paši veļi latviešu tautas tradicijās ir turāmi par mirušu cilvēku dvēselēm, jeb tikai vispārīgi par apakšzemes gariem? Tuo tiesu juo gŗūtāki būtu tuo pašu pamatu meklēt Saules mātei, Zemes mātei un Vēja mātei. Turpretī līdzība dažādu dievu starpā ir vienkārši sapruotama un gluži dabīga. Katrs dievs, kas tika guodāts, varēja darīt labu, tâpat kâ ikkuŗš aizkaitināts dievs varēja atriebties ar nāvi. Kâ starp cilvēkiem senātnē darbi vēl nebija dalīti pēc dažādiem amatiem, tâ arī senuo dievu darbība vēl nebija stingri nuoruobežuota. Tikai līdz ar augstāku kultūru sāka cilvēki šķiruoties pēc dažādām kārtām un amatiem, un pēc pašu cilvēku priekšzīmes antropomorfizēšanās un specializēšanās sākās arī pie dieviem.

Mirušuo dvēseles tikušas ēdinātas tâ sauktajās Dieva dienās jeb veļu laikā, kas apņēmis kādas četras nedēļas. Šis laiks nav bijis visur gluži vienāds, bet parasti rēķināts ap oktobra mēnesi, kādēļ tas arī senāk saukts par veļu jeb zemliku mēnesi. Pie veļu mieluošanas turējušās daudz tautas nuo seniem laikiem un parasti rudenī pēc lauka augļu nuovākšanas. Kristīgā baznīca senāk izturējusies naidīgi pret šiem pagānu svētkiem, bet 10. gadu simteņa sākumā katuoļi tuos tuomēr pieņēmuši. Arī pie latviešiem šī dvēseļu mieluošana, kâ liekas,

ir cik necik pārmainījusies pēc katuoļu tradicijām. Par šuo dvēseļu mieluošanu ir jau daudz rakstīts, kādēļ tuvāku tuo neaprakstisim. Interesants ir še tas fakts, ka pēc mieluošanas ar sluotām un skaliem dzinuši atkal garus pruojām. Sāda senlaiku paraša ir sastuopama pie daudz tautām.

Lai gan šuo dvēseļu mieluojamuo laiku, kâ jau minēts, sauc par veļu laiku, tuomēr tikai retis kādā rakstā ir runa par veļu mieluošanu. Mieluojamuos viesus sauc par dvēselēm, gaŗiem, vecīšiem, pauŗiem, iļģiem, urgučiem un vēl daudz citiem līdzīgiem vārdiem. Līdz ar senču dvēselēm ēdināti arī citi gari, par kuŗu celšanuos nav ziņu. Nuo Perniģeles pagasta Liepupes draudzē ir mums šāds interesants apraksts par šiem gariem: „Vecie bijuši cilvēku izskatā, izmērcētas linu saujas lielumā. Viņu staigāšana bijusi visvairāk pa grāvjiem, gaŗ ceļa malu, kâ arī gaŗ sētmalām. Viņu vārds „vecie“ cēlies nuo tam, ka visiem bijis vecs izskats“. (A. Lerchis-Puškaitis, Latviešu tautas teikas un pasakas. VII, l, 284. l. p.). Pēc šā apraksta vecie līdzinās pazīstamajiem vācu „Erdmännchen“, kuŗi, kâ zināms, ir patstāvīgi apakšzemes gari un netiek turēti par dvēselēm.

XVIII.

Augšā minētā angļu ruokas grāmatā par etnografiju (C. S. Burne, The Handbook of Folklore, 81. 83. l. p.) lasām: „Ceļuotāji gari Eiropā ir parasti pašslepkavu, slepkavu un nuogalinātu cilvēku dvēseles, jeb personas, kas ir atstājušas savus dzīves pienākumus nepabeigtus — ķīlas neizpirktas, parādus nesamaksātus, manteniekus pieviltus, mantu paslēptu; tie ir apstākļi, kas viņus kavē mierīgi dusēt savuos kapuos, lai gan kristīga ticība nebūt nemāca, ka dvēseles dzīvuojuot kapuos. Bet svarīgākais iemesls, kādēļ dvēsele griežas atpakaļ, visā pasaulē ir bēŗu ceremoniju neizpildīšana... Ir iemesls duomāt — un šo ideju vajadzētu vēl tālāku izpētīt, — ka bēŗu ceremoniju pirmais uzdevums ir ievest dvēseli garu valsts sabiedrībā, un ka ceļuotāju dvēseļu ļaunie darbi nāk nuo atriebības dzīvajiem par viņu pienākumu neizpildīšanu, jeb arī nuo tuo ļaunuo dēmonu iespaida, kuŗu sabiedrībā viņi ir piespiesti ņemt dalību“. Tâ arī M. Zabiļins (Русскій Народъ, 564. un 565. l. p.) raksta par krieviem: „Slīkuoņus un nuokārušuos neapraka kapsētās.

Ļaudis ticēja, jā kur apraktu slīkuoni jeb nuokārušuos, tad visam apgabalam celtuos nelaime; tādēļ arī senuos laikuos ļaudis nelaimes gadijumuos, kâ pie neražas, mēŗa un citām sērgām, izrakuši līķus nuo kapiem". Visu tuo ievēruojuot, O. Šrāderam (Reallexikon, 26. l. p.) ir pilnīga taisnība, ka miruoņu dvēseļu kults nav vis cēlies nuo ļaužu mīlestības uz miruoņiem, bet gan nuo bailēm par viņu nedarbiem. Bet ar visu tuo nebūt nav teikts, ka visi gari būtu cēlušies nuo dvēselēm, un ka nuo pēdējām atkarātuos vis ļaunums un labums ļaužu dzīvē.

Lietuvēns, tâpat kâ arī leišu „kaukas", ir nuogalināta bērna dvēlele, kas tikmēr dzīvuojuot pasaulē un muokuot cilvēkus, kamēr viņa kauli netiekuot aprakti, jeb kamēr nepienākuot tas laiks, kur viņam pēc Laimas lēmuma būtu jāmirst dabīgā nāvē.

Kāvi, juogi un juodi, pēc dažām ziņām, esuot mirušu kaŗavīru gari; kad viņi kaujuoties, tad izceļuoties ziemeļa gaisma. Arī es Raunā esmu dzirdējis par ziemeļa gaismu izteikumu: „Kāvi kaujas", bet kas tie kāvi esuot, tuo runātāji vairs nezināja.

Tâ tad lietuvēni un kāvi tiek izskaidruoti pilnīgi par mirušu cilvēku dvēselēm. Pēdējās parādās neretis arī par ēniem (Smiltenē) jeb māžiem (Raunā), bet nav sacīts, ka visi ēni jeb māži būtu tikai dvēseles. Ēni jeb māži, var ļaudim kaitēt, bet viņi nav tuomēr tīpiski ļauni gari. Var būt, ka arī augšā minētie vecīši, pauŗi, iļģi un urguči ir tādi paši gari kâ ēni jeb māži. Vismaz ar veļiem pēdējie netiek identificēti.

XIX.

Cilvēku ienaidnieks un ļaundaris starp gariem ir Velns (leitiski „Velnias", senāk „Vēlinas"), kas pēc skaņu likumiem ir atvasināts nuo veļa. Kaut arī tautas tradicijās Velns nav tik ļauns, kâ svētu rakstu ļaunais gars, tuomēr nav tur nekādu liecību, ka Velns būtu turāms par veli. Pēc pasakām Velns dzīvuo ezeruos, purvuos, jeb vispārīgi kaut kur apakš zemes un saskan ar muļķa stiprenieku jeb milzi citu Eiropas tautu pasakās. Ir mums vairāk pasakas, kur Velns cīnās ar Dievu, kādēļ daži rakstnieki duomā, ka še esuot vecas atmiņas nuo senā dualisma, kāds ir sastuopams pie senajiem āriešiem. Bet pasakās nereti ir runa par vairāk velniem, kuŗi turklāt vēl nav

nebūt īsti ļaunā principa priekšstāvji. Cīņā starp Dievu un Velnu, pēdējais nedara nekā ļauna, kamēr Dievs viņu piemāna vienādi ar viltu. Šāds Dievs un Velns gan stāv ļuoti tāļu nuosenuo āriešu dualisma.

Uotrs Velna nuosaukums ir Juods, kuŗu jau sastuopam Glūka bībelē, kur viņš saskan ar vācu vārdu „Feldteufel". Lange tuo tulkuo par „Waldteufel" un „Waldgott". Stenders ir uzņēmis tik abas pirmās nuozīmes un pieliek vēl klāt, ka juodi tiekuot turēti arī par kaŗavīru dvēselēm. Pie dažiem latviešu rakstniekiem nuo Juoda ir iznācis senuo latviešu kaŗa dievs. Vispārīgi tiek pieņemts, ka mūsu Juods esuot cēlies nuo leišu vārda „juodas", melns, juo melna krāsa pēc kristīgas zimbuolikas nuozīmē tumsību un ļaunumu. Bet nu arī igauņu „jūdas" un suomu „juutas" nuozīmē Velnu. Turklāt pie igauņiem „jūdas" ir arī kāda ziemeļa gaismas dievība, kâ pie latviešiem. Tâ kâ nu mūsu Juoda nepazīst ne leiši, ne prūši, tad viņš nevar būt visai vecs vārds, bet piederēs drīzāk pie ceļuojuošiem kultūras vārdiem. Tādā gadijumā Juods varētu būt priekšvēstures laikuos aizņemts Jūdāss, kas pēc tautas etimoloģijas savienuojies ar leišu vārdu „juodas". Nav jašaubās, ka juodiem ir arī sakars ar ziemeļa gaismu, bet attiecības uz mežu un kaŗu nav nekā pierādāmas. Latviešu kaŗa dievība jau bijusi Kaŗa māte un pēc A. Švābes aizrādījuma arī Mēnesis.

Nuo citiem velna vārdiem mums vēl ir pazīstami jupis un nīkšķis. Pēdējuo piemin tikai Lange un var duomāt, ka tas ir tikai gadījuma vārds. Jupis turpretī Kurzemē ir uzglabājies vēl līdz mūsu dienām parastā izsaukumā: „Parauj jupis!" Plašāku un druošu ziņu par jupi mums nav.

Ar Velnu stāv tuvā sakarā pūķis, kas nesis savam saimniekam visādas mantas mājā. Šis pūķis pēc vārda un nuozīmes pilnīgi saskan ar leišu „pukys", igauņu „pūk" un lībiešu „pūik" jeb „pūk". Jau Hūpelis (Topographische Nachrichten, IV, 207. l. p.) bija ievēruojis, ka tādu pašu pūķi pazīstuot arī vācieši. Aprakstīdams šuo pūķi, viņš piezīmē: „Līdzīgu māņticību esmu atradis pie vienkāršas tautas Saksijā: tādēļ mums nevajaga par šejienes māņticību smieties". P. Einhorns nevien raksta par pūķa turēšanu, bet arī pats viņam tic. Tâ kâ nu pūķis arī

fonētiski saskan ar vācu „Puck“, tad nav mums nekādu šaubu, ka latvieši, leiši, lībieši un igauņi ir savu pūķi aizņēmušies nuo vāciešiem.

XX.

Jau augšā mēs redzējām, ka pie senajiem baltiem, ne ļaudis, ne arī dievi, nebija vēl šķīruojušies stingri nuoteiktās kārtās un amatuos. Tā kā nu vēl upuru nešana dieviem bija ļuoti vienkārša, tad nebija arī vajadzīgi nekādi priesteŗi, kas dzīvuotu tikai nuo sava amata, jeb piederētu nuoteiktai priesteŗu kārtai. Bez šaubām viņiem ir tuomēr bijuši savi starpnieki starp cilvēkiem un garu valsti, kâ par piemēru: burtnieki, burvji, zīlnieki, vilkati jeb vilkači, raganas, laumes, spīganas un tiem līdzīgi cilvēki ar pārdabigiem spēkiem. Kaut arī daudz ir rakstīts par kuopīguo priesteŗu valdību par visām baltu tautām, tuomēr nav vēl pierādīts neviens priesteŗa jeb burvja nuosaukums, kas būtu sastuopams visās trijās baltu valuodās. Daudzinātuo prūšu Krivi (Dusburga „Criwe“) nepazīst ne leiši, ne latvieši. Tikpat svešs ir palicis pie leišiem un latviešiem prūšu vaideluots, lai gan vācieši Austrumu Prūsijā vēl tagad runā: „Waidler“ (burvis), „waideln“ (burt) un „Waidelei“ (burvība). Turpretī gan mūsu burtniekam (20051.) līdzīgs vārds ir nevien leišiem (burtininkas), bet būs bijis, kâ man liekas, arī senajiem prūšiem (sal. Prūsijas vācu „Burten, Burtininker“, zīlnieki, burvji, vārduotāji, — „burten“, burt, zīlēt). Kāds M. Pretorija raksts latīņu valuodā (Deliciae prussicae), cēlies 17. gadu simtenī, pazīst kādus zīmju tulkuotājus „burtones“ pie prūšiem. Augšā minētais puolis Jānis Maļeckis raksta, ka priesteŗi, kuŗi „krievu“ valuodā saukti „Burty“, esuot piesaukuši Potrimpu. Tâ kâ nu Maļeckis stingri neizšķiŗ krievus nuo baltu tautām un Potrimpus ir taču pēc vecākām ziņām taisni prūšu dievs, tad ir jāduomā, ka šie „burti“ ir bijuši prūšu priesteŗi, nuo kuŗiem arī būs cēlies jau minētais Prūsijas vācu vārds „Burten“.

Latviešiem un leišiem kuopīgi ir šādi ļaudis ar pārdabīgiem spēkiem: vilkats (vilkatas) jeb vilkacis (vilkakis), ragana (ragana) un laume (laume). Turpretī burvjiem, zīlniekiem un spīganām pēc skaņu likumiem nav līdzīgu vārdu ne leišu, ne arī prūšu valuodā. Tâpat pie latviešiem un leišiem nav nekā līdzīga prūšu ligasoniem, tilesoniem un zigenotiem. Burvji, zīlnieki,

vilkati un raganas vēl tagad tiek daudzināti, kādēļ arī par tiem izskaidruojumu nevajadzēs. Spīganas un laumes ir tagad grūti šķiramas nuo raganām un liekas būt tikai apgabalu vārdi, vismaz viņas nav vispārīgi pazīstamas. Liela luoma senāk vēl piederējusi laitītājiem (18309. 20338. 20998), zāļuotājiem, pūšļuotājiem, sāls pūtējiem (18309. 20998), vārduotājiem, riebējiem, zinteniekiem un zavetniekiem, (16072. 20742—3), kuŗi visi zīmējas uz līdzīgiem amatiem, bet seviški vecu un vispārīgu nuosaukumu viņiem nav. Var duomāt, ka senāk šādus dziedināšanas darbus būs izpildījuši tie paši burtinieki un burvji, un ka tik nuo garīdznieku puses pēdējie beidzuot dabujuši nicināmu nuozīmi.

Senuos laikuos burtnieks, burvis, vilkats un ragana nebūs bijuši nekādi lamu vārdi un nebūs apzīmējuši ne blēžus, ne ļaundaŗus. Viņu pārdabigie spēki būs pa daļai pašu ieduomāti, pa daļai piešķirti nuo ļaužu māņticības. Ļaudis neretis būs griezušies pie viņiem pēc palīdzības. Senie priesteŗi, kas saukti par burtniekiem un burvjiem, būs līdzinājušies Sibirijas tautu šamāniem. Svarīgākais viņu uzdevums būs bijis saistīt mirušuo dvēseles pie viņas saules. Ļaudis būs arī duomājuši, ka ar savu pārdabīguo spēku viņi var saukt labuos garus palīgā un apmierināt ļaunuos garus. Tâ kâ nu visas slimības pēc tautas duomām cēlās nuo ļauniem gariem, tad katrs tāds priesteris bija arī dziedētājs. Dziedēšana bija cīņa pret ļauniem gariem, kas tika izpildīta ar burvībām, bet nebija sveši arī citi līdzekļi kâ: laitīšana, zāļuošana, izmižģītu kaulu iegruozīšana, laustu kaulu siešana u. t. pr. Brīnumus varēja darīt arī slimnieka uzticība uz slavēna burtnieka pārdabīguo spēku.

XXI.

Līdz šim mēs esam apskatījuši tādus latviešu dievus un pārdabīgus spēkus, kuŗiem latvieši ir patiešām ticējuši, jeb vismaz var vēruot, ka ir ticējuši. Bet mūsu rakstuos netrūkst arī tādu dievu, par kuŗiem it druoši var teikt, ka senie latvieši tādu nekad nav pazinuši. Pie šās šķiras dieviem es pieskaitu tādus, par kuŗiem mums nav liecību ne valuodniecībā, ne tautas tradicijās, nedz arī druošās kroniku ziņās.

Līguo, Līga un Līgājs būs gan laikam visvairāk daudzinātie nuo šādiem ērmuotiem dieviem. Jau 16. gadu simtenī parādās ziņas pie Strijkovska, Kromera un Lazīcija, ka leiši un latvieši esuot pielūguši kādu dievu „Lado“, „Ledo“ jeb „Lido“, kas patiesībā ir cēlies nuo augšā minētā krievu izsaukuma „дидъ-ладо“. Lange „Lido“ vietā aizrāda uz „Līguo“ (II, 127. l. p.) it kâ uz kādu „ziemeļu tautu“ prieka dievību, bet citās vietās (I, 454. l. p. un II, 177. l. p.) viņš tuo tuomēr izskaidruo drīzāk par izsaucienu. Stenders nuoraksta Langes izskaidrojumu gandrīz vārdu pa vārdam un pieliek vēl klāt gluži nuoteiktu tulkuojumu, ka Līguo ir ziemeļu tautu „prieku dievs“ (der Gott der Fröhlichkeit). Manhardts ar Döbneru (Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft, XX, 4) gan pazīst tikai Stendera rakstu par vecākuo Līguo dieva avuotu, bet pirmais jau izteic duomas, ka Stenders būšuot šuo ziņu nuo citurienes ņēmis. Visas minētās ziņas salīdzinuot, mēs redzam, ka šis Līguo dievs ir pamazām attīstījies nuo krievu izsauciena „ладо“.

1872. gada „Baltijas Vēstneša“ 47. numurā ir ievietuots K. Millera, saukta Zariņu Kārļa, raksts: „Druskas iz mūsu teiksmu valsts“, kur autors Līguo dieva vietā grib ievest Līgas dievieti, kuŗu laikam atradis Juris Allunāns. Uz tuo aizrāduot latviešu vārds „līgaviņa“ un prūšu priesteŗi „ligasoni“, kas bijuši Līgas priesteŗi. Bet nu līgaviņa, kâ duomājams, ir cēlusies nuo darbības vārda „līgt“, kamēr pēc kroniku ziņām „Ligaschones“ bijuši pie prūšiem raudu dziesmu dziedātāji pie līķu dedzināšanas. Tâ tad salīdzināt „līgaviņu“ un „Ligaschones“ un attiecināt abus uz kādu prieku dievieti nav mums ne mazākā pamata. Līgas muiža Kandavā šeit arī neder par pierādījumu, juo pirmkārt nezinām šā vārda nuozīmes un uotrkārt pēc skaņām līdzīgus vārdus atruodam arī suomu valuodās. Lai gan vēsturē un tautas tradicijās nav mums itin nekādu ziņu par dievieti Līgu, tuomēr Zariņu Kārlis atruod Līgai ļuoti plašu darba lauku. Līga esuot bijusi nevien mīlestības dieviete, bet arī sieviešu patrone (kâ pretstats vīriešu jautribas dievam Trimpum) un dzejas mūza. Vispirms viņa nuozīmējusi pavasari jeb pašu dabu. Latviešu šūpuošanās lieldienās un līguošana Jāņa dienā nuozīmejuot taisni Līgas guodināšanu. Šāda Līga

nesaskan arī ar vēruojumiem par senuo latviešu mitoloģiju. Jā viņa bija prūšu, leišu un latviešu kuopīga dieviete nuo seniem laikiem, tad viņa nevarēja būt ne mīlestības dieviete, ne dzejas mūza, kādas var rasties tikai pie augstākas kultūras. Pēdējā nuozīmē viņa turpretī būtu drīzāk meklējama mūsu tautas dziesmās. Vispārīgi nebija gaidāms, ka neviena nuo trim baltu tautām nebūtu uzglabājusi ziņas par šuo savu kuopīguo dievieti. Kādā par tautas dziesmu dēvētā dziesmiņā (L. D. 13268) mēs atruodam arī Līgu.

Vieņs tie ņēma saules meitu,
Uotrais Līgas kalpunīti.

Dziesmas teicējs esuot bijis kāds Manulis Secē, kuŗš bijis „pa daļai plānprātis". Viņš pratis daudz stāstīt „par dieviem un gariem". Tautas dziesmas viņš „prata sasiet, ka tās tika par vienu vienīgu dziesmu". Dziesma esuot „vārdu pa vārdam uzrakstīta", bet par teicēju tuomēr par velti prasīt, juo „nu tas nedzīvo vairs". Tâ tad Līga ir pieminēta tikai vienā dziesmā, sacerētā nuo „plānprāša", kuŗš turklāt jau sen miris. Žēl, ka šāda dziesma ir uzņemta „Latvju Daiņās".

Beidzuot ir arī vēl mēģināts uzturēt Līguo dievu. Kâ nuo „mīļais" esuot vokatīvs „mīļuo", tâ arī „Līguo" būšuot vokatīvs nuo „Līgājs". Bet nu „mīļais" ir taču īpašības vārds, kamēr dievs Līgājs ir jāskaita pie lietas vārdiem. Kâ nuo „rugāja" nevaram sacīt: „ruguo", tâ arī nuo „Līgāja" nevar iznākt „Līguo". Teikas un „tautas" dziesmas par Līgāju, cik man zināms, līdz šim vēl nav publicētas.

XXII.

Līga un Trimpus, kâ jau augšā minēts, ir nuostādīti par pretstatiem, bet abi pretstati tuomēr pieder pie neīstiem dieviem. Pirmuo reiz sastuopam Trimpu Langes vārdnīcā, pēc kuŗas Trimpus esuot latviešu Bakchus un esuot laikam rada ar grieķu vārdu „thriambos", Bakcha procesija. Prūšu Potrimpus pēc viņa tulkuojuma iznāk latviešu Patrimpus, kas stāv apakš Trimpus. Pārvēršuot Potrimpu par Patrimpu (ar satiksmes vārdu „pa"), Lange tūlin varēja nākt uz duomām, ka arī Trimpus

ir kāds dievs. Stenders nevien pieņem Langes izskaidruojumu, bet lūkuo vēl Trimpu atvasināt nuo pašu latviešu vārdiem „tīrum-pus“, juo latvieši būšuot apdzēruši pusi nuo savu tīrumu ražas. Trimpum esuot bijuši vēl divi dzērāju biedri: jūŗas dievs Antrimpus un upju dievs Potrimpus, juo dzērienu pagatavuošanai esuot vajadzīgs arī ūdens. Par tuo pašu Trimpu ir Treilandam iesūtīti šādi pūšami vārdi (№ 526): „Vai tevi skaudu, vai nabaguoju kuo nuo tevim, kad tu manus laukus apermuoji? Es iesāku savus darbus ar Laimas mātes palīgu un nuobeidzu dievu dievu minēdams. Kāpēc tu sūtīji Juodu man virsū? Nuolādēts tamdēļ tu esi! Lai Trimpus nuo taviem laukiem, luopiem, pļavām, dārziem un ganīklām nuogriežās, un lai Pērkuona rūsu mākuoņas par taviem laukiem, dārziem, pļavām, ganīklām lidinās! Lai visu, kas aug un dzem, samaitā Pērkuonu gari! Lai Pērkuons sperdams visu ļaunumu nuo manim aizdzen un tev pašam tuo deviņkārtīgi uzliek, — ka tu nuodēdētu, kâ rudenī niedres purvuos. Lai tava skaudība mūžam piemetās pie cīkstuoša kuoka, — ne pie mana, vai cita labuma!“ Šādi modernā valuodā sastādīti vārdi nevar zīmēties uz veciem laikiem. Nepazīstu arī nevienas īstas tautas tradicijas, kur būtu kuopā minēti sešējādi dievi kâ šeit: dievu dievs, Pērkuons, Pērkuonu gari, Juods, Trimpus un Laima. Nevien Trimpus, bet arī Pērkuonu gari ir pilnīgi sveši tautas tradicijās. Tâpat nevaram pieņemt, ka darbu sākuot, vīrietis piesauktu Laimu un tikai beidzuot Dievu. Zinātniskiem nuolūkiem šādi vārdi neder.

XXIII.

Kamēr Līga ar Trimpu jau labu laiku vairs netiek daudzināti par latviešu dieviem, tikmēr Pikuolam arī vēl tagad ir piekritēji, lai gan arī viņš pēc nedruošības līdzinās Līgai un Trimpum. Kāda tīpiska ļauna dieva nav bijis ne seniem ģermāņiem, ne slaviem, un tāds nav meklējams arī pie baltu tautām. Velns jeb Juods un prūšu „pickûls“ ļaunā gara nuozīmē ir vairāk kristīgas ticības sajēgumi. Kâ Juodu ir mēģināts izskaidruot par meža jeb kaŗa dievu, tā arī „Pickuls“ jeb „Pockulus“ nuo seniem kroniķiem ir ieskaitīts prūšu dievu starpā. Šuo prūšu dievu Lange meklē atkal pie latviešiem un nāk pie šāda izskaidruojuma: „Pīkals, Piekalnis, latviešu kalnu

dievs pagānu laikuos (der heyd. Letten Berggott)". Stenders tuo vārdu izskaidruo tālāk. „Pīkuols, kalnu dievs (der Berggott), nuo pīkolns jeb piekalns (ein Anberg)". Bet nu Stenders pazīst arī latviešu pekli jeb elli un prūšu pekles dievu Pikulu. Pamatuodamies, kâ redzams, vēl uz Maļecka „Pocclus" un „Poccolus", viņš nāk pie sekuošas kombinacijas: „Pekuols, gaisa garu, elles un tumsības dievs (Pekkols der Gott der Luftgeister, der Hölle und der Finsterniss. Von pekle die Hölle)". Šādā ceļā nuo prūšu Pikula ir izcēlušies latviešu kalnu dievs Pīkals jeb Pīkuols un elles dievs Pekuols. Pirmie latviešu rakstnieki ir radījuši šim dievam vēl ceturtuo variantu Pikuolu ar jaunu „nāves dieva" nuozīmi. Ulmanis savā vārdnīcā šādu izskaidruojumu nav uzņēmis, bet arī viņam ir iesniegts ziņuojums nuo Burtniekiem, ka Pīkals tur esuot pazīstams ļauna gara nuozīmē. Ulmaņa vārdnīcā lasām šādu izskaidruojumu: „Pīkals, pagānu dievība (eine heidnische Gottheit); Pīkals Burtniekuos ir ļaunais gars (für den Bösen)". Bet arī šāds izskaidruojums ir ļuoti šaubīgs. Kâ gan Burtniekuos, kuŗi atruodas tālu nuo Vitebskas ruobežam un kur runā vidus izluoksnē, varētu tikt lietuota augšgaliešu forma „pīkolns" jeb „pīkals"? Jā nu arī tas būtu izskaidruojams, tad tas varētu būt „piekalns" jeb kāds kalnu dievs, nevis velns, kâ pie prūšiem. Šādas formas nav pat uzņēmuši mūsu rakstnieki, bet ir lietuojuši visvairāk sekuošos variantus: Pikuolis, Pīkulis, Pakuols, Piktulis, Piķis un Pīķis. Tik daudz un dažādas formas nekādā ziņā nevaram attiecināt uz vienu vārda sakni.

Prūšu valuodā mēs sastuopam vārdus „pyculs", elle, un „pickūls", Velns, kuŗi pēc etimoloģijas nevar būt īsti baltu vārdi, bet savā starpā druoši ir rada. Nuo šiem vārdiem nav šķiŗama latviešu pekle, kas ir aizņemta nuo krievu valuodas (пекло nuo пеку, cepu). Kâ latvieši pirmuos kristīguos termiņus aizņēmušies nuo krieviem, tâ arī prūši tuos ņēmuši vispirms nuo saviem kaimiņiem puoļiem. Neviens filologs (skat. pie Bernekera un Trautmaņa) nešaubās, ka prūšu „pyculs" ir cēlies nuo puoļu valuodas (puoļu pieklo un slavu пьклъ, pekle). Tâpat nav mums arī pietiekuoša iemesla vārdam „pickūls" meklēt kādu citu sakni, juo senais ļauna gara nuosaukums prūšu valuodā liekas būt dialektiskais „cawx" (leišu kaukas). Tâ tad arī pie

prūšiem Pikuols nav bijis nekāds vecs pagānu dievs, bet gan kristīgas ticības velns. Pēc Frišbīra (H. Frischbier, Preussisches Wörterbuch) vēl tagad Prūsijā sauc velnu par Pikellus, Pokuls, Pakuls, Pokulks un Pakulks.

Daži rakstnieki tuomēr vēl duomā, ka vārdi „piķis“ (nuo vācu Pick, Pech) un „pīķis“ (nuo vācu Pike) esuot Pikuola saīsinājumi. Latviešiem, kâ zināms, ir lāstu vārdi: „Rauj tevi velns, vilks, nelaime, piķis!“ Daži stāstās dzirdējuši arī: „Rauj tevi pīķis!“ Bet nu „piķis“ un „pīķis“ pēc fonētikas nekādā ziņā nevar būt īsti latviešu vārdi (Endzelīna un Mülenbacha Latviešu gramatika, 28. u. 31. §), bet gan, kâ jau minēts, ir aizņemti nuo vācu valuodas. Lāstu vārduos mēs sastuopam velna un piķa vietā vēl dažnedažādus nuosaukumus. Vismazāk mums še ir jābrīnās par piķi, kas savas melnās krāsas (sal. Juodu) un lipības dēļ arī pēc kristīgas mācības ir velna zimbuols. Jau pie vecā Zīrāka (13,1) atruodam sakāmu vārdu: „Kas piķi aizkar, tas sagānās“. Sevišķi vācu parunās piķis stāv velnam tuvu. „Er giebt keinem Teufel ein Pechlicht“ (Viņš neduod nevienam velnam piķa lāpas). „Ein Pechvogel“ (nelaimes putns). „Ich habe Pech“ (man ir nelaime). Šāds salīdzinājums nekādā ziņā nevarēja celties pie latviešiem, kuŗi senāk nepazina tīpiska ļaunuma dieva, nedz arī viņam pielīdzinātā piķa.

Tâ nu mēs redzējām, ka Pikuolam mūsu nedruošajā mitoloģijā ir veseli desmit dažādi nuosaukumi, nuo kuŗiem neviens nav cik necik dibināts. Kuŗš nuo šiem desmit vārdiem būtu bijis īstais, kāda nozīme būtu turāma par vecākuo un svarīgākuo, kâ atšķīries šis dievs nuo Velna un citiem ļauniem gariem, par šādām lietām nav minēts ne pušplēsts vārds. Jā mēs visus šuos desmit vārdus izšvīkājam nuo latviešu mitoloģijas, tad viņa ar tuo nav arī nekā zaudējusi, tāpat kâ tuos atstājuot, viņa nevarētu nekā vinnēt.

XXIV.

Lielas jukas latviešu mitoloģijā ir cēlušās nuo augšā minētā katuoļu priestera J. Maļecka, kuŗš sastādījis nelielu rakstiņu par „senuo prūšu, livoniešu un citu kaimiņu tautu“ dieviem. Pašā rakstā viņš runā vēl vispārīgi par Sarmatijas iedzīvotājiem un piemin arī sevišķi leišus, žemaišus, sudīnas, kuršus un krievus.

Latviešus viņš pavisam nemin un vienīgais viņa dievs, kuŗu pazīst arī latvieši, ir Pērkuons, kuŗu viņš vēl raksta gluži nepareizi „Pargnus“. Daži dievi izklausās tik ermuoti, ka būs nuo autora tīšām izduomāti. Ar uzmanību Maļecka ziņas var izmantuot prūšu, leišu un krievu mitoloģijai. Lazīcijs pievienuojis tuomēr visu Maļecka rakstu savai grāmatiņai par žemaišu mitoloģiju, kamēr Lange ar Stenderu pārcēluši šuos dievus latviešu mitoloģijā. Nuo šiem visvairāk tuop daudzināti „Putscaetus“, „Pergrubrius“, „Marcoppolus“ un „Barstuccae“, kuŗi ir sagruozīti par Puškaiti, Pergrubi, Mārkupuolu un Bērzstūķi. Latviski tuomēr neizklausās ne oriģināli, ne viņu pārgruozījumi.

Jau A. Eicedijs (Augustinus Eucaedius) 1564. gadā izduotā grāmatā raksta „Pergrubrius“ vietā „Pergrubius“ un nuosauc tuo par livoniešu dievu. Lange šā dieva nav uzņēmis, bet Stenderis tuo tura par latviešu pavasaŗa dievu un tulkuo par pumpuru perētāju. Pergrubris jau savu triju r dēļ vien nevar būt latviešu vārds un pēc Maļecka vārdiem nav mums ari iemesla attiecināt viņu uz latviešiem. Nav arī vēl izšķirts jautājums, vai Pergrubrius būtu prūšu jeb leišu dievs, vai arī kāds sagruozīts vārds, pielīdzināms augšā minētam Pargnum.

Maļeckis raksta, ka daudz Sarmatijas tautas pielūdzuot kādu „Putscaetus“, kas valduot par svētiem kuokiem un birzim. Lazīcijs, nuorakstīdams Maļecka vārdus, vēl pieliek nuo sevis, ka šās Sarmatijas tautas esuot prūši, livonieši, žemaiši un krievi, un ka dievu saucuot „Putscetus“. Arī Strijkovskis, kā redzams, turās pie Maļecka ziņām, bet nuosauc šuo dievu par „Puszaiti“. Pēc šādiem faktiem mēs nebūt vēl nezinām, kā šis dieva nuosaukums būtu rakstāms un kāda tauta tuo būtu pielūgusi. Lange še izšķiŗ divus latviešu dievus: biržu dievu Pušķeju jeb Pušķeiti un gaisa un putnu dievu Pučķēti. Visus šuos izskaidruojumus pieņem arī Stenders un pieliek vēl pāra niekus klāt. Tā tad mūsu Puškaitis nebūt nav druošāks par Pergrubri.

Sevišķi interesants ir augšā minētais kungu un bagātnieku dievs „Marcoppolus“ (tāpat pie Lazīcija), kuŗu A. Eicedijs raksta: „Marcopolus“ un pievienuo livuoniešu dieviem. Maļeckis, kā zināms, dzīvuojis Likā uz prūšu ruobežām, kur viņš būs pa ausu galam kuo dzirdējis par prūšu nakts gaŗiem jeb apakšzemes vīriņiem, kādus pēc Frišbīra vēl tagad Prūsijas vācieši

sauc par „Markopeten, Maropeten, Martoputen“ un tiem līdzīgi. Druoši vien viņš būs arī pazinis slavēnuo Venēcijas ceļuotāju Marko Polo (1254.—1323), kas izdevis aprakstu par Ķīnu, kur sevišķi slavē ķīniešu bagātību. Šā apraksta dēļ Marko Polo, kâ zināms, ticis iesaukāts par „milijuonu kungu“. Markopetu nu varēja viegli samaisīt ar Marko Polo un pēdējuo atkal izskaidruot par kungu un bagātnieku dievu. Lange šā kungu dieva nav uzņēmis, bet Stenders tuo izskaidruo par īstu latviešu vārdu, kas nuozīmējuot mārku pilnu ar liniem.

Prūšu Markopetam līdzinās leišu „Barstucca“, kas, kâ izskaidruo profesors Mieržinskis, neesuot nekas cits kâ leišu vārds „pirštukas“ (pirkstiņš, īkstītis). Lange un Stenders tuo tura atkal par latviešu dievību un raksta „Bērstūķis“, atvasinādami nuo „bērns“ un „stūķis“.

XXV.

Maļecka veselības dievs „Auscautus“ (pie Lazīcija „Auscuntus“, pie Jerna „Aussweytus“) ir Langes „Auskuts, kuŗu Stenders atvasina nuo „avs“ un „skust“. Maļecka debess un zemes dievs „Occopirnus“ (pie Lazīcija „Occopirvus“, pie Jerna „Ockopirnus“) ir Langes un Stendera auku dievs Uokupiernis, kas esuot cēlies nuo „auka“ un „piere“. Vēlāku nuo tā izvērtās Aukuperuons, kas nuozīmējuot auku perētāju, tâpat kâ Pergrubris esuot pumpuru perētājs. Šis Aukuperuons vairs neatgādina Okopirnu ne pēc skaņām, ne pēc nuozīmes. Vēja dievība pie latviešiem bijusi vēja māte, bet kāda tauta pielūgusi Okopirnu, tas mums vēl nav zināms. Nav arī pieņemams, ka latvieši būtu saukuši dievus par perētājiem.

Maļecka „Gardoaetes“ (pie Lazīcija „Gardoetes“) ir kuģinieku dievs, bet līdzīgais Langes Gārdēdis ir zvejnieku dievs, kamēr Stenders savu Gardētu tura par vēja dievu. Tā tad šim ermuotajam dievam pie katra rakstnieka ir savāds vārds un savāda nuozīme.

Maļecka un Lazīcija bagatības dievs „Pilvitus“ (pie Jerna „Pelwitus“) ir Pilnītis pie Langes un Stendera. Nuo tā paša vārda ir vēl cēlies Langes un Stendera Pelvīks, kas nuozīmē ūdens dievu. Maļeckis ir laikam ņēmis šuo vārdu nuo kādas 1530. gadā izduotas katuoļu lūgšanu grāmatas, kur sastuopam

prūšu dievu „Piluuytus“, kas ir tulkuots par latiņu Cereru. Frišbīrs aizrāda, ka senajuos likumuos nuo 1394. gada tiek minēti kādi burvji „Pilwitten“. Profesors A. Mieržinskis salīdzina šuo Pilvitu ar senuo prūšu vārdu „Pilweyten“, vēdera runatājs. „Pilvitten“ un „Pilweyten“ būs gan laikam viens pats vārds, kas cēlies nuo „pilvas“ (vēders, leitiski) un „waitiat“ (runāt, prūsiski). Nuosaukumu „Pilweyten“ varēja viegli salīdzināt ar prūšu vārdu „pilnan“ (leišu „pilnas“, latviešu „pilns“), kâ vēlāku ir darījuši arī Lange un Stenders. Tādā ziņā nuo prūšu pilveita jeb vēdera runātāja ir izcēlies augšā minētais Sarmatijas tautu pilnības dievs, nuo kuŗa Lange ar Stenderu ir iztulkuojuši divus minētuos latviešu dievus.

Ļaskovskis un Lazīcijs piemin kādu leišu auglības dievu „Tiklis“, kuŗu Lange un Stenders tulkuo par latviešu tiklības dievieti Tiklu. Vēlāku šī Tikla tiek turēta par laulības dievieti. Lazīcijs vēl pazīst pie žemaišiem citu auglības dievību „Waizganthos“, kuŗu Lange ar Stenderu tura par latviešu līgavu dievu „Veicganti“, kas esuot cēlies nuo vārdiem „veicas gan“. Bet jau Manhardts aizrāda, ka šis „Waizganthos“ varuot būt tikai sagruozījums nuo cita auglības dieva „Waisgautis“, kādu piemin vecs Insterburgas mācītājs M. Pretorijs 17. gadu simteņa beigās. Tâ tad mēs vēl nebūt nezinām, vai šis žemaišu auglības dievs saukts „Vaicgantas“ jeb „Vaisgautis“. Tai ziņā turpretī mums nav jāšaubās, ka „Veicgantis“ nevar būt latviešu vārds (Endzelīna un Mūlenbacha Latviešu gramatika, 8. §, b) un nekādā ziņā nezīmējas uz līgavām.

P. Einhorns savuos rakstuos vairāk reiz daudzina, ka senuos laikuos vecas pagānu tautas pielūgušas kādu dziŗu dievu Komu (grieķu Komos), un ka arī senie Latvieši turējuši šādas dzīres. Uz šādu ziņu pamata Stenders arī pie latviešiem atradis dziŗu dievu Kūmu jeb Kuomu, kas pēc skaņām esuot rada ar vārdiem „kūms“ un „kaimiņš“. Tâ kâ nu Einhorns nebūt nesaka, ka Koms būtu latviešu dievs, tad arī Stendera nelaimīgie salīdzinājumi ar kūmu un kaimiņu ir gluži lieki.

A. Juškeviča leišu vārdnīcā atruodas vārds „drebkulys“, kas nuozīmējuot kūlēju, kas tik stipri k u ļ, ka zeme d r e b. Nuo šā vārda nebūs šķiŗams augšā minētā Pretorija „Drebkullis“, kas nuozīmējuot zemes trīču dievu. Pie Langes sastuopam par

šuo pašu dievu sekuošu izskaidruojumu: „Drebkuls (*) der Nordische Gott des Erdbebens“ (ziemeļnieku zemes trīču dievs). Lange neapgalvuo, ka „Drebkuls“ būtu īsts latviešu dievs un aizrāda ar pieliktuo zvaigznīti, ka latvieši šā vārda vairs nepazīst. Pie Stendera turpretī „Drebkuls“ ir jau īsts latviešu „zemes trīču dievs, kas nabaga zemi tik lieliski kuļ, ka viss trīc“ („Drebkuls der Gott des Erdbebens, der die arme Erde so gewaltig prügelt, das alles zittert“). Bet nu grūti ir ieduomāties, ka senie leiši un latvieši būtu pazinuši zemes trīces un ka viņiem būtu bijis pat vēl zemes trīču dievs. Arī pats dieva nuosaukums nebūt nezīmējas uz zemes trīcēšanu. Tâ tad „Drebkulys“ gan būs tikai leišu vārds, kas nuozīmē kūlēju, nevis dievu.

Lazīcijs pazīst pie žemaišiem divus cūku dievus: „Kremata“ un „Krukis“. Manhardts aizrāda, ka Lazīcija grāmatas 1642. gada izdevumā esuot ieviesusies „Kremata“ vietā drukas kļūda „Kremara“. Pēdējuo nepareizuo vārdu sastuopam arī Jerna vēsturē. Vārdu „Kremata“ ir jau sen mēģināts salīdzināt ar čeķu vārdu „krmnice“, baļuota cūka, un puoļu vārdu „karmnik“, baļuokļu kūts. „Krukis“ vietā pie Ļaskovska ir sastuopams „Kiaulin Kruke“, kas leišu valuodā nuozīmē cūkas purnu. Var jau būt, ka ar cūku kūti un cūkas purnu pie leišiem būs bijuši saistīti kādi māņi; bet vai „Kremata“ un „Krukis“ bijuši kādi nuoteikti dievi, par tuo vēl varam šaubīties. Turpretī nav mums ne mazākā iemesla meklēt šādus dievus latviešu mitoloģijā. Tuomēr priekš kādiem divdesmit gadiem „Austrumā“ parādījās kādas viltuotas tautas dziesmas par „Krēmaru“ un „Nurķi“. Bet nu Krēmars, kâ jau teikts, ir cēlies nuo drukas kļūdas un vārds ar diviem r saknē nekādā ziņā nevar būt latviešu vārds. Tâ kâ nu vēl minētuo dziesmu iesūtītājs nevarēja uzrādīt, kur viņš tās dziesmas dzirdējis, tad tālāka pakaļmeklēšana par Krēmara un Nurķa celšanuos ir arī gluži lieka.

XXVI.

Tā nu esam apskatījuši visus neīstuos dievus, ķuŗus visvairāk Lange un Stenders nuo pārprašanas ievietuojuši latviešu mitoloģijā. Pirmās rakstu ziņas par šiem dieviem ir meklējamas jau trīs līdz četri simti gadu atpakaļ. Bet vislielākās jukas par

baltu tautu mitoloģiju iesākas ar puoļu vēsturnieku Teodoru Narbutu, kuŗš izdevis lielu biezu grāmatu par leišu mitoloģiju (Mitologia Litewska, Wilno 1835). Narbuts ir sagruozījis visas vecās ziņas pēc sava prāta un vēl pats tīšam pielicis visādas lietas klāt. Šāda Narbuta rīkuošanās ir nuoderējusi par priekšzīmi arī dažiem puoļu, leišu un latviešu rakstniekiem. Bet tā kâ jau Manhardts stingri uzstājās pret Narbuta leišu dieviem, tad pie latviešiem pēdējie tuomēr nevarēja pilnīgi ieviesties. Nuo šādiem jauniem dieviem pie latviešiem visvairāk ir pazīstama mīlestības dieviete Milda, kas esuot bijusi upju dieva Potrimpa sieva un latviešu Amora Kauņa māte. Bet nu Milda (Milda, die Milde) ir vecs vācu krustāms vārds, kāds baltu valuodās nebūt nav sastuopams. Turpretī mīlestības dievību, kâ jau teikts, varam gan meklēt pie tautām ar augstāku kultūru, bet nevis pie senajiem baltiem, pie kuŗiem taču vēl pastāvēja pirmātnīgs patriarchats. Pie pirmātnīgām tautām paši tēvi appreciņāja savus dēlus un jaunu ļaužu mīlestība nesaskanēja ar tēvu neapruobežuotuo varu. Pie ķiniešiem tēvi pat tīšām meklē saprecināt tādus pārus, kur līgavainis ar līgavu viens uotra nepazīst, juo pēc viņu uzskatiem nuo jaunu ļaužu mīlestības ceļuoties tikai nelaimīgas laulības. Tāduos apstākļuos mīlestības dievībai nav vietas. Turklāt Milda ar Kauni ir tik līdzīgi grieķu-ruomiešu Afroditei jeb Venerai ar Erosu jeb Amoru, ka bez šaubām būs izduomāti pēc pēdējuo priekšzīmes. Viltuojumiem un sagruozījumiem jau allaž grieķu mitoloģija ir nuoderējusi par paraugu, kâ jau redzējām pie Jupja, Kūma, Trimpus un citiem dieviem. Pieņēmuot Mildu par īstu baltu tautu dievieti, mēs atkal nezinām, kâ viņa būtu izšķīrusies nuo uotras mīlestības dievietes Līgas. Tâ tad visa fantāzija par Mildu sastāv tikai nuo pretrunu ziņām, kuŗām nav pamata, ne valuodniecībā, ne kronikās, ne tautas tradicijās, nedz arī vēruojamā senuo baltu mitoloģijā.

Var arī viegli izskaidruot, kâ Kaunis iekļuvis Amora vietā. Sieviešu kārtas vārdi kâ leišu „meile“ un latviešu „mīlestība“, šim nuolūkam nederēja, tâ tad bija jāmeklē vienkāršs viriešu kārtas vārds, kam ir sakars ar mīlestību. Visderīgākais te nu bija latviešu vārds „kauns“, kamēr leišu „geda“ (kauns) ir atkal sieviešu kārtas. Turpretī daudz grūtāki ir izzināt, kâ cēlies

dievs „Potrimpus“. Vai nu šis Potrimpus ir bijis patiešām upju dievs pie seniem prūšiem, jeb dibinās tikai uz kāda tīša jeb netīša vārdu sagruozījuma, par tuo mums nav nekādu druošu liecību. Man tuomēr liekas, ka Potrimpus pēc savas celšanās vēstures būs līdzīgs Mārkupuolam, Pilvitam, Drebkuļam un citiem šaubīgiem dieviem. Prūsijas vācu valuodā vārds „Podromp“ nuozīmē ūdens paņčku jeb peļķi un atvaru upē. „Potrimm“ ir atkal vecs ciema nosaukums Tilzītes tuvumā. M. Pretorijs raksta 17. gadu simteņa beidzamā pusē, ka viņa laikuos ne nadravieši, ne žemaiši nav pielūguši kādu dievu „Padrympus“. Visu tuo ievēruojuot, varam duomāt, ka Potrimpus, Padrympus, Potrimm un Podromp nav šķiļami vārdi. Pēc vecuo rakstnieku duomu gaitas vārdu „Podromp“ kâ atvaru upē varēja viegli pielīdzināt grieķu jūŗas dievam Pozeidonam un nuoturēt par upju dievu. Turpretī ir daudz mazāk varbūtības, ka upju dieva vārds būtu izvērties ūdens peļķa nuozīmē.

XXVII.

Apskatījuši visus mūsu svarīgākuos īstuos un neīstuos dievus, pāriesim tagad uz vispārīgu pārskatu par latviešu dieviem un viņu avuotiem. Senāk, kâ redzējām, bija sameklēts liels skaits dažnedažādu latviešu dievu, kamēr pēdējā laikā latviešu mitoloģija tika tēluota par ļuoti nabagu. Pat īstas dievības kâ: Pērkuons, Laima un Jumis ir izskaidruotas tikai par vienkāršām personifikacijām, kas vēl neesuot nekādi dievi. Bet nu nuo šādām personifikacijām ir taču cēlušies visi dievi. Turpretī pilnīgi antropomorfizētus dievus mēs sastuopam tikai pie tādām tautām, kuŗām ir jau bijusi augstāka kultūra. Arī senuo krievu dievi nav vēl antropomorfizējušies. Tâ tad pilnīgi antropomorfizētu dievu nevaram arī meklēt pie latviešiem. Tuomēr nav jāduomā, ka visi dievi ieņemtu vienādu attīstības pakāpi. Tâ, par piemēru, Laima ir vairāk nuoteikta nekâ Jumis, bet mazāk antropomorfizēta nekâ Dievs. Pie vismazāk attīstītām dievībām ir japieskaita Dieva dēli, Saules meitas, Jūŗas un Laimas kalpuones. Dievībām tikai sāk līdzināties Nelaime un Ļauna diena.

Par dievu antropomorfizēšanās nepilnību liecina pa daļai arī tas apstāklis, ka tautas valuoda nepazīst ne dieva, ne die-

vietes kâ sugas vārdu. Tikai viltuotās jeb sagruozītās tautas tradicijās, kâ jau teikts, Jupis un Ūsiņš tiek nuosaukti par dieviem.

Nekur īstās tautas tradicijās neatruodam apraksta, kâ šie dievi izskatījušies. Jā turpretī Jupim esuot „kupla bārzda, gaŗi mati“ un Ūsiņam „gaŗas ūsas“, tad tūlin redzam, ka še nevar būt īstas, vismaz vecas tautas tradicijas.

Vissvarīgākais ir še tas fakts, ka nav mums itin nekādu ziņu par latviešu dievu ģenealoģiju. Kaut arī ir uzglabājušās liecības par Debess tēva un Zemes mātes, Saules un Mēneša, Jumja un Jumaļas savstarpīgiem sakariem, tad tuomēr nekur nav runa, ka nuo šām laulībām būtu cēlies kāds zināms dievs jeb dieviete. Nekāds izņēmums nuo šā likuma nav arī augšā minētie Dieva dēli, Pērkuona dēli, Saules meitas un Jūŗas meitas. Šiem dēliem un meitām mēs nezinām ne kādu vārdu, ne pat nuoteikta skaitļa. Ne dēliem tiek kādreiz minēta māte, ne meitām tēvs. Saules dēls, Pērkuona meitas un Vēja mātes dēli būs arī jāpieskaita pie jaunām un retām dievībām, nuo kuŗām mēs atkal nezinām ne vārdu, ne citu kādu ziņu. Kaut arī vienā tautas dziesmā (22) Laima tiek nuosaukta par Dieva meitu, bet līdzīgu piemēru un variantu trūkuma dēļ nevaram zināt, vai dziesmiņa patiešām ir veca un pareizi uzglabājusies. Viltuotās tautas tradicijās šādas lietas turpretī ir ļuoti bieži sastuopamas. Jupim, kâ zināms, ir „divi meitas, Rasa un Liesma“, Mildai ir dēls Kaunis un viens nuo Pērkuona dēliem esuot Debesskalis. Vecuos rakstuos un īstās tautas tradicijās turpretī nav ne šuo, nedz arī šām līdzīgu ziņu.

Kronikās, kur ir runa par baltu tautu dieviem, šad un tad tiek pieminēti arī tempļi (templa) un dievu tēli (idola). Tuomēr izrādās, ka par tempļiem tiek sauktas vispārīgi tikai svētas vietas, nevis kādi dievnami. Tā iemesla dēļ daži pētnieki ir pārliecināti, ka baltu tautas neesuot pazinušas arī nekādu dievu tēlu un kruoniku „idola“ nuozīmejuot tikai pašus ieduomātuos dievus. Patiesībā nav mums pietiekuoša iemesla šaubīties par šiem dievu tēliem. Dievu tēlus daudzina dažādi raksti par vairāk gadu simteņiem. Gandrīz katrai pagānu tautai ir bijuši tādi tēli un baltu tautas še nevar būt nekāds izņēmums. Tēli varēja būt taisīti nuo kuoka, māliem un pat nuo akmeņa, juo

dzirnkaļi, kas pagatavuoja dzirnavu akmeņus, varējā arī iztaisīt akmeņa tēlus. Tikai nav mums jāduomā, ka šie tēli bijuši kādi ievēruojami mākslas darbi. Nav arī nekāds brīnums, ka šie tēli nav uzglabājušies, juo viņi tika vajāti nuo muižniekiem un garīdzniekiem.

Pie mitoloģijas pētīšanas liela nuozīme pieder arī pašiem dievu vārdiem. Latviešu mitoloģijā mēs redzam, ka visiem senajiem dieviem ir gluži vienkārši un viegli sapruotami nuosaukumi, kâ: Dievs jeb Debess tēvs, Zemes māte, Vēja māte, Pērkuons, Jumis, Ceruoklis, Austra, Laima, Dēkla u. t. pr. Tikpat vienkārši ir izskaidruojams nuo krieviem aizņemtais Ūsiņš un nuo vāciešiem aizņemtais pūķis. Nav arī šaubu, ka nuo katuoļu tradicijām ir cēlusies Māŗa, Jānis, Juris, Miķēlis, Tenis un citi. Turpretī pavisam svešādi izklausās mūsu ausim Pergrubris, Krēmars, Bērstūķis, Veicgantis, Mārkupuols, Puškaitis un citi. Šādā veidā uzrakstītus viņus nevaram turēt ne par latviešu, ne par leišu, ne arī par prūšu dieviem.

XXVIII.

Jau augšā ir aizrādīts, ka visu triju baltu tautu mitoloģija, vispārīgi ņemuot, ir ļuoti līdzīga, bet katrai tautai ir tuomēr savādi dievu nuosaukumi. Visām trim tautām kuopīgi ir tikai Dievs (leišu Dievas, prūšu Deivas) un Pērkuons (leišu Perkunas, prūšu Percunis), kuŗi gan laikam jau būs attiecināmi uz indoeiropiešu pirmtautu, tâ tad paši par sevi vien nevar liecināt par baltu tautu mitoloģijas tuvu radniecību. Tuvāki mums tuomēr stāv leišu dievi, nuo kuŗiem ir vēl pilnīgi līdzīgi sekuošie četri nuosaukumi: Laima jeb Laime (arī leitiski Laima jeb Laime), Austra (leišu Auszra), Dieva dēli (leišu Dievo sunelei) un Saules meitas (leišu Saulytes dukrytes). Es še vēl nepieminu Zemīnas (Žemyna, Zemes māte) un Velonas (Veļu mātes), kuŗas leiši nesauc par mātēm, tâpat arī Lazdonas ar Birzuļa, nuo kuŗiem mēs pazīstam tikai vārdus. Nuo cilvēkiem ar pārdabīgiem spēkiem tikai burtnieki, kâ jau minēts, bijuši laikam pie visām trim baltu tautām ar līdzīgiem nuosaukumiem. Tâpat augšā ir minēts, ka ar leišiem mums vēl ir kuopīgi vilkati, raganas un laumes. Tâ tad arī mitoloģija līdz ar valuodniecību un vēsturi apstiprina tuo faktu, ka nuo trijām baltu tautām vispirms ir atšķīrušies

prūši, kamēr latvieši ar leišiem vēl dzīvuojuši ilgāku laiku kuopā. Tâ kâ nu vēl prūši ir tuvāku radu leišiem nekâ latviešiem, tad gan mums ir vēl mazāk tiesības pārnest senuo prūšu dievus uz latviešu mitoloģiju.

Pēc tā nu varēsim arī apskatīt, kāds sakars latviešiem varētu būt bijis ar senuo prūšu Romovi. Pirmās un druošākās ziņas par šuo svētnīcu mums pasniedz vācu ordeņa priesteris Pēteris Dusburgs 14. gadu simteņa pirmā pusē. Viņa vēsturē mēs lasām: „Šīs māņticīgās tautas (t. i. prutheni, prūši) vidū, tas ir Nadravā, bija kāda vieta saukta Romove (Romow), — vārdu dabujusi nuo Ruomas, — kur dzīvuoja kāds saukts Krivs (Criwe), kuŗu cienīja kâ pāvestu, juo viņš it kā pāvests valdīja par visu savu ticīguo draudzi, tā kâ viņa pavēlēm klausīja nevien minētās ciltis, bet arī leiši un citas Livonijas tautas. Viņam bija tik liela vara, ka nevien viņš pats jeb kāds viņa radinieks, bet arī viņa sūtnis ar savu kūju jeb citu zināmu zīmi, iedami par šuo neticīguo ļaužu ruobežām, tika ar lielākuo guodbijību saņemti nuo valdniekiem, kungiem un visas tautas."

Šīs vienkāršās ziņas nu lieliski paplašina un izpušķuo Prūsijas dominikāņu mūks Simons Grūnaus 16. gadu simteņa sākumā. Pēc viņa stāstiem Romovē valdījis krivu-krivs, kuŗam bijuši paduoti citi krivi un visādu šķiru priesteŗi. Šis krivu-krivs esuot bijis pilnīgs prūšu, leišu un latviešu valdnieks. Romovē esuot uzturēta mūžīga uguns, kuŗa degusi pie liela uozuola, kas zaļuojis vasaru un ziemu. Uozuolā esuot bijuši triju dievu tēli: Perkuna, Potrimpa un Pikula.

Indriķa kronika un Rīmju kronika, kuŗas ir sarakstītas jau 13. gadu simtenī, nepazīst nekādas kriva varas par Lietavu un Livoniju. Tur mēs lasām nevien par leišu kaŗiem pret latviešiem un prūšiem, bet arī par Livonijas un Lietavas cilšu savstarpīgiem nemieriem. Šāduos apstākļuos nevar būt ne runa, ka par visām baltu tautām būtu valdījis viens pats valdnieks. P. Dusburgs 14. gadu simtenī, uzsvērdams kriva nuozīmi pie prūšiem, piemin vēl, ka viņš cienīts arī nuo Lietavas un Livonijas ciltim. Turpretī S. Grūnaus 16. gadu simtenī jau zina sīki juo sīki pastāstīt, ka krivu-krivs valdījis kâ pāvests par visām baltu tautām. Jau augšā ir aizrādīts, ka S. Grūnaus ar zināmu nuolūku ir pielīdzinājis Romoves krivu pāvestam Ruomā. Senākie

pētnieki nešaubījās par šām S. Grūnava ziņām un pieņēma, ka krivs tiešām valdījis par visām baltu tautām. Jaunākie pētnieki turpretī aizrāda, ka arī prūšu vēsturē neesuot nekādu druošu liecību par kriva darbību un viņas nuozīmi. Pat P. Dusburga „Criwe" esuot drīzāki pašvārds nekā sugas vārds. Zinātne vēl nav sacījusi sava gala vārda, vai „Criwe" ir pašvārds jeb sugas vārds. Ziņneša kūju, sauktu Prūsijas vācu izluoksnē „Kriwūle" un leišu valuodā „krivūlė" (sal. puoļu „krzywula„) daži valuodnieki atvasina nuo kriva, citi atkal nuo leišu vārda „kreivas" (puoliski „krzywy", krieviski „кривой"), līks. Prūsijas vācu vārds „Krawā" jeb „Krawol", saviesīga sapulce, tiek savukārt atvasināts nuo augšējās krivūles. Lai nu arī šis „Criwe" būtu bijis tikai pašvārds, tuomēr nav jāšaubās, ka Romoves burtnieki bijuši izslavēti plašā apgabalā, juo nav taču vēl pierādīts, ka arī P. Dusburgs būtu kādas lietas tīšām izduomājis. Tikai pielīdzinādams šāďu burtnieku pāvestam Ruomā, Dusburgs varēja gluži netīšām pārspīlēt kriva politiskuo varu. Kâ slavēni Sibirijas šamāni ir pazīstami apgabaluos par vairāk simtu verstēm un tiek cienīti arī nuo kaimiņu tautām, tâ tas varēja būt arī ar Romoves krivu. Jā krivam bija liela slava pie senajiem prūšiem, tad nav nekāds brīnums, ka viņu cienīja arī radu tautas kaimiņuos. Bet ar tuo vēl nebūt nav teikts, ka visām baltu tautām bijusi viena valdība un viena ticība. Jāduomā, ka Romoves slavēnais burtnieks jeb krivs, kâ jau augšā minēts, būs nuodarbuojies arī ar zīlēšanu un slimību dziedēšanu, bet nebūs bijis nekāds priesteris tagadējā vārda nuozīmē.

Profēsors A. Mieržinskis ir aizrādījis, ka Romoves pastāvīgi zaļais uozuols ir aizņemts nuo Upsàlas svētā kuoka apraksta, kuŗš atkal savukārt esuot ņemts nuo skandināviešu Eddas. Daži sīkumi šajuos aprakstuos saskan gluži vārdu pa vārdam. Paliek tik vēl neizskaidruoti trīs Romoves augstie dievi. Vai tiešām Perkuns, Potrimps un Pikuls bijuši trīs augstākie baltu tautu dievi? Pēc augšējā apraksta mēs redzējām, ka nav mums itin nekādu liecību, ka kādi trīs dievi pie baltu tautām būtu augstāki par citiem. Tālāku mēs zinām, ka svarīgākās un kuopīgās triju baltu tautu dievības bijušas tikai Dievs jeb „Debess tēvs un Pērkuons. Jā arī pie prūšiem pēc kristīgās trīsvienības priekšzīmes būtu attīstījušies trīs augstākie dievi, tad gan ne-

kādā ziņā tuo starpā nebūtu ieviesies kristīgas ticības Pikuls jeb Velns. Tāpat arī Potrimps, kā jau augšā redzējām, ir ļuoti nedruošs dievs. Tā kā nu trīs Romoves dievus pazīst tikai vēl S. Grunaus, kuŗš ir laidis tautās daudz melu ziņas, tad šiem dieviem nevaram piešķirt nekādas nuopietnas nuozīmes.

Romoves nuosaukumu, kā zināms, latviešu rakstnieki grib atvasināt nuo īpašības vārda „rāms“, leitiski „romus“, aizrādīdami uz svētās birzs klusumu, lai gan prūšu valuodā līdzīgs vārds nav sastuopams. Jā arī šāds izskaidruojums būtu pareizs, tuomēr viņu nevaram attiecināt uz kādu svētsvinīgu klusumu pie zieduošanas ceremonijām. Zieduošana pie pirmātnīgām tautām tiek arvien izdarīta vairāk nuo bailēm un pēc veca ieraduma nekā nuo cienības un guodbijības. Drīzāk mēs še varam gaidīt ēšanu, dzeršanu, dejas un jautras dziesmas nekā svinīgas lūgšanas un nuopietnu klusumu. Tādas svētsvinīgas nuopietnības nebija pat senuo grieķu svētnīcās un nav arī vēl tagad ķīniešu tempļuos. Tā tad nav mums arī iemesla meklēt šādas nuopietnas ceremonijas pie senajiem prūšiem. Ļuoti dabīgi ir apdziedāta senuo latviešu izturēšanās pret dieviem sekuošā dziesmiņā:

„Kad es gāju jūŗiņā,
Jūŗiņ' mana māmulīte;
Kad izgāju maliņā,
Pūt, jūŗiņa, pakaļā. 30780, 1.

XXIX.

Kas zīmējas uz vecākiem rakstiem par baltu tautu mitoloģiju, tad tādi jau ir augšā apskatīti. Paliek vēl kāds vārds kuo teikt par tautas tradiciju nuozīmi mitoloģijas pētīšanā.

Kaut arī pūšamuos vārdus daži rakstnieki tura par visvecākām tautas tradicijām, tuomēr senu laiku sacerējumu tur ir gauži maz. Pa lielākai daļai tur sastuopam garīgas lietas kļūdainā latviešu valuodā. Daudzuos vārduos ir arī manāma jaunāku laiku fantāzija, izteikta modernā valuodā. Šādi vārdi izklausās ļuoti šaubīgi. Tikai retumis tur atruodam senuo laiku duomas un tekuošu tautas valuodu. Materiālu mitoloģijai tur nav daudz un tie paši paģēr rūpīgas kritikas. Dažādi nedruoši vārdi ir gan bagāti ar dievu nuosaukumiem, bet trūkst tur tā-

lāku liecību par dievu nuozīmi. Pūšamuos vārdus varam visvairāk izmantuot tikai salīdzināšanai ar citām ziņām par mitoļoģiju.

Daudz vairāk materiālu par mitoloģiju atruodam teikās un pasakās, bet arī šeit parasti tikai par Dievu, velniem, pūķi, raganām, burvjiem, vilkatiem, ļauniem gariem, kamēr senās dievības ir tikai retumis sastuopamas. Turklāt lielākā daļa nuo pasakām ir visu kultūras tautu kuopīgs īpašums, kādēļ nav še tik viegli sameklējami pašu latviešu senie māņi. Pasakas nav arī uzrakstītas īstā un vienkāršā tautas valuodā, kādēļ nav vairs zzināms, cik vālu ir grēkuojuši uzrakstītāji un pie reizes arī paši teicēji. Neretis pasakās ir runa par „dieviem“ un „dievietēm“. Citā pasakā sastuopam raganas kuopā ar „laumēm“ un „spīganām“. Daudz pasaku uzrakstītāji ir iemīlējuši šaubīguos „rūķus“ un „nāras“. Nevaram gan žēluoties, ka pasakās būtu pārāk daudz viltuotu dievu, bet svarīgākuos nuo tiem varam še tuomēr visus sameklēt. Šādus materiālus tad nu mūsu Lerchis-Puškaitis ir lūkuojis kārtuot un izskaidruot uz gluži nepareiziem pamatiem. Visas pasakas pēc viņa duomām ir cēlušās nuo veļiem, kādēļ viņš arī itin visur meklē un atruod veļus. Turēdams turklāt katru pasaku par pašu latviešu ražuojumu, viņš arī visu izskaidruo pēc latviešu uzskatiem. Nevar liegt, ka pasakās ir ļuoti daudz mitoloģijas vielas, bet pēdējā ir stipri sagruozīta pēc jaunāku laiku uzskatiem un kaimiņu tautu māņiem. Turklāt vēl jārēķina kādi tīši gruozījumi nuo uzrakstītājiem un izduomājumi nuo dažiem viltuotājiem. Neskatuoties uz visiem šādiem trūkumiem, pasakas satur tuomēr arī daudz druošu materiālu par latviešu mitoloģiju.

Tuomēr arī mitoloģijas jautājumuos mums ir jāduod priekšruoka tautas dziesmām. Sargātas nuo meldijas un pantmēra, viņas ir uzglabājušas vecākas un skaidrākas ziņas par senuo latviešu dieviem un citiem māņiem. Tikai tautas dziesmās mēs vēl sastuopam senuo indo-eiropiešu mītus par Dieva dēliem un Saules meitām. Vienīgi tik tautas dziesmas apstiprina tuo starpību starp Laimu un Dēklu, kādu apraksta P. Einhorns. Jā mēs gribam šķirt Dievu nuo Pērkuona un Zemes māti nuo Veļu mātes, tad mums atkal ir jāgriežas pie tautas dziesmām. Kārtas un lielākās daļas nuo patronēm jeb mātēm mēs neatruodam

nekādās citās tradicijās, izņemuot tautas dziesmas. Kaut arī Māŗu pūšamie vārdi daudzina samērā biežāki nekâ tautas dziesmas, tuomēr šī pūšamuo vārdu Māŗa stāv daudz tuvāku svētuo rakstu jumpravai Mārijai. Par ļauniem gariem un citām līdzīgām lietām, kâ jau augšā minēts, mēs atruodam daudz vairāk ziņas pasakās. Bet lai nu mēs varētu kritiski izturēties pret šām pasaku ziņām un izmeklēt nuo tām vecus un īstus latviešu māņus, tad mums atkal ir jāņem tautas dziesmas palīgā.

XXX.

Kâ mūsu tautas dziesmas ir mitoloģijai izmantuojamas, par tuo ir gan daudz rakstīts, bet arī ne mazumu grēkuots. Pēc V. Manhardta priekšzīmes arvien vēl mūsu tautas dziesmās tiek meklēti visādi zimbuoli. V. Manhardts, kâ zināms, tautas dziesmu jūŗu izskaidruoja par debess velvi un Daugavu par atmosfēru. Jā saulīte kavējas „bāŗa bērnus sildīdama", tad še neesuot vis runa par bāŗa bērniem, bet gan par kādām mītiskām būtnēm pie debess velves. K. Kalniņš, atstāstīdams pašā Manhardta slavas laikā viņa rakstu „Die lettischen Sonnenmythen", tuomēr nav baidījies izteikt šaubas par šādu tautas dziesmu tulkuošanu (R. L. B. Z. K. Rakstu Krājums, I, 37., 40. un 41 l. p.). Vēlāku, kâ zināms, arī pats Manhardts ir atsacījies nuo saviem zimbuoliem. Daži mūsu rakstnieki turpretī vēl tagad meklē šādus zimbuolus mūsu tautas dziesmās.

Līdzīgi Manhardtam arī Andželo de Gubernatis meklē pasaku zvēruos visādas dabas parādības pie debesim, kâ: sauli, pērkuonu, mākuoņus u. t. pr. Pēdējais ir vēl vairāk aizrāvies nuo vienpusīgas teorijas nekâ pirmais.

Tikpat nelaimīga ir uotra vienpusīga teorija, it kâ tautas dziesmās un māņuos būtu runa tikai par senču dvēselēm. Tautas dzejnieki, kas sacerējuši mūsu tautas dziesmas, gan nebūs bijuši Vācijā un nuo viņiem arī nevaram paģērēt kādu druošu liecību par Vācijas ruobežām. Tautas dziesmu „Vāczeme" ir gluži vienkārši vāciešu jeb kungu zeme, uz kurieni brauc parasti pa jūŗu. Šādai kungu zemei, zināms, vajaga būt arī bagātākai un labākai nekâ paša dziedātāja tēvu zemei. Bet nu arī saulīte nuoiedama iet pār jūŗu uz vakariem un pēc ļaužu duomām

laikam gan caur „Vāczemi“. Tâ tad ir gluži dabīgi, ka arī ceļu uz „viņu sauli“ duomājās caur šuo „Vāczemi“, kādēļ dzejiskā valuodā varēja pie reizas arī abas samaisīt. Bet nu mūsu animisti ir isduomājuši, ka „Vāczeme“ patiešām neesuot nekas cits, kâ pati „viņa saule“ jeb „Saules mātes apluoks“, kur piemītuot mūsu senču dvēseles. Tādā pašā ceļā tiek iztulkuota sekuošā tautas dziesma:

Daugaviņa melnacīte
Melna tek vakarā.
Kâ tā melna netecēs,
Pilna dārgu dvēselīšu. 30710.

Tâ tad arī Daugava neesuot vis upe, nedz atmosfēra, kâ Manhardts gribējis izskaidruot, bet gan „viņa saule“ jeb dvēseļu mājuoklis. Gluži tāds pats dvēseļu mājuoklis esuot jūŗa, pa kuŗu, kâ jau augšā minēts, peld Veļu māte. Jā tad nu gandrīz vaj visā pasaulē tiek meklēta tikai kapsēta, tad, zināms, tur nevajaga trūkt arī dvēseļu. Mirušu ļaužu dvēseles tad nu arī tiek meklētas nevien dažāduos dzīvniekuos, bet arī puķēs un kuokuos. Sekuošā dziesmiņā „raudavīte“ jau bez šaubām tiek turēta par dvēseli.

Laižuos pati upītē
Raudavīšu pulciņā,
Labāk upes raudavīte,
Ne brālīša līgaviņa. 13234.

Tādas pašas dvēseles esuot atkal „jūŗas gaigaliņas“. Bet nu pastāvīgi daudzināti miruoni ar viņu mājas vietām nevar saskanēt ar tuo optimistiskuo pasaules uzskatu, kas, kâ zināms, valda visās tautas tradicijās. O. Bökelis raksta: „Kâ tautas dzeja necienī sajēgumu „nekas“ un „nekad“, tâ viņa nepazīst arī nāves. Pie visām tautām ir sastuopamas neskaitāmas tautas dziesmas, kur mirušie sarunājas ar dzīvajiem... Tautas dzejā valda ticība, ka mirušie kapā dzīvo tālāk (O. Böckel, Psychologie der Volksdichtung, II. izd., 200 l. p.). „Kas virs zemes ir netaisni šķirti, tie sastuopas atkal nāvē jaunā veidā un jaunā dzīvībā. Iemīlējušies, kuŗiem nav kuopīga kapa, uzceļas kâ kuoki un puķes, un kâ viņi kâ cilvēki stāvēja viens uotram

tuvu, tâ viņi savienuojas augu veidâ un negrib vairs šķirties Neskaitāmās tautas dziesmās sastuopam pamata duomas: nāvei nav nekādas varas par mīlestību (ibid. 205. l. p.). Tādēļ arī mūsu tautas dziesmas daudzina ruozi jeb liepu uz jaunu cilvēku kapiem un viņu nāvi pielīdzina kāzām. Slīkušie dzīvuo tālāk starp „upes raudavītēm“ jeb „jūŗas gaigaliņām“. Visas tādas lietas tik labi saskan ar tautas dzejas dabīguo un veselīguo optimismu un nebūt nav turāmas par miruonu kulta pesimistīgiem zimboliem. Tâ tad arī tautas dziesmu Vāczeme ir gluži vienkārši Vāczeme, Daugava nav nekas cits kâ Daugava, kamēr raudaves un gaigalas ir un paliek ūdens putni, lai arī tiem tiek pielīdzinātas slīkušu cilvēku dvēseles.

XXXI.

Neviens rakstnieks, cik man zināms, vēl nav lūkuojis izskaidruot, kādēļ starp mūsu dievībām ir daudz vairāk māšu nekâ tēvu. Tâ kâ pie mūsu radu tautām, leišiem un prūšiem, nav tādu dieviešu, kuŗas parasti tiktu sauktas par mātēm, tad minētā parādība ir turāma par sevišķu latviešu mitoloģijas īpašību. Latviešu Zemes mātes, Lauka mātes, Vēja mātes un Rauga mātes vietâ ir sastuopami pie leišiem, kâ jau minēts, Žemepatis, Laukopatis, Vejopatis un Raugopatis, tâ tad „paši“ jeb tēvi. Nevaram arī sacīt, ka latviešu māšu vietā arvien būtu atruodami līdzīgi leišu „paši“. Nuo šiem „pašiem“, kas saskan ar latviešu mātēm, man ir pazīstami tikai minētie četri, kamēr līdzīgu latviešu māšu ir vairāk par četradesmit. Tā ir ievēruojama starpība starp leišu un latviešu mitoloģiju.

Minētais māšu kults latviešu mitoloģijâ ir jauna parādība, kas nesaskan nevien ar leišu un prūšu mitoloģiju, bet arī ar citu indoeiropiešu tautu mītiem. Pēc vecām vēstures ziņām līdzīgs matronu kults vēl pastāvējis pie senajiem galiešiem un ģermāņiem, pie kuŗiem pēc jaunākuo pētnieku duomām šis kults esuot cēlies nuo kādas Eiropas pirmtautas ar matriarchālisku ģimenes kārtību, kur dzimta rēķināta pēc mātes, nevis pēc tēva. Vēsture liecina, ka šāds matriarchats bijis pie senajiem piktiem tagadējā Anglijā un pie ibēriešiem uz Francijas un Spānijas ruobežām. Baski, kuŗus tura par ibēriešu pēcnākamiem, vēl tagad savās ierašās ir uzglabājuši atmiņas nuo senā matriarchata.

Pēc visa tā nu varam duomāt, ka arī pie latviešiem šis māšu jeb matronu kults būs aizņemts nuo kādas svešas tautas, juo pie senajiem baltiem kâ indo-eiropiešu cilts zara nebūs meklējams matriarchats. Šī svešā tauta, cik līdz šim varam vēruot, var būt tikai kāda suomu — ūgru cilts. Patiešām pie igauņiem arī sastuopam Vēja māti (Tūle—ema), Jūŗas māti (Mere—ema), Ūdens māti (Wee—ema) un Maura māti (Muru eit). Tuo ievēruojuot, varam duomāt, ka dziļāki pakaļ meklējuot igauņu, lībiešu un suomu mitoloģijā, mēs tur atradīsim arī vairāk mātes. Tâ, par piemēru, zinātnieki nešaubās, ka arī igauņu debess dievam Ukko bijusi sieva Zemes māte.

Tik tālu attīstījies matronu kults pie latviešiem nevarēja celties kristīgas ticības laikuos. Viņa ziedu laikmets ir mums jāmeklē jau pirms krievu un vāciešu ienākšanas Baltijā. Latviešu valuoda būs atdalījusies nuo leišu valuodas visvairāk laikam gan zem suomu — ūgru iespaida, un līdz ar jaunām valuodas savādībām būs ieviesies pie mums arī matronu kults. Pēc vispār pazīstamu matronu priekšzīmes, kâ: Vēja māte, Meža māte, Jūŗas māte, Zemes māte, Veļu māte, Piena māte, Mēslu māte, Uguns māte u. t. pr., tautas dzejnieki varēja piedzejuot arī kādas jaunas klāt. Pie tādām es gribētu pieskaitīt Naudas māti (11031. 27904. 31844), Bangu māti (30865), Ziedu māti (28253), Ļekatu māti (tikai māņuos) un citas tām līdzīgas. Bet ir mums arī, kâ jau minēts, kādas šaubīgas mātes pie veciem rakstniekiem, kas var būt uzrakstītas tikai pēc citu matronu priekšzīmes. Te vēl varam pieminēt tikai nuo Stendera uzrakstītuo Puķu māti, kuŗa gan atgādina augšā minētuo Ziedu māti, bet ne viena, ne uotra nav plašāki pazīstama un nevar būt arī visai veca.

Nuo šādām matronām līdz šim vēl nav pārrunātas sekuošās: Briežu māte (1335), Juoda m. (29835. 34043), Kapa m. (4124), Kaŗa m. (13604. 26117—8. 26127. 29181), Krūmu m. (29087), Lapu m. (29087,1), Mēŗa m. (4124. 34119. 34141. 31363. v.), Miega m. (6724), Mieža m. (19725), Miglas m. (2864), Nakts m. (457,6 v.), Rūšu m. (27528), Smilšu m. (27536,3), Uogu m. (30653) un Ziemeļa m. (31724). Šuo dievību darba lauku mēs varam vēruot tikai pēc pašiem nuosaukumiem, juo nav mums par viņām nekādu tuvāku ziņu, tâ kâ tautas dziesmas

piemin viņas tikai nejaušuos gadījumuos. Kaŗa māti gan vēl pazīst Lange (vārdnīcā) un Juoda māti Brīvzemnieks (pūšamuos vārduos, 48. l. p.), bet arī tur trūkst tuvāku aprakstu. Tautas māņi vēl daudzina kādu Rīšu māti, kuŗa esuot par naktim vērpusi pie meitu ratiņiem un malusi ruokas dzirnavās.

XXXII.

Tuvā sakarā ar mitoloģiju stāv arī dažādu svētku svinēšana. Tiek pieņemts, ka svētkus jau būšuot pazinusi pati indo-eiropiešu pirmtauta. Bet kad un kādi gan bijuši šie senie svētki? Agrāk duomāja, ka lielākie svētki bijuši ziemas un vasaras sākumā. Tâ rakstīja arī par latviešiem, ka īstie vasaras svētki bijuši gaŗākā vasaras dienā un ziemas svētki īsākā ziemas dienā. Pēdējā laikā šis izskaidruojums pierādījumu trūkuma dēļ ir jau galīgi atmests. Nuo vairāk indo-eiropiešu tautām ir uzglabājušās vecas ziņas, ka senāk svinēti trīs lieli svētki. Šie svētki stāv zināmā sakarā ar gada laikiem un gada laiku darbiem. Viņi svinēti visvairāk pavasarī, rudenī un ziemā. Svinēšana nuotikusi pilna mēneša, retāki jauna mēneša naktīs. O. Šrāders raksta, ka „var pierādīt lielus miruoņu svētkus plašā saskaņā gandrīz pie visām indo-eiropiešu tautām gada ziemas pusē“ (Reallexikon, 980. l. p.). Augšā minētā angļu grāmatā par etnografiju lasām: „Miruoņu gada svētki ir sastuopami Eiropā, Azijā un Afrikā, un sakrīt vienā laikā a rudens ražas beigām, jeb ar gada galu“ (C. S. Burne, The handbook of folklore, 243. l. p.). Visu tuo ievēruojuot jāduomā, ka veļu svētki rudenī ir ļuoti veca ieraša gandrīz visā vecā pasaulē. Kristīga ticība šuo svētku nuo iesākuma nav atzinusi un pats svētais Augustīns brīnās par tuo māņticību, ka ļaudis nesuot uz kapiem ēdienus un dzērienus, ar kuo mieluot mirušuo dvēseles. Bet jau 10. gadu simtenī katuoļu baznīca pieņēmusi arī šuos miruoņu svētkus rudenī un nuosaukusi tuos par visu dvēseļu svētkiem (festum omnium animarum). Kaut arī Jerns (Hiärn) savā Baltijas vēsturē (37. l. p.) apliecina, ka veļu mieluošana pie latviešiem esuot maisījums nuo katuoļu un pagānu ierašām, tuomēr veļu svētku sākums rudenī bez šaubām būs meklējams jau nuo pagānu laikiem.

Uotri tādi senlaiku svētki pie latviešiem būs bijuši Jāņi. Jāņa diena gan pēc laika, gan arī pēc nuosaukuma, ir kristīgu svētku diena, un daži labi sīkumi Jāņu svinēšanā būs pārnākuši pie latviešiem nuo krieviem un vāciešiem līdz ar kristīgu ticību (skat. R. L. B. Z. K. 15. Rakstu krājums, 11 — 15. l. p.). Dažas Jāņa dienas ierašas tuomēr liekas būt ļuoti vecas un var būt mantuotas līdz ar citām radu tautām nuo tālās senātnes. Kaut arī par Jāņu svinēšanu ir daudz vairāk rakstīts nekâ par citiem visiem latviešu svētkiem, tuomēr šie svētki nav vēl pietiekuoši iztirzāti. Agrākie rakstnieki meklēja vispirms tikai pēc kāda pagānu dieva, kuŗam par guodu ticis līguots. Bet jau augšā mēs redzējām, ka šāds dievs nav atrasts. Tad atkal tika gandrīz jau vispārīgi pieņemts, ka Jaņa diena jeb zāļu diena esuot bijusi senuo latviešu vasaras svētki, kas svinēti Saulei par guodu gaŗākajā vasaras dienā. Izsauciens „līguo" nuozīmējuot gluži vienkārši saules līguošanu jeb lēkšanu. Šai hipotezei ir bez šaubām daļa patiesības, kaut arī viņa vēl neizšķiŗ visa jautājuma. Galīgi turpretī gan būs jāatmet tās duomas, ka senie līguojamie svētki būtu svinēti pavasarī garākajā dienā. Šās dienas senās tautas nav sevišķi ievēruojušas un nekādi senlaiku svētki šai dienā nav pierādīti. Bet nuo uotras puses zināms zāļu dienas sakars ar Sauli gan nav nuoliedzams. Trijās tautas dziesmās (33209 — 33211. sal. 21624) ir taisni sacīts, ka Jāņa rītā Saule „ruotājas", kamēr cituos piemēruos Saule arī „līguo" (32443. 32444. 32566). Augšgalieši „līguo" vietā dzied arī „rūto" (ruotā) un dažās dziesmās Jānītis mainās ar Sauli (32532. 32614. 32865). Bet jā nuo 927 Jāņa dziesmām tikai nedaudzas aizrāda uz tuvu radniecību starp Jānīti un Sauli, tad tas ir tuomēr par maz, lai Jānīti varētu turēt par Sauli, kaut arī vispārīgi Saules luomai Jāņa dienā pieder ievēruojama vieta. Turklāt īstā līguošana nuotiek tikai bez saules zāļu dienas naktī, nevis Jāņa rītā jeb pašā dienā. Pie radu tautām, kuŗas arī pazīst Saules ruotāšanuos, pēdējā nezīmējas uz Jāņiem. Pie krieviem Saule ruotājas (солнце играетъ) lieldienas un Pēterdienas rītā, pie leišiem Saule dej lieldienas sestdienas vakarā. Igauņi duomājuot, ka Saule dancuojuot lieldienas rītā nuo priekiem par Kristus augšamcelšanuos. Tautas dziesmās Saule vēl mainās ar „Jāņa sievu" jeb „Jāņa māti" (32542. 32545.) un „Jāņa sievas

lielu sakti" (32978. 33009.). Bet arī šādu maiņu ir par maz, lai viņām varētu piešķirt vissvarīgākuo nuozīmi. Jāņa ceremonijās Jāņa māte vēl tiek saukta par „kuplu liepu" (32618. 32425.) un „melnu uodzi" (32629.) un mainās ar „Laimu" (32542. 32973.) un Saules meitu (33009.); kamēr Jānīti parasti sauc par „Dieva dēlu" (32634. 32902 — 9. 32958. 1. 32967. 33021. 33156) un maina ar „Dievu" (32532. 32559 — 60. 32912. 32931. 33140.). Pēc pielīdzinājuma Saulei, Jānīti ir atkal mēģināts izskaidruot par veli, bet Jāņu vakaru ar veļu kultu es esmu atradis tikai vienā tautas dziesmā (32408), kur veļi nuorauj Jāņa naktī papardes ziedu. Vispirmā kārtā Jāņi ir zemkuopības un luopkuopības svētki. Jānītis apjāj laukus, „lai aug rudzi, lai aug mieži, lai aug visa labībiņa" (32552), mājas tēvam līguotāji liek uozuola vaiņagu galvā, „lai aug viņa kumeliņi" (32694) un mājas māti aplīguo, „lai aug guovis raibaliņas, lai aug baltas avitiņas" (32749). Jānītis arī „iejāj bišu dārziņā" (32517), lai izduotuos „labas bites uozuolā" (32697) un beidzuot vēl „lec kāpuostu dārziņā" (32523 — 4). Skuopai Jāņa mātei līguotāji uzsauc: „Jā neduosi siera, piena, paliks guovis ālavicas" (32459). Svētki iekrīt ziedu laikā un pats Jānītis „ziedainītis" (33022 — 33029) stāv allaž sakarā ar zilu krāsu juo pēc t. dziesmas vārdiem visvairāk „zied zemīte zilis ziedis" (17608. 8454). Viņu sauc gan par „zilgalvīti" (32957), gan arī par „zilzuobīti" (32381). Tādēļ arī „zilgalvītes" vienā diesmiņā ir „pirmās Jāņu zāles" (32395) un starp „puķu pušķiem" sauc „ziluos" pirmā kārtā (32394). Beidzuot Jānīšam tiek vēl daudzināti „zili svārki" (33047. 32672).

Zāļu diena, kuŗa laikam saukta arī par ziedu dienu (15482), iznāk īstā ziedu laikā un pārejā nuo pavasaŗa darbiem uz vasaras darbiem. Ar rāceņu sēšanu beidzas sējas darbi un ar siena pļaušanu sākas ražas ievākšana. Visas Jāņu ceremonijas zīmējas lielākā vai mazākā mērā uz auglību. Tīrumā, dārzā, kūtī, stallī, pie bitēm, — visur gaida labus augļus. Auglības svētkuos darbuojas arī burvji, raganas un visādi skauģi, kas grib ļaudim kaitēt. Pret šiem nu vajaga cīnīties ar visādiem dzīvības un spēka zimbuoliem, kā: puķēm, zālēm, uozola (Jānītis ir „uozuoliņu tērētājs" 32320) un sērmūkšļa zariem. Šim nuolūkam tad arī nuoder vaiņagi, puķu pušķi un visādas meijas. Arī Jāņu ugunis kuokuos un kārtīs laikam būs dedzinātas par

aizsardzību pret visu ļaunumu. Ar auglības svētkiem stāv parasti sakarā arī Saules un fallus kults. Uz Saules kultu jau augšā ir aizrādīts, bet ir mums liecības arī par fallus kultu. Neretis ir runa par „vienu pašu Jāņa zāli“ (32383. 32400. cf. 32387), kuŗa dažreiz tiek taisni nuosaukta pa fallu (35691 — 5). Arī citur „Jāņa zālei“ (35111. 35495) jeb „Jāņa puķei“ (34823. cf. 35008. 35258. 35513) ir tāda nuozīme. Šuo „Jāņa zāli“ vēl atgādina viens variants par Jānīša „ziliem svārkiem“ sal. (33047. un 34758). Uz tuo pašu kultu var zīmēties „Jāņa sieva“, kuŗa Jāņa vakarā tiek „vesta“ (32997—9. 33046) jeb arī „izgaist“ (32980 — 1), „pazūd“ (32982 — 90. 33004 — 6), vai „mirst“ (32996). Zudušuo sievu parasti atruod Pēterdienā (32980. 32981. 32984. 32985 — 8. 32990) jeb arī Jāņa rītā saulei lēcuot (32978,2). Uz auglību zīmējas sevišķi divi (33014. 33017. sal. 35445.) nuo šiem piemēriem. Par Jānīti un Jāņa sievu ir laikam arī runa šādā dziesmiņā: „Jāņa dienu Dieva dēls Saules meitu sveicināja“ (32919).

Ziedu svētkiem ir liels svars arī pašu ļaužu dzīvē. Tikai līdz Jāņa dienai tika lasītas visādas dziedināmas zāles, juo pēc tām visas zāles sākuot briest un zaudēt savu spēku. Jāņa zāles tika izlietuotas arī zīlēšanai uz nākamību. Vispārīgi fallus kulta svētkuos tiek ievēruota dzimumu dzīvē vai nu lielāka brīvība, jeb pilnīga atturība. Pie seniem latviešiem zīmējas uz atturību vecā ieraša Jāņa nakti nemaz negulēt (33179 — 33197). Par tādu pašu kārtību liecina vēl daži citi piemēri (34817. 35351). Citas tautas dziesmas aizrāda arī uz zināmu brīvību šai ziņā (33119. 33123. 34810. 34980. 35650). Turklāt Jāņu nakts bija labākais laiks jaunu ļaužu satiksmei, kur neretis nuotika arī saderināšanās (33078 — 33134).

Par līguošanu jau ir tik daudz rakstīts, ka es še nuo savas puses nevaru pielikt nekā jauna klāt. Ka darbības vārds „līguot“ ir rada ar leišu „linguoti“, uz tuo jau ir aizrādījis E. Volters. Fonētiski „linguoti“ var būt rada ar sanskrita vārdu „linggam“, kas nuozīmē fallu, bet trūkst mums vēl tuvāku pierādijumu. Nuo latviešiem gan laikam būs aizņemts vilku valdnieks „Līkon“ pie igauņiem un zāļu un kuoku dievs „Lieckio“ pie senajiem suomiem. Jāņa dienu igauņi, kâ zināms, sauc arī par Līkona svētkiem (Līkoni püha). Par aizņemšanuos

liecina nevien nuozīmes vienādība, bet arī līdzīgas skaņas. Vispārīgi igauņi svinējuši Jāņus gandrīz uz matu tāpat kâ latvieši (T. J. Wiedemann, Aus dem inneren un äusseren Leben der Ehsten, 362 — 363 l. p. R. L. B. Z. K. 15. Rakstu krājums, 14, l. p.). Kâ pie igauņiem Līkons un Juris valda par vilkiem, kuŗi ir viņa suņi, tā arī latviešu Jānītis liekas būt vilku valdnieks.

Ai, puiši, puiši,
Glabājat zirgus!
Jānītis krūmuos,
Iemaukti ruokā. 32502.

Pašu Jāņu vakariņu
Vilks nuokuoda kumeliņu. 12814.

Jānīts zirgu nuojādīja
Pieguļnieku meklēdams;
Gudri mani brālēliņi,
Tie nejāja pieguļā. 32509. cf. 32510.

Jāņu nakti, brālēliņi,
Nejājiet pieguļā:
Meža māte suņus sauca,
Rīdīs jūsu kumeliņus. 32508.

Aplīguoju savu Kranci,
Lai Kranciņa vilks nenesa. 32515.

Man kaziņu vilks aiznesa
Pašā Jāņu vakarā. 32760.

Tā nu arī varam saprast, kādēļ Jāņa naktī nejāj pieguļā un kādēļ tautas dziesmas sauc vilku par Dieva suni (Etnografisku rakstu krājums, I, 27. un 28. l. p.). Jāņa naktī, kâ redzams, Jānītis nav aizmirsis arī „Dieva suņus“ un devis tiem vaļu rīkuoties pēc patikšanas.

Pēc šādiem faktiem mums ir tuomēr zināms iemesls meklēt pēc kādas pagānu dievības pie seniem latviešiem, kuŗa būtu stāvējusi Jānīša vietā un līdzinātuos nuo vienas puses sanskrita vārdam „linggam“ un nuo uotras puses igauņu Līkonam. Bet ar tuo vēl nebūt nav pierādīta Līgas, Līgāja jeb Līguona eksistence. Jā verbs „līguot“ ir rada ar „linggam“, tad tas var būt

arī bez kāda lietas vārda starpniecības. Turklāt „Līkon“ un „Lieckio“ var būt aizņemti arī nuo izsauciena „līguo“ sagruozītā jeb pārprastā veidā. Ar vēruojumiem vien šis jautājums nevar tikt izšķirts.

Bez šaubām latvieši būs svinējuši arī savu jaunu gadu un pruoti tādā laikā, kas saskanēja ar viņu dzīves prasībām un dabas apstākļiem. Tas laiks gan nevarēja būt ne ziemā, nedz arī vasarā, juo tādai gada dalīšanai nebija nekāda sevišķa pamata. Drīzāk gan varēsim meklēt jauna gada sākumu rudenī jeb pavasarī. Rudens nenuoderētu gājējiem, kuŗiem ar visu iekultuo labību, ievāktuo luopu barību un pašiem luopiem būtu jāpāriet uz citu dzīves vietu. Tāpat rudenī jaunsgads stāvētu tuvu kuopā ar veļu dienām, un div ievēruojamus svētkus kuopā gan vispārīgi nemēdz svinēt. Paliek pāri tikai pavasaris, kad ziemas pārtika ir iztērēta un pārvešanai ir palicis mazāk mantas. Turklāt arājam pavasarī ir jāuzsāk jauni zemes darbi. Tā tad būtu gluži dabīgi, ka jauns gads būtu bijis pavasarī un būtu pārgājis uz mūsu laiku Juŗa jeb Ģurģa dienu. Kaut arī dažas Juŗa dienas ceremonijas būs pārnākušas pie latviešiem līdz ar kristīgu ticību, tuomēr netrūks tur arī atlieku nuo seniem pagānu laikiem. Juŗa svinēšana ir nevien līdzīga pie latviešiem un leišiem, bet arī pie vāciešiem, skandināviešiem, krieviem, suomiem un igauņiem. Visur Juŗa diena ir vismaz senāk bijusi gājēju pārejas laiks uz citu dzīves vietu. Līdz ar tuo nuo Jurģa ir sākušies jauni darbi zemkuopībā un luopkuopībā. Latvieši Juŗa dienā dzinuši pirmuo reiz luopus ganuos un vakarā jājuši zirgus pieguļā. Šai laikā bijis jāgādā arī par druošību pret burvjiem, raganām, skaņģiem un wilkiem. Jurī kāvuši gaili un vārījuši uolas jeb pentuogu. Vakarā nuotikusi apliešanās ar ūdeni jeb tā sauktā „rumelēšanās“, lai nākamā gadā lietus lītu, kaut gan šāda nuozīme tautā vairs nav pazīstama. Viss tas varētu zīmēties uz senajiem jauna gada jeb pavasara svētkiem. Kāda zināma latviešu jauna gada jeb pavasara dievība nuo senajiem pagānu laikiem mums nav pazīstama, juo Juris jeb Ģurģis, Ūsiņš, Pieguļas māte (pie Bīlenšteina) un personificētā Pieguļa (30091 — 4. 30162) neattiecas uz priekšvēstures laikiem. Turpretī par Zemes mātes sakaru ar Juŗa dienu (skat. V nuodaļu) mums vēl trūkst tuvāku ziņu.

Bībeles māte arī!

XXXIII.

Tagadējie svētki pie latviešiem jau visi stāv sakarā ar kristīgu ticību. Daudz vecās svētku ierašas gan vēl zīmējas uz senākiem katuoļu laikiem, bet nuo vecajām pagānu ceremonijām tikai maz kas ir vēl uzglabājies līdz mūsu dienām. Sāksim šuo svētku aprakstu ar jaunu gadu. Kristīgas ticības jauns gads, kâ jau jauni svētki tautas dzīvē, nav savienots ar daudz veciem māņiem. Visas jauna gada ierašas pastāv gandrīz tikai nuo zīlēšanas un nākamības pareģuošanas. Vispār pazīstama un laikam arī viena nuo vecākām ierašām ir „laimes liešana". Tās pašas jauna gada ceremonijas turpinājuši arī Trijkungu jeb Zvaigznes dienā. Šai dienā veci ļaudis neesuot sukājuši galvas. Teņa dienā, 17. janvārā, latvieši vārījuši cūkas pusgalvu, tâpat kâ arī igauņi. Jā cūkgani paglabājuši purna kaulu un vasaru ierakuši cūku ganībā, tad cūkas mierīgi rakušas zemi un neesuot zagušās labībā. Sveču dienā, 2. februārā, lējuši sveces, lai gaiši deguot. Svētās Agatas dienā, 5. februārā, augšgalieši pakaruot zem jumtiem sāli un svētītuo ūdeni, lai sargātu ēkas nuo pērkuona.

Meteni tautas dziesmas sauc vēl par miesmeti (32214), vastalāvi (32213,1) un sabuojātā veidā arī par mietnesi (33466,1). Metenis, kâ redzams, ir cēlies nuo miesmeša, kas savukārt ir tulkuots nuo krievu valuodas (мясопустъ) un nuozīmē laiku, kad atmet gaļas (мясо) ēšanu. Uz krievu ierašām aizrāda arī meteņa ēdieni, kâ: „pīrāgi" (32213. 32218. 32219, krievu пироги), „lepeškas" (32213,3. kr. лепешки) un „griķu karašas" (32213 v. sal. krievu bļinas). Arī vācieši metenī cepuši dažādus raušus. Metenī vizinās, lai izduodas labi lini (28288. 32209. 32210. 32211. 32232) un dej jeb dancuo, lai baruojas un dancuo guovis (32211. 32227). Lielākie dancuotāji bija jauni cilvēki, kas, pārģērbušies par budēļiem jeb ķekatām, gāja nuo mājas uz māju. Šāda vizināšanās un budēļuos iešana metenī var atkal būt aizņemta nuo krieviem. Arī igauņi vizinājušies metenī, lai augtu gaļi lini. Pie latviešiem, vāciešiem un igauņiem metenim ir vēl sakars ar cūkām. Latvieši un Prūsijas vācieši (H. Frischbier, Preussisches Wörterbuch) vārījuši metenī cūkas galvu, igauņi cūkas kājas. Latviešu jūŗmalnieki nuo Ragaciema līdz Dubultiem svinējuši metenī arī zvejas svētkus.

Katra vadus draudze izrīkuojusi savas dzīres, kas bijušas savienuotas ar lielu dziedāšanu. Runā bijis jāsargās, ka nepasprūk kāds vārds, kas zvejniekiem nuozīmē nelaimi, kā, p. p.: lācis, zaķis, kaķis, dzeguze (L. D. IV, 411. un 412. l. p.).

Dažās tautas dziesmās Metenis ir arī personificēts. Viņš „brauc par Daugavu“ (32220) jeb „nāk par kalnu“ (32224) ar „cūkas ausi“ (32220), „kāju“ (32233) vai „galvas pusi“, „kulītē“ (32220. 32233) jeb „padusē“ (32224). Viņš „sukājas kaktā“ (32221 — 3), „pelnu dienas gaidīdams“, ēd gaļu un tiek saukts par „melnaci“ (32214). Pēc vienas dziesmiņas vārdiem Metenim ir arī dēli un meitas.

Meteņami pieci dēli,
Visi pieci arājiņi;
Meteņami piecas meitas,
Visas meitas malējiņas. 32215.

Pelnu dienā latvieši veduši pelnus dārzā, lai kukaiņi nemaitātu stādus. Ģēdurtas dienā, 17. martā, lāči pamuostuoties nuo ziemas miega un nākuot pirmuo reiz nuo migas laukā. Bindus jeb kustuoņu dienā, 21. martā, atdzīvuojuoties visi kustuoņi. Tai dienā nedrīkstuot nekā nuo meža mājā nest. Jā kuo atveduot, tad par vasaru nākuot čūskas mājā. Kāpuostu Māŗas dienā, 25. martā, sauktā arī par pavasaŗa Māŗu, jātin dzijas kamuolā un jāvāra lieli kluči jeb ķiļķeni, lai aug lielas kāpuostu galviņas. Naktī uz šuo Māŗas dienu esuot pagrabuos uz kāpuostu galviņām kāpuostu sēklas. Pēc Hūpeļa, 25. martā, Baltijas vācieši esuot sējuši kāpuostus. F. J. Vīdemans raksta, ka igauņi šai dienā sataisījuši zemi kāpuostu stādīšanai, lai Mārija tuo sargātu nuo aukstuma. „Ar pavasaŗa Māŗu ļaudis izbeidz vakaruos dedzināt uguni un paēd vakariņas ar dienas gaismu (J. Heniņš, R. L. B. Rakstu krājums, 17. 39. l. p.).

Pūpuoļu svētdienā latvieši pēruši gan cits citu, gan arī savus luopus ar pūpuoļu zariņiem, lai nākuošā gadā visi būtu veseli. Pie krieviem šī ieraša ir uzglabājusies līdz mūsu dienām. Zaļā ceturtdienā meklējuši mežā čūskas slimību dziedēšanai. Ļaudis, kas dzimuši pulksten 12 naktī nuo zaļās ceturtdienas uz lieluo piektdienu, varuot redzēt mirušuo cilvēku dvēseles. Pašā lielā piektdienā staigājuši burvji un raganas ar savām nešļavām.

Tai pašā dienā ar dažādiem māņiem lūkuojuši aizdzīt blusas, prusakus, žurkas, čūskas, zvirbuļus un vanagus.

Krievi, kā zināms, tura lieldienu par lielākiem svētkiem, kādēļ viņa arī tikusi saukta „великъ день“, nuo kā ir tulkuots augšējais latviešu nuosaukums. Nuo krieviem būs laikam arī nākusi lieldienu šūpuošanās. Bet arī mūsu tautas dziesmas duod savu izskaidruojumu, kâ cēlusies šī šūpuošanās lieldienās. Tur mēs dzirdam, ka ziemas svētkuos esuot dzimis Dieva dēls, kuŗam „lieldienā šūpli kāra“ (33292. un 33295). Šūpuojoties tādēļ, lai aug lini un kaņepes (32263. 32271. 32279,1), „lai telītes ganījās“ (32271,1) un lai par vasaru uodi nekuožuot (32237).

Juŗģa, Ģurģa, Juŗa jeb Ūsiņa diena 23. aprīlī, pēc A. Bīlenšteina vārdiem, esuot „zirgu svētdiena“. Varētu būt, ka šādi uzskati ieviesušies pie latviešiem līdz ar kristīgu ticību. Svētais Juris palicis par zirgu patronu tādēļ, ka viņš arvien tiek tēluots kâ skaists jaunēklis, kas jāj uz balta zirga. Juŗa dienā latvieši kāvuši gaili un tecinājuši viņa asinis uz staļļa sliekšņa, zem zirgu siles un pat uz auzām, lai zirgi labi izduotuos. Vecākas var būt Juŗa dienas ierašas, kas zīmējas uz luopkuopību un zemkuopību vispārīgi.

Ījāba dienā (9. maijā) nedrīkstuot sīpuolu stādīt, juo tad viņi izzieduot.

Debesbraukšanas jeb krusta dienā nedrīkst ne art, ne ecēt, lai krusa nenuosistu lauku. Šī māņticība dibinās uz analoģijas burvības, tādēļ ka vārdi „krusts“ un „krusa“ ir līdzīgi. Šai dienā nedrīkst arī griest neviena kuociņa, juo tad kuokiem tekuot asinis. Vasaras svētki pieder pie trim lielajiem baznīcas svētkiem un viņu nuosaukums nav tulkuots ne nuo vācu, ne arī nuo krievu valuodas. Tādēļ būtu jāduomā, ka kādi vasaras svētki jau būtu cēlušies pagānu laikuos un būtu savienuoti ar daudz māņiem. Tuomēr nekādas vecas vasaras svētku ceremonijas mums nav pazīstamas un pašiem svētkiem latviešu dzīvē nepieder nekāda ievēruojama luoma. Arī pats nuosaukums nav visai vecs, juo senie latvieši nav pazinuši nekādu „svētku“ (nuo krievu святки), bet tikai zināmas svinīgas „dienas“ un „laikus“, p. p.: zāļu dienu, uguns dienu, Dieva dienas, veļu laiku, sējas laiku. Jā latviešiem pagānu laikuos bijusi kāda

svinama vasaras diena, tad tās ceremonijas būs pārnestas uz Jāņa dienu un Juŗa dienu. Vasaras svētku meijas varētu būt lietuotas pēc Jāņa dienas priekšzīmes.

Nuo Urbāna dienas 25. maijā latvieši rēķinājuši īstuo sējas laiku un nuo tās dienas arī lakstīgala sākuot dziedāt. Sējas laiks, kâ arī lakstīgalas dziedāšana, beidzies Vītus dienā, 15. jūnijā.

Par vispopulārākiem latviešu svētkiem ir jātura Jāņa diena 24. jūnijā. Kâ senajie auglības svētki viņi jau ir augšā apraksttīti. Pieminēsim tik vēl tuo, ka guovis pēc Jāņiem „nuoraujuot pienu“ un dzeguzes kūkuojuot tikai līdz Jāņa dienai. Tuvā sakarā ar Jāņa dienu stāv Pētera diena, 29. jūnijs, kas bijusi itin kâ Jāņu atsvēte un saukta laikam arī par lapu dienu (15482). Pēc tautas dziesmām Jānītis ir „ziedainītis“ (33022—9) un nāk „ar ziediem“, kamēr „Pēterītis lapainītis“ nāk tikai „ar lapām“ (32987. 33036. 33055. 33074. 33217. 33232). „Jānīšami zili svārki, Pēteŗami puspelēki“ (33047. sal. 34758), juo pirmie parādās „ziedu cekulā“ un uotrie „rudzu kūlītī“ (34758). Jāņuos pazudusī Jāņa sieva, kâ jau augšā minēts, atruodas Pēteŗuos. Līdz Pēteŗiem vēl lasītas aizmirstās vaj atstātās zāles tējai un slimību dziedēšanai. Līdz tam pašam laikam retumis vēl kūkuojuot kādas dzeguzes (2438) un tad pārvēršuoties par vēja vanagiem.

Līdz ar Jāņa dienu tautas dziesmas piemin vēl laideni jeb laiddienu (2. jūlijā), kuŗu Lange tulkuo par Mārijas apmeklēšanas dienu. Stenders šuo izskaidruojumu ir uzņēmis ar piezīmi, ka tas ir Vidzemnieku vārds. Ulmanis izteic šaubas par vārda nuozīmi un duomā, ka tā drīzāk būtu Mārijas debesbraukšanas diena, atvasinādams šuo vārdu laikam nuo verba „laisties“. Pēc sekuošām tautas dziesmām mēs nu redzam, ka laidene jeb laidaine patiešām ir Mārijas apmeklēšanas diena.

Ai, Jānīti ziedainīti,
Pēterīti lapainīti,
Laidainīte nabadzīte
Visu ziedu lasītāja. 33025.

Jānī gāju raudzīties,
Pēterī dzirdīties,

Laidainē palaižuos
Neveiklīša ruociņā. 33111,1.

Jānī gāju rādīties,
Laidainē suolīties,
Labrencī ēst un dzert,
Pārduot savu vaiņadziņu. 33111.

Pēc diviem pirmajiem piemēriem mēs redzam, ka laidene atruodas ziedu laika beigās, neilgi pēc Pēterdienas. Pēdējā dziesmiņa tuo nuostāda priekš Labrenča (10. augustā), kamēr Mārijas debesbraukšanas diena jeb lielā Māŗa ir 15. augustā. Nuosaukums laidene (sal. meteni) zīmējas drīzāk uz veciem pareizticības svētkiem 2. jūlijā, kad svin Dievmātes drēbju nuolikšanu. Še var būt duomāta atlaišana jeb nuolaišana. Igauņi laidenē ievēruojuši dažas ceremonijas, kas līdzinās Jāņu ierašām. Tādu pašu ierašu redzam arī pie latviešiem pēc sekuošās tautas dziesmas (14027).

Laidi, laidi, laidainīte,
Laidi miežus, laidi rudzus,
Laidi miežus, laidi rudzus,
Atlaid manu arājiņu.

Jēkāba jeb Jēkaupa dienā, 25. jūlijā, latvieši cepuši jaunu maizi un pirmuo kukuli nesuši uz lauku ziedam. Jaunuo maizi pirmuo reiz ēduot, katram bijis jāsaka: „Dievs duod sātu, gausu!“ Arī pie igauņiem Jēkābi ir ievēruojama diena.

10. augustā ir svētā Laurencija diena, kuŗš, kâ zināms, dzīvuojis 3. gadu simtenī pēc Kr. un ticis dzīvs sadedzināts. Tādēļ arī šis Laurencijs tiek turēts par uguns patronu. Šī pati luoma viņam pieder pie latviešiem, kuŗi tuo sauc par Labrenci un Lāranci. Dažās vietās Labrencis saukts arī par uguns dienu, kamēr pie augšgaliešiem visas pirmās desmit augusta dienas bijušas „guņis dīnas.“ Labrencī nedrīkstējuši kurināt mājā nekādas uguns, juo tad Uguns māte gribuot atpūsties. Jā šai dienā kuruot mājā uguni, tad tanī gadā izceļuoties ugunsgrēks. Arī pie igauņiem ir uzglabājušās ļuoti līdzīgas ierašas. Labrenča dienā arī ābuoli tiekuot gatavi, bet jā šai dienā ābuolus cepuot, tad tai mājā vairs ābuoli neauguot. Beidzuot vēl Labrencis bijis āžu kaujamā diena tâpat kâ Bērtulis (24. augustā) jēru

kaujamā. Tautas dziesma (6021) vēl piemin, ka „nuo Bērtmaņa kamenīte ziediņā pakārās."

Mārijas debesbraukšanas dienu 15. augustā sauc par lieluo Māŗu (pie baltkrieviem Большая Пречистая), kad latvieši nemērkuši linus. Augšgalieši lielā Māŗā gājuši pa pārām baznīcā, lai būtu laba raža. Dažuos apgabaluos viņi veduši uz baznīcu arī luopus, sevišķi aitas, svētīšanai. Mārijas dzimšanas dienu 8. septembrī latvieši saukuši par mazuo Māŗu tāpat kâ arī igauņi.

Miķēlis (29. septembrī) mūsu tautas dziesmās nav bieži sastuopams un tiek pieminēts gan par zirgu patronu (30052 un 30226 v.), kam zieduo gaili jeb cāļus, gan arī par labības audzinātāju. Uz Miķēļiem, kâ redzams, ir senāk darīts alus, juo Miķēlis parasti tiek minēts kuopā ar alu.

„Rudens Māŗas dienā, pirmā oktobrī, meitas nākušas iekšā gulēt un likušas cerību pie malas, ka vēl tuogad varētu brūtgānu iegūt" (J. Ansbergs. L. D. III, 1. 319. l. p.), J. Heniņš (R. L. B. Z. K. Rakstu krājums, XVII, 39. l. p.) turpretī tura augšā minētuo lieluo Māŗu par rudens Māŗu.

Nuo Miķēļa līdz Simjūdam (28. oktobrī) parasti rēķināts tâ saucamais veļu laiks jeb Dieva dienas, kad senie latvieši mieluojuši savu senču dvēseles. Visur šis laiks tuomēr nav bijis vienāds: citur īsāks, citur gaŗāks. Jā veļu laiks sācies nuo Miķēļa, tas varbūt ir nācis nuo katuoļu ticības tradicijām. Pēc kristīgas ticības zimbuolikas lielais eņģelis Miķēlis ir kapsētu patrons un pirmais dvēseles sargs tūliņ pēc cilvēka ņāves. Simjūda dienā dvēselēm jeb urgučiem vēl sataisījuši pēdējuo maltīti un tad dzinuši viņus atkal pruojām.

Mārtiņa diena senāk svinēta 11., bet tagad 10. nuovembrī. Šie svētki pārnākuši pie latviešiem tikai ar katuoļu ticību. Mārtiņš ir viens nuo slavēnākajiem Francijas svētajiem un esuot dzīvuojis 4. gadu simtenī pēc Kristus. Būdams pagānu kaŗeivis, viņš reiz ziemā saticis kailu nabagu un atdevis tam pusi nuo sava mēteļa. Pēc tam viņš redzējis Kristu un pieņēmis kristīgu ticību. Laikam šā gadījuma dēļ viņa savādais mētelis ar kapuci ticis turēts par viņa svarīgākuo relikviju un tiek minēts arī vienā tautas dziesmā (33242). Pa daļai uz šuo mēteli zīmējas Mārtiņa budēļi jeb kūjenieki ar maskām. Mārtiņa

dienai esuot pievienuojušies senuo ruomiešu rudens svētki, kur ticis daudz ēsts un dzerts. Tâ izskaidruojas Mārtiņa zuoss, pīrāgi un vīns rietuma Eiropā. Ar Mārtiņa zuosi stāv sakarā arī veca katuoļu leģenda. Kad Mārtiņu gribējuši iecelt par bīskāpu, tad viņš esuot paslēpies zuosu kūtī, kur viņu atraduši tikai pēc zuosu kliegšanas.

Arī latvieši pazīst Mārtiņa karašas un zirņu pīceņus jeb ķēķus. Pēc tautas dziesmām Mārtiņš ir atkal zirgu patrons, pielīdzināms Jurim, Ūsiņam un Miķēlim, sevišķi pirmajam. Ar Juri pieguļa sākas un ar Mārtiņu beidzas. Pēc katuoļu tradicijām abi šie tiek arī tēluoti par jātniekiem. Ar Mārtiņu kuopā neretis tiek minēta arī Katriņa (30224 — 5. 33245 — 6), juo abas, kâ zināms, ir budēļu dienas. Mārtiņuos, kâ jau minēts, laikam vīrieši ģērbušies maskās, Katriņās sievieši. Mārtiņu sauc tautas dziesmas par „bagātu vīru“‘ Katriņu par „badastakli“. Bez tam Katriņa turēta arī par aitu dienu, kad latvieši kāvuši aitas. Abām minētām dienām pēc jautrības ir līdzīga Andreja diena 30. nuovembrī. Meitas tad zīlējušas preciniekus tâpat kâ pie vāciešiem un krieviem. Igauņi nuo Andreja dienas skaitījuši ziemas sākumu.

Nikolaja jeb Miklāva diena 6. decembrī ar savu zirgu kultu atkal ļuoti līdzinājas Juŗa, Miķēļa un Mārtiņa dienām. Miķēlim Juris ir pielīdzināts kâ pūķa uzvārētājam un Nikolajam kâ jaunēkļu patronam. Pie igauņiem Nikolajs ir luopu, sevišķi aŗamuo vēršu patrons.

Ziemas svētki ir bez šaubām vieni nuo svarīgākajiem senuo latviešu svētkiem. Svinēšana sākusies jau iepriekšējā vakarā, kuŗš saukts par bluķa vakaru jeb „kūķu vakaru“ (33505). Pēdējais nuosaukums ir aizņemts nuo krievu valuodas (кутя), juo latvieši tai dienā vārījuši kūķus (кутья) ar cūkas galvu (33291. 33278. 33322. 33420) tâpat kâ krievi. Līdz ar kūķiem tautas dziesmas vēl piemin pupas un zirņus (33278), tādēļ arī dzied: „Ziemas svētku vakarā ēdam dzīvu labībiņu“ (30299 — 300). Pāra piemēruos (33307. 33413) ir arī runa par kazas gaļu. Tālāku dabujam dzirdēt, ka ziemas svētki „bluķi vilka“ jeb „bukiem lēca“, kamēr lieldiena „šūpli kāra“ (33292). P. Einhorns raksta, ka latvieši šai vakarā vēluši bluķi apkārt, kuŗu tad beidzuot sadedzinājuši. Zināms sakars ar ziemas svētkiem ir vēl

kaķiem (2258. 33265. 33419) un bitēm. Pēdējās ziemas svētku vakaruos dzieduot (313. 33280), pēc kā varuot vēruot nākuošās vasaras laiku (33256). Kaķus esuot svērušas jaunas meitas un „jā svērs kaķis puspuodiņu, tad vess meitas šuoruden“ (33262). Uz pagānu laiku ierašām varētu zīmēties „ziemeļa piesaukšana“, lai „pūš“ laukuos „miežus, rudzus“, mežā „smilgas, lācenītes“ un stallī „bērus kumeliņus“ (33282—3). Līdzīgus māņus atgādina sekuoša dziesma: „Neguļu, neguļu ziemas svētku nakti, lai manī liniņi veldē nekrīt“ (33279). Zināmu ziemas svētku ceremoniju sauc arī par „vilku gaiņāšanu“ un P. Einhorns stāsta, ka ap ziemas svētkiem latvieši uz krustu ceļa vilkam kazu upurējuši. Vispārīgi šai laikā ievēruoti dažādi māņi, lai nākuošā gadā augtu laba labība, izduotuos luopi un būtu daudz ābuolu.

XXXIV.

Svētku un viņu ierašu izskaidruošanai mums atkal vajaga zināt, kâ senie latvieši rēķinājuši laiku. Jau indo-eiropiešu pirmtauta, kâ duomā, būšuot dalījusi gadu nevien gada laikuos, bet arī mēnešuos. Nav nekādu šaubu, ka šāda laika rēķināšana būs pārgājusi pie senajiem baltiem un nuo šiem atkal pie latviešiem. Pēc senuo laiku priekšzīmes vēl tagad latviešu zemkuopji labi izšķiŗ vecu un jaunu mēnesi. Lai kuoki labi uzturētuos, tad skuju kuokus cērt jaunā un lapu kuokus vecā mēnesī. Sēt turpretī grib tikai jaunā mēnesī. Varam duomāt, ka senāk, kad vēl nebija nekādu kalendaru, mēnešu maiņas tika vēl rūpīgāki nuovēruotas. Par labu laika pazīšanu liecina arī senie mēnešu nuosaukumi pie latviešiem: ziemas mēnesis (janvārs), sveču mēnesis (februārs), sēršņu jeb baluožu mēnesis (marts), sulu m. (aprīlis), lapu jeb sējas m. (maijs), ziedu jeb papuves m. (jūnijs), siena jeb liepu m. (jūlijs), suņu jeb rudzu m. (augusts), sila (t. i. viršu) m. (septembris), veļu jeb zemliku m. (oktobris), salnas m. (nuovembris) un vilku m. (decembris). Kaut arī šie mēneši ir mākslīgi saskaņuoti ar kalendara mēnešiem un daži (p. p. sveču un suņu m.) bez šaubām ir jauni, tuomēr kādi gan būs cēlušies jau priekšvēsturiskuos laikuos.

Nuo šiem mēnešu vārdiem astuņi sekuošie saskan pilnīgi ar leišu nuosaukumiem: baluožu (balandinis), sulu (sultekis), sējas (siejos m.), liepu (liepinis) jeb siena (šienavimo m.), rudzu

(rugpiutis), sila (šilinis), un salnas mēnesis (grodinis). Slavu valuodās vēl sastuopam baluožu, papuves, siena jeb liepu, salnas un vilku mēnesi. Nuo ģermāņu valuodām še varam salīdzināt šādus mēnešu nuosaukumus: ziemas, sējas, papuves, ziedu, siena, suņu, rudzu, rudens un vilku mēnesi. Šie nuosaukumi nav meklējami indo-eiropiešu pirmvaluodā, bet būs pa daļai aizņemti, pa daļai patstāvīgi cēlušies līdzīguos dzīves apstākļuos. Tâ arī dažas indiaņu ciltis Amerikā izšķir mēnešus, kad zāle sāk zaļuot, kad labību sēj, kad lapas krīt nuo kuokiem, kad vilki skrien baruos u. t. pr. Nekādu ziņu nevaram atrast, kâ tālāku senie latvieši dalījuši mēnesi. Lai nu mēs nepaduotuos vienpusīgām hipotezēm, tad apskatīsim, kuo duomā etnografi par šuo jautājumu. „Mēs skaitām parasti četras septiņu dienu nedēļas vienā mēnesī; bet daudz ciltis rietuma Afrikā rēķina septiņas četru dienu nedēļas. Citas tautas sauc trīsdesmit dienas par mēnesi un iedala viņu sešās piecu dienu nedēļās; retāki sastuopam piecas nedēļas nuo sešām dienām“ (C. S. Burne, The handbook of folklore, 237. l. p.). „Indo-eiropieši jau nuo seniem laikiem dalījuši mēnesi divās daļās. Nuo šādas dalīšanas grieķi jau bija pārgājuši uz trīsdesmit dienu mēneša dalīšanu trijās dekadēs, ruomieši turpretī uz astuņu dienu nedēļu“ (O. Schrader, Reallexikoh, 961. l. p.). Neretis ruomieši runā arī par deviņām dienām. Tâ tad nedēļas gaŗumu sastuopam nuo četrām līdz desmit dienām. Tālā austruma tautas vēl tagad dala mēnesi trijās dekadēs. Līdz ar budismu še ir izplātījusies jauna mēneša un pilna mēneša dienu svinēšana, pēc kā mēnesis atkal tiek dalīts divās daļās.

Līdz ar citām indo-eiropiešu tautām arī latvieši būs svinējuši pilna mēneša dienas un tâ tad vispirms dalījuši mēnesi divās daļās; bet vai viņi pazinuši arī kādu nedēļai pielīdzināmu laika dalīšanu, par tuo mums vēl nav nekādu liecību. Tautas tradicijās gan tiek daudzinātas trīs dienas, deviņas dienas un trīsdeviņas dienas, bet šie skaitļi zīmējas uz visādām lietām, ne tikai uz laika rēķinu vien. Turklāt šie skaitļi atruodas daudz tautu tradicijās un nebūt nav turāmi par sevišķu latviešu īpašumu.

Lauku darbiem latvieši vēruojuši laiku ne tikai pēc mēnešiem un svētkiem, bet arī pēc putniem, kuokiem un puķēm.

Senie latvieši bija nuovēruojuši, ka kuoki plaukst apmēram mēneša laikā, ar ievu sākuot un ar uozuolu beidzuot. Tuomēr sējas laiks nesaskan vis ar lapu mēnesi, bet gan ar lakstīgalas dziedamuo laiku, kādēļ arī tautas dziesmas sauc lakstīgalu par sējas putnu (Etnogr. rakstu krājums, I, 24. un 25. l. p.). Tautas dzejnieki ir arī nuovēruojuši, ka „tad uozuola lapas plauka, kad atnāca lakstīgala" (turpat 19. l. p.). Labības sēšana beigusies līdz ar lakstīgalas dziedāšanu, bet rāceņu sēšanu uzbeigusi dzeguze ar savu kūkuošanu līdz Jāņiem. Launagu pēc tēvu-tēvu stāstiem atnesušas un aiznesušas dzērves. Pēc dzērvju aiziešanas vecuos laikuos vairs neesuot launaga ēduši līdz nākamām dzērvēm.

Ļaudis senuos laikuos iedalījuši gadu vairāk pēc svētkiem nekā pēc mēnešiem. Kaut arī pēdējā laikā šāda laika rēķināšana zīmējas tikai uz kristīgiem svētkiem, tuomēr šī ideja būs gan pārnākusi nuo veciem pagānu laikiem. Jau indo-eiropiešu pirmtauta, kâ zinātnieki duomā, būšuot dalījusi gadu pēc svētkiem (O. Schrader, Reallexikon, 977. l. p.). Gandrīz visas Eiropas tautas rēķinājušas vasaru nuo Juŗa līdz Miķēlim un ziemu nuo Miķēļa līdz Jurim. Tâ tad vasara kâ ari ziema sākās ar pūķa uzvārētāju svētkiem. Tâ tas bijis arī pie latviešiem. Ziemas vidu viņi skaitījuši nuo Teņa (17. janvāra) līdz sveču dienai (2. februāram), vasaras vidu nuo Jāņa (24. jūnija) līdz Jēkāba dienai (25. jūlijam). Pavasaris, rudens, jaungada diena un trīs lielie baznīcas svētki šajuos rēķinuos nespēlē lielas luomas. Vasaru latvieši iedalījuši šāduos piecuos laikuos. 1) Nuo Juŗa (23. aprīļa) līdz Jāņa dienai (24. jūnijam) divi mēneši. Šai laikmetā ir arī sējas laiks nuo Urbāna (25. maija) līdz Vītum (15. jūnijam). 2) Nuo Jāņa līdz Jēkāba dienai (25. jūlijam) viens mēnesis. Senāk, kâ liekas, vēl skaitīts ziedu laiks nuo Jāņiem līdz laidenei (2. jūlijam). 3) Nuo Jēkāba līdz Labrencim (10. augustam) pusmēnesis, patiesībā 17 dienas. 4) Nuo Labrenča līdz Bērtulim (24. augustam) atkal pusmēnesis, patiesībā 14 dienas. 5) Nuo Bērtuļa līdz Miķēlim (29. septembrim) piecas nedēļas jeb viens pilnīgs mēnesis. Piecuos līdzīguos laikuos ir iedalīta arī ziema. 1) Nuo Miķēļa līdz Simjūdam (28. oktobrim) viens mēnesis. Šis laikmets, kâ jau augšā minēts, saukts par veļu laiku jeb Dieva dienām. 2) Nuo Simjūda līdz Mārtiņam

(10. nuovembrim) pusmēnesis, patiesībā 13 dienas. 3) Nuo Mārtiņa līdz Katriņai (25. nuovembrim) atkal pusmēnesis. 4) Nuo Katriņas līdz sveču dienai (2. februāram) $2^1/_2$ mēneša jeb 10 nedēļas. 5) Nuo sveču dienas līdz Jurim (23. aprīlim) trīs mēneši jeb 12 nedēļas. Pēdējais laiks vēl tiek dalīts ar Gēdurtas (17. martā), Bindus (21. martā) un kāpuostu Māŗas dienu (25. martā). Trim pēdējām dienām bijusi arī līdzīga nuozīme, juo visas viņas zīmējas uz pavasara sākumu.

XXXV.

Kur un kad ir cēlušies septiņu dienu nedēļa un nedēļas dienu nuosaukumi, par tuo zinātnieki vēl nav gluži vienis prātis. Fakts ir tas, ka pie jūdiem šāda nedēļa līdz ar zabatu jeb svētdienu ir jau ļuoti veci. Bet vai jūdi šuo ierašu ir aizņēmušies nuo senajiem babiloniešiem, tas vēl nav galīgi pierādīts. Arī pie grieķiem un ruomiešiem šāda nedēļa jau ir pārgājusi pirms Kristus dzimšanas. Līdz ar kristīgu ticību šī laika dalīšana beidzuot uzvār visu pasauli.

Kâ nedēļa pārnākusi pie latviešiem, tuo jau J. Kruodznieks ir ļuoti labi izskaidruojis. „Šis vārds īsteni nuozīmē svētdienu, bezdarba dienu (не дѣлать) un viņam arī krievu valuodā vēl uzglabājusies tāda nuozīme, p. p.: понедѣльникъ (diena pēc svētdienas, t. i. pirmdiena). Bet pie tam недѣля nuozīmē laikmetu nuo svētdienas līdz svētdienai un šai pēdējā nuozīmē mēs latvieši esam dabujuši šuo vārdu nuo krieviem, pruotams tak reizā ar kristīguo ticību“ (Iz Baltijas vēstures, II, 130. l. p.). Arī nedēļas dienu nuosaukumi ir pie mums cēlušies pēc krievu priekšzīmes: pirmdiena, uotardiena (вторникъ), trešdiena, ceturtdiena (четвергъ), piektdiena (пятница) un sestdiena. Tikai slavu tautas, kâ zināms, skaita nedēļu, sākuot nuo pirmdienas. Turpretī nevien katuoļu tautas, bet arī grieķi sāk nedēļu ar svētdienu, kādēļ pirmā nedēļas diena pie viņiem ir svētdiena, nevis [illegible]su pirmdiena.

Nedēļas dienu nuosaukumuos ir manāms arī vācu iespaids tâ pie krieviem, kâ arī pie latviešiem. Trešdiena ir nuosaukta krieviski „среда“ (vidus) pēc vācu „Mittwoch (nedēļas vidus) priekšzīmes, juo nevis trešdiena jeb trešā diena stāv nedēļas vidū, bet gan ceturtā diena pēc vācu rēķina. Tâ arī latviešu

mandāgs ir aizņemts nuo vācu „Montag“, kamēr piekts vakars ceturtdienas vakara nuozīmē ir cēlies nuo vecvācu vārda „pfinztag“ (piektā diena — ceturtdiena). Pēc vecā ģermāņu pērkuona dieva Donara vācieši sauc ceturtdienu par „Donnerstag“, t. i. Donara diena. Tādēļ vācieši jau nuo seniem laikiem ir turējuši ceturtdienu par svētu dienu un dažās ierašās vēl līdz šim Vācijā esuot uzglabājusies ceturtdienas svētīšana (J. Hoops, Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, I, 481. l. p.). Nuo vāciešiem ceturtdienas vakara svētīšanu aizņēmušies latvieši un igauņi.

Pēc tautas dziesmām latvieši turējuši cienā nevien ceturtdienas vakaru, bet arī piektdienu. Šī ieraša atkal bez šaubām ir nākusi nuo kristīgas ticības. Piektdiena kâ ciešanas diena ir pie katuoļiem gavējamā diena un arī krievi senāk viņu turējuši par pussvētdienu. Ka piekta vakara un piektdienas svinēšana stāv sakarā ar kristīgu ticību, uz tuo aizrāda arī mūsu tautas tradicijas, pēc kuŗām piektdienā esuot Ādams apgrēkuojies (Jelgavas Rakstu krājums, II, 64. un 85. l. p.) un ceturtdienas jeb „piektā“ vakarā esuot „mīļa Māŗa piedzimusi“ (6847).

Pēc tautas dziesmu ziņām senie latvieši piektdienās nesukājuši galvas, nemazgājuši mutes, nevelējuši drēbju un nemazgājuši galdu (14106—10. 7511. 34140. 34145), juo pēc dziesmas vārdiem (34145) „piektdien Māŗa sukājas“. Nuo uzrakstītiem māņiem mēs zinām, ka „piektdienā nevajaguot ne sēt, ne art, ne kādu citu darbu sākt“, juo tad „nekas nelaimējuoties“. Kad auklas vijuot, tad nuograužuot kājas. Kad nazi trinuot, tad velnam ķēdes delduot. Kad vilnu vērpjuot, tad aitaș griežuoties un precētām sievām malduoties vīri (Jelgavas Rakstu krājums, II, 64. l. p.). Pēc kādas tautas dziesmas piektdiena vislabāki nuoderuot runāšanai ar kungiem.

Piektdien gāju pie kundziņa,
Piektdien laba runāšana:
Es piesēju kunga dusmas
Pie piektāja žuoga puosma. 31.

Par piektu vakaru māņuos ir uzglabājušās šādas ziņas. Jā piektā vakārā daruot pastalas, tad paliekuot cauras kājas un izceļuoties rāšanās. Piektā vakarā vītas auklas graužuot kājas.

Jā vērpjuot jeb tinuot spuoles, tad aitas paliekuot dullas. Jā skalus laužuot, tad aitas klibuojuot; jā maļuot, tad zuoguot zirgus (R. L. B. Z. K. Rakstu krājums, 6., 46. l. p.). Vienā tautas dziesmā vēl atruodam sekuošus māņus par šuo „piektu" dienu:

Kuo var ļaudis man darīt,
Kuo manam kumeļam:
Pats es dzimu piektu rītu,
Kumeļš piektu vakariņu. 1184. sal. 9103.

Vislaimīgākās dienas dažādiem uzsākumiem esuot trešdienas, sestdienas un svētdienas, turpretī nekā nevajaguot iesākt pirmdienās, uotardienās un piektdienās. „Kas pirmuodien nuotiek, mēdz atkārtuoties visu nedēļu... Kad pirmuodien sveši cilvēki, tad visu nedēļu nāk sveši" (J. Rakstu krājums, II, 63. l. p.). Brūtes pūru Kurzemē tuomēr veduši pirmdienās (R. Rakstu krājums, 16., 147. l. p.). Zināms sakars ir vēl starp uotardienu un ceturtdienu. Kurzemē šajās dienās bijis pieņemts uzrunāt līgavu, kamēr pie igauņiem uotardiena, ceturtdiena un sestdiena turētas par precību dienām. „Uzrunātāja ieradās uotardienas vai ceturtdienas rītā pie cerētās līgaviņas vecākiem.... Uzrunas dažreiz nuotikās it negaiduot, bet nekad citās dienās kâ uotardienās un ceturtdienās... Citās dienās arī nevelējuši „(R. Rakstu krājums, 16., 70. l. p.). Tuo apstiprina arī sekuošā tautas dziesma:

Piektdien, tautas, nejājiet,
Piektdien galvas nesukā:
Uotardien, ceturtdien,
Tad galviņa jāsukā. 14109.

Pupas stādīt jeb zirņus sēt vajaguot vislabāk sestdien jeb vispārīgi uz nedēļas galu, bet ne pirmdienā jeb uotardienā, juo tad pākstās izauguot tikai viens vai divi graudi. Tautas dziesma nuosauc sestdienu par labu tiesas dienu.

Sestdien iešu pie kundziņa
Sestdien laba tiesas diena:
Silta pirts, mīksta sluota,
Jauka kunga valuodiņa. 31400. sal. 34884.

„Sīpuolus vajaguot stādīt sestdienā, tad neauguot stiebruos... Svētdienā nevar nekuo duot, tad atduod uotram visu savu labumu... Svētdienas darbs ilgi nestāvuot“ (J. Rakstu krājums, II, 64. l. p.). „Kas svētdienā tēš, drāž u. t. t., tam Dievs pastarā dienā saujā sadedzinās svētdienā kritušās skaidas“ (R. Rakstu krājums, 6., 45. l. p.). Šie māņi nav šķiŗami nuo kristīgas ticības nedēļas un tādēļ arī nav attiecināmi uz senuo latviešu mitoloģiju priekšvēstures laikuos.

XXXVI.

Iepriekšējās nuodaļās mēs redzējām, ka senuo latviešu darbi bijuši stipri ieruobežuoti nuo dažādu svētku un laika rēķinu māņiem, bet ne mazākas ruobežas viņiem bija spraustas nuo tām ierašām, kas stāvēja sakarā ar mežu, viņa kuokiem un dzīvniekiem. Arī šeit senuo latvieti vadīja ne tikai praktiskā lietderība, bet arī visādi māņi, kuŗi pa daļai bija mantuojums nuo tālās senātnes, pa daļai atkal bija aizņemti nuo kaimiņiem. Vispārīgi ņemuot, kuokiem, dažādiem augiem un dzīvniekiem piederēja senuo latviešu mitoloģijā ne mazāka luoma kâ dabas parādībām un senču dvēselēm.

Pēc vispār pazīstamas latviešu teikas, kuoki senuos laikuos esuot runājuši tāpat kâ cilvēki. „Bet nu bijusi savāda ķibele: tiklīdz kādu kuoku vajadzējis cirst, tas lūdzies žēli juo žēli: „Kuo nu mani cirtīsi — eji pie tā līkā labāk!“ Nuogājuši pie līkā, tas atkal: „Kuo nu mani cirtīsi — eji labāk pie tā greizā!“ Dievs redzējis: cilvēkam kuoka vajaga — cirst nevar dabūt — tâ tas neiet: atņēmis viņiem valuodu“ (Lerchis-Puškaitis, Pasakas, V, 108. l. p.). Daži māņi liecina, ka kuoks jūtuot arī sāpes. „Nenuolauz kuociņiem galuotnes, viņiem jau tāpat sāp kâ tev, kad tu iegriez pirkstā... Kas nuocērt vecus kuokus, tas Dievam situot“ (J. Rakstu krājums, II, 85. l. p.). Krusta dienā, kâ jau augšā minēts, nav bijis brīvu griest neviena kuociņa, pat ne ganu rīkstes, juo tad kuokiem tekuot asinis. „Ap Bērzauni šai dienā nedrīkstēja ir puķītes nuoplūkt, juo tad tām sāpuot“ (R. Rakstu krājums, 6., 39. l. p.). Veci ļaudis nekad nemeta ugunī pavisam zaļa kuoka, sevišķi vēl ar svaigām lapām, tādēļ ka tāds kuoks jūtuot sāpes. Tâ latviešu, kâ arī rumāņu

tautas dziesmas, sauc kuokus pat par ļaužu brāļiem (Etnografisku rakstu krājums, I, 18. l. p.).

Uozuolu un liepu varam bez šaubām saukt par lielākajiem un skaistākajiem Latvijas kuokiem un šiem tad arī latviešu dzejā un mitoloģijā piedeŗ svarīgāka luoma nekâ citiem kuokiem. Daudz simtiem dziesmu daudzina uozuolu par vīriešu kārtas un liepu par sieviešu kārtas zimbuolu (sal. Mežs mūsu tautas dziesmās, Etnografisku rakstu krājumā I.). Uozuols kâ jau vīriešu zimbuols ir turklāt vēl spēka un dzīvības liecinieks, kuŗš, kâ augšā ir aizrādīts, var sargāt ļaudis nuo visāda ļaunuma un nāves, turpretī liepa pēc ḑažu dziesmu vārdiem ir arī kapu kuoks. Tā vācu, kâ arī latviešu tautas dziesmās, uz mirušā jaunēkļa jeb jaunavas kapa izaug nereti „kupla liepa“ (breite Linde), kuŗā liekas dzīvuojam tālāku mirušā „dvēsele“. Var jau būt, ka pēdējuo liepas nuozīmi latvieši ir aizņēmušies nuo rietumu kaimiņiem, bet vispārīgi uozuola un liepas cienīšana gan būs mantuota nuo seniem laikiem, varbūt pat nuo indo-eiropiešu pirmtautas. Tautas tradicijas bieži daudzina vīrieti stipru kâ uozuolu un sievieti kuplu kâ liepu. Lai gan tautiete labprāt piemin uozuolu, lauž tā zarus meijām un pie reizes pin arī viņa lapas savā vaiņagā, tuomēr viņa biežāki mēdz stāvēt pie liepas, kaŗ liepā savu vaiņagu un arī pati sevi nuosauc par liepu (4289. 9780). Šī starpība starp uozuolu un liepu tiek ievēruota nevien tautas dzejā, bet arī praktiskā dzīvē. Krusttēvs cērt savam krustdēlam uozuola, bet krustmeitai liepas līksti šūpuļam (1676. sal. L. D., I, 173. un 174 l. p.). „Jaunpiedzimušam dēlam mazgājamuo ūdeni silduot, vai pirti kurinuot, ņēma vismaz kādu daļu uozuola, meitai liepas malkas; pirts sluotā puikam iesēja kādu uozuola, meitai liepas zariņu“ (L. D., I, 197. l. p.). Ar biškuopību nuodarbuojušies vienīgi vīrieši, kādēļ dravnieki meklējuši gandrīz tikai uozuolus duoŗu dēšanai. Mājas saimniecība nuo laika gala stāvējusi sieviešu zināšanā, kādēļ senie galdi plēsti nuo liepas kuoka, pūri taisīti ņuo liepas krija un drēbes velētas parasti ar liepas vāli. Vīrieši dzēruši alu nuo uozuola kannām, bet sievieši glabājuši pienu liepas krija vācelēs. Vīzes darītas visvairāk nuo liepas lūkiem un pīšana bijusi sieviešu uzdevums, lai gan vīžu auklas vijuši vīrieši, kuŗi kuopuši linus un kaņepes, juo aršana un sēšana jau sen bijusi

vīriešu darbs. Šāda uozuola un liepas izmantuošana ir izskaidruojama tikai uz mitoloģijas pamata, kamēr praktiskā lietderība ir še maz ievēruota.

Kamēr liepa ir uozuola pretstats, tikmēr viņa biedri liekas būt uoši un kļavi. Neretis tautas dziesmas daudzina kuopā „uošus, kļavus, uozuoliņus“ (28216. 19190. 12695. 2825. 2827,1), kuŗi visi ir puišu kuoki (32368) un tautietes „bāleliņi“ (4104. 30552). Lai arī nuo šiem trim kuokiem bērzs pie reizes ieņem uoša (2825. 32331) jeb kļava (2823. 4104,3) vietu, kamēr vītuols mainās ar uozuolu (2827), tuomēr uozuols stāv tik bieži kuopā ar uosi un pēdējais atkal ar kļavu, ka minētā kārtība netiek daudz traucēta. Visus minētuos trīs kuokus tautas dziesmas piešķiŗ vīriešu kārtai (sal. 35553. 35524), pie kam uosis un kļavs esuot jau precējušies, kamēr uozuols vēl meklē līgavu.

Uošam sieva, kļavam sieva,
Uozuolam vien nevaid;
Uozuoliņis lūkuojās
Gar visām pļavmalām. 30646.

Uošam sieva, kļavam sieva,
Uozuolam vien nevaid;
Nule tik uozuoliņis
Par gŗavām lūkuojās.
Nuolūkuoja ievas meitu
Ar visiem ziediņiem. 30646,1.

Uosi, uosi, kļava, kļava,
Kuo jūs divi runājat?
— Runājam liepas meitu
Uozuoliņa dēliņam. 14976.

Tā kâ kļavs jeb kļava pēc tagadējas valuodas pieder tâpat pie vīriešu, kâ arī pie sieviešu kārtas, tad kārtu māņuos viņš arī lielas luomas nespēlē. Pāra dziesmiņās kļavs nuoder zīlēšanai par precībām. Kad kļava lapa paliek sarkana jeb nuodzeltē, tad ir „laiks meitiņu bildināt“ (13768, 2, 5, 11) un kâ kļava lapa katrreiz nekrīt tur, „kur augusi kļaviena“, tâ arī Dievs un Laima neliek vis tautietei aiziet tur, „kur ļautiņi daudzināja“ (8716), jeb arī kur viņa pati bija „augdama duomājusi“ (22364) Beidzuot dzied pat vēl, ka kļava lapa aiznes cilvēku uz citu zemi (26027).

Bieži apdziedātā „uoša laiva“ liecina, ka arī senie latvieši taisījuši savas laivas nuo uoša, tâpat kâ senie vācieši. Šāda uoša izlietuošana laikam gan atkal būs sakarā ar kādiem māņiem. Man liekas, ka laivas taisītas nuo uoša tādēļ, ka uosi turējuši par „akluo kuoku“, juo akluo jau vislabāki var vadīt pēc sava prāta. Tautas dziesma griežas pie uoša ar sekuošu jautājumu:

Uosi, uosi, kuo tu gaidi?
Citi kuoki salapuoja,
Citi kuoki salapuoja
Sudrabiņa lapiņām. 2808.

Atbildi uz šuo jautājumu duod viena pasaka (Lercha-Puškaiša Pasakas, I, № 164, 172. l. p.). Kad Saules māte pavasari visiem kuokiem devusi zaļas drānas, tad „drīz bija visi kuoki zaļuos svārkuos tērpušies; tik uosis vien vēl stāvēja pliks un kails. Kad citi kuoki jautāja, kādēļ neapģērbjuoties, tad šis it bēdīgi atbildēja: „Esmu neredzīgs, un tādēļ nezināju, vai ziemelis patiesībā ir pruojām...“ Tagad uosis, nuo citiem pamudināts, gan sāka ruosīgi un ātri plaukt, bet lapas stidzuoties palika ļuoti nepilnas un kantētas. Kad citi kuoki smējās par viņa ermīguo apģērbu, tad šis neatteica nekā, bet nuokaunējies apņēmās rudenī pie citiem brāļiem laikāki apvaicāties, lai atkal nepaliktu beidzamais pie drēbju nuolikšanas. Tā arī nuotika. Tikkuo ziemelis aukstāki sāka pūst, te uosis jau jautāt jautāja: „Kaimiņ', vai rudens jau klāt?“ Zināt dabujis, ka tepat esuot jau aiz vārtiem, tas, birr, birr, birr, nuobira pirmais. Viņu tādēļ vēl šuodien sauc par akluo kuoku.“

Tautas dziesmas daudzina kuopā nevien minētuos trīs lapu kuokus, bet arī visus trīs skuju kuokus: priedi, egli un paegli jeb kadiķi.

Klusiņām klausījuos,
Kuo sūolīja Meža māte:
Priedei sagšu, eglei sagšu,
Paeglei villainīti. 2669.
Visi kuoki žēli rauda,
Vasariņi nuoejuot;
Priede, egle, kadiķītis,
Tie trīs žēli neraudāja,

Tie trīs žēli neraudāja,
Tiem atlīka zaļi svārki. 2820,1.

Pried' ar egli lielījāsi
Abas kāpti kalniņā;
Paeglīti nabadzīti,
Tuo nuogrūda lejiņā. 2826.

Priede, egle kalniņā,
Paeglīte lejiņā;
Mātes bērni pie māmiņas,
Pabērnīši maliņā. 4172.

Skaista priede, skaista egle,
Paeglīte vēl skaistāka. 4651.

Uz tiem pašiem trim skuju kuokiem zīmējas vairāk tautas mīklas. „Visi rudeņuos berus devuši, trīs vien nedevuši." „Visi kungi svārkus met, trīs vien nemet." „Visi kungi jāj kaŗā, trīs vien nejāj." (Bīlenšteins, 152 — 4. num. Brīvzemnieks, 368., 922 — 4. num. R. Rakstu krājums, 7., 866 — 9. num.). Tā kâ nu tautas dziesmas daudzina skuju kuokus par „daiļiem" un „bagātiem", kuŗi jau pavasari nuoduod savu „nuomu" (2821) un kuŗiem ziemu un vasaru ir „zaļi svārki mugurā" (2810 — 20), tad arī viegli varam saprast, ka viņi ir palikuši par dzīvības zimbuoliem. Tādēļ arī bērenieki iecirtuši kādā priedē jeb eglē krustu par ŗuobežu mirušā dvēselei, ar egļu skujām kaisījuši bēŗu māju un pēruši cits citu ar skuju kuoku zariņiem, lai nemirstuot.

Senajuos Latvijas mežuos gan netrūka nekādu vietējuo kuoku, bet savas ēkas, kâ liekas, latvieši tuomēr cirtuši gandrīz tikai nuo priedēm, eglēm un retāki arī uozuoliem, kuŗi parasti lietuoti pamatiem. Senuos „stāvu kuoku namuos" sienas laikam pinuši ar paegļu nītim, zediņiem jeb riķiem, kâ var vēruot pēc dziesmās daudzinātiem „paeglīšu kambaŗiem". Šāda materiāla izvēle gan atkal nebūs brīva nuo māņiem.

Kāzās bijis parasts uz istabas, nama (18566) jeb klēts (18551) jumta uzvilkt kādu skuju kuociņu, pie kam, kâ redzams, eglei bijusi pirmā ruoka.

Liekat skuju, kād' likdami,
Priedes skuju neliekat;
Jā jums nav egles skuja,
Liekat smalku paegliņu. 18552.

Šai eglītei bijis simpatetisks sakars ar līgavu.

Eita, ļaudis, skatīties,
Vai ir kupla jumteglīte.
Jā būs kupla jumteglīte,
Tad būs kupla vedamā. 18550.

Līdzīgas eglītes lietuotas arī uz kāzu galda pie dziedāšanas. „Pirms panāksnieki iesāka ēst, vaicāja kāzenieki dziedādami pēc eglītes. Šādas eglītes taisija nuo egļu vai priežu virsunītēm, nuo tāda puosma, kam daudz zaru uz visām pusēm.... Eglītes bija katrās kāzās trim sievietēm: brūtei, jaunajai meitai un vēl vienai panāksnīcai... (kuŗas)... sita ar tām uz galdu un dziedāja“ (L. D. III, 34. l. p. sal. 19172 — 8). Beidzuot eglīte nuoderējusi arī pie reizes liepas vietā par šupuļa līksti (L. D. I, 187. un 188. l. p.).

Pēc kādām retām tautas dziesmām tautu meita liek galvu pie priedes, kaŗ priedē vaiņagu tāpat kâ liepā (6040. 6119.) un lepuojas, ka „priede, egle“ esuot „meitu kuoki“ (12224. sal. 35385). Pēdējais aizrādijums laikam zīmējas uz senuo ierašu, pēc kuŗas līgavas veduot pušķuojušas ceļmalā dažas priedes un egles.

Audzi, audzi, eglīte, celiņa malā;
Kad mani vedīs, es tevi pušķuošu. 30650.
Es tev saku, pried' ar egli,
Neaudz ceļa maliņā,
Man pietrūka zaļa zīda,
Kuo ap tevi tecināt. 18447.

Mazais paeglis ir tuomēr viens nuo vissvarīgākiem sargiem pret ļauniem gariem.

Lai bij laikis, kāds būdamis,
Es kadega ēniņā:
Kadegam, sērmuokšļam
Krustiņš uogas galiņā. 34130.

Tādēļ laikam arī alus kanna tiek taisīta nevien nuo uozuola, bet arī nuo paegļa (19714. 19543).

Par trim zieduošiem kuokiem tautas dziesmas daudzina ābeli, ievu un lazdu.

Zied ieviņa, ābelīte,
Lazdas zieda nepanāca:
Lazda zied gavēnī,
Cietajā mēnesī. 2782, 1.

Ievas ziedi, ābels ziedi,
Lazdas zieda nepanāca. 4522. 12719.

Lazda zied gavēnī
Sarkaniem ziediņiem. 2779. 26054.

Ziedēj' ieva ar ābeli
Vienā lazdu krūmiņā. 22418, 9.

Kaut arī visus šuos trīs kuokus tikai retumis apdzied kuopā, tuomēr ieva še ir par starpnieci, un bieži tiek minēta gan ar ābeli (2773. 2775. 5856. 5947. 6214. 11436), gan arī ar lazdu (2774. 2776. 6112.). Ābeles ziedi pēc skaistuma ir pārāki par ievas ziediem, pēdējie atkal par lazdas ziediem.

Ieva zied ar ābeli
Vienā dārza stūrītī;
Ievai bija balti ziedi,
Ābelei sudrabiņa. 2775.

Balta, balta ieva zied,
Vēl baltāka ābelīte. 4495.

Iev' ar lazdu lielījās,
Abas baltas nuoziedēt;
Ieva balta nuoziedēja,
Lazdai kaunu padarīja. 2774.

Lazd' ar ievu nuoziedēja
Daugaviņas maliņā:
Lazda vaļa pakariem,
Ieva zelta vizuļiem. 2776.

Kâ jau skaistākā ziedētāja ābele tiek saukta par Dieva kuoku.

Aizsmuok priede, aizsmuok egle,
Aizsmuok mana valuodiņa;
Ābuolnīca, Dieva kuoks,
Ārdi manu valuodiņu! 34104.

Visi šie trīs kuoki liekas būt arī sieviešu zimbuoli, sevišķi vēl ābele un ieva. Ābeli tautas dziesmas visvairāk pielīdzina mātei.

Kas man deva tuo ābuolu,
Kas ābeles galiņā?
Kas man deva tuo meitiņu,
Kas aug viena māmiņai? 11220.
Sveša māte man' stellēja
Pie ābeles rīkšķu griest.
Piestājuos pie ābeles,
Kâ pie savas māmuliņas. 4282.
Sveša māte mani sūta
Pie ābeles sluotu griest.
Birst ābelei baltí ziedi
Birst man gaužas asariņas. 4286.

Tādēļ laikam arī tautiete žāvējusi savus dzīparus uz ābeles zariem.

Ābelīte Dievu lūdza,
Lai ved meitu šuoruden:
Visi zari nuolīkuši,
Dzīpariņus žāvējuot. 7121.

Šim Dieva kuokam un mātes zimbuolam meitas nav gribējušas laust zaru.

Sveša māte man' sūtīja
Uz ābeli sluotu laust.
Lauz tu pati ābelē,
Es lauzīšu bērziņuos. 4290.
Pēra mani sveša māte
Ar ābeles žagariņu.
Dievs suod' tevi māmuliņa,
Kam tu lauzi ābelīti. 4170.

Kaut arī meitas dažreiz (5856) pinušas ābeles ziedus savuos vaiņaguos, tuomēr vispārīgi tas nav bijis pieņemts.

Kādi ziedi vasarā,
Tādu viju vaiņadziņu;
Ābels ziedu vien neviju,
Tie raud gauži valkājuot. 5930. 32405.

Pinu, pinu, nenuopinu
Ābeļ' ziedu vaiņadziņu,
Ābeļ' ziedu vaiņadziņš —
Gŗūts mūžiņš dzīvuojuot. 6060.

Alus kannas, kâ jau augšā minēts, visvairāk lietuojuši vīrieši, biķeŗus turpretī sievieši, sevišķi vēl medus dzeršanai. Tādēļ laikam arī senlaiku kanna taisīta nuo uozuola un paegļa, t. i. tādiem vīriešu kārtas kuokiem, kuŗiem pieder liela luoma tautas mītiskuos uzskatuos. Biķeŗus atkal tautas dziesmas daudzina parasti nuo „ābels kuoka" (11533. 19941. 20650).

Al's ar kannu, al's ar kannu,
Med's ar baltu biķerīti. 19500 — 4.
Med's ar baltu biķerīti
Jaunajām māsiņām. 19502.
Pilna vīra sieva biju
Pilnu dzēŗu biķerīti. 19773 — 6.
Briku braku, man dzeŗuot,
Ābeļ' kuoka biķerītis;
Tâ brīkšķēs tautu dēls
Pa manām ruociņām. 19575.

Kamēr liepu tautas tradicijas pielīdzina meitai, un ābeli mātei, tikmēr ieva ir dziesmās sievas zimbuols.

Es nelaužu liepas zaru,
Ne ieviņas baltu ziedu:
Lai es augu kâ liepiņa,
Kâ ieviņa nuoziedēju. 2784.
Es neņemtu ievas ziedu
Ne savā ruociņā:
Es negribu sieva būt
Ne savā mūžiņā. 1233.
Ai, aitiņ, vilniņ' tavu,
Māmiņ tavu darījumu!
Kâ ieviņa nuoziedēja
Tautu galda galiņā. 21590.
Es nelaustu ievas zaru,
Juo es pati kâ ieviņa. 9780, 1.
Ievai bija balti ziedi,
Sievai baltas villainītes. 7224.

Tādēļ arī meitas velējušas savas pūra mantas sevišķi tikai ievu ziedu laikā.

Adi, raksti, man' meitiņa,
Liec pūrā nevelētu;
Tad velē pavasari,
Kad ievāje balti ziedi. 7154.

Adu cimdus, adu zeķes,
Pūrā liku nevelētus;
Pavasaru, tad velēšu,
Kad ieviņa balti zied. 7221.

Ievas zied, māmuliņa,
Velē manas vilnainītes,
Lai zied manas vilnainītes,
Kā ieviņas līcītī. 7508.

Vaiņaga vīšanā ievas ziediem tāda pati nuozīme kā ābeles ziediem: kaut arī nav bijis aizliegts pīt ievas ziedus vaiņagā (5824. 5856. 5994), bet labi tas nav bijis.

Es nuoviju vaiņadziņu
Visādiemi ziediņiem,
Ievas ziedu vien neliku,
Lai galviņa nesāpēja. 5860.

Visus, visus ziedus rāvu,
Ievas ziedus vien nerāvu,
Ievas ziedus vien nerāvu,
Lai galviņa nesāpeja. 32407.

Trešuo ziedu kuoku lazdu tautas dziesmas cildina par vistaisnākuo un krietnākuo kuoku starpā.

Ej, māsiņ, tautiņās,
Jem lazdiņu ruociņās:
Citi kuoki bļēņas tura,
Lazda blēņu neturēja. 17816.

Tumšu nakti ceļu gāju
Lazda zaru ruociņā;
Citi kuoki ļaunu vēl,
Lazdiņš ļauna nevēlēja. 34351. sal. 34350.

Tumšu nakti ceļu gāju
Lazda vēza ruociņā;
Citi kuoki velna bēga,
Lazdiņš velna nebēdāja. 34352. sal. 34353.

Nuo tā nu sapruotam, kādēļ nuo lazdas latvieši taisījuši savas kūjas un kādēļ lazda ar laiku dabujusi kūjas nuozīmi.

Nuo kuokiem varētu minēt vēl trīs ļaužu labdaŗus: bērzu, vītuolu un sērmūksli, bet tautas dziesmās nav tuomēr nekādu liecību, ka šuo kuoku starpā pastāvētu kāds tuvāks sakars. Jau augšā mēs redzējām, ka bērzs mainās ar uosi un kļavu, bet neretis viņš ieņem arī uozuola vietu. Meijas cērt nevien nuo uozuoliem, uošiem un kļaviem, bet arī nuo bērziem. Jāņuos liek Jāņa tēvam uozuola, bet guovim bērza vaiņagu (32347. 32417). Par puisēna šūpuļa līksti uozuola vietā var cirst arī bērzu (L. D., I, 187. un 188. l. p.). Neviens kuoks negrib. ka tam griež zarus, rauj ziedus jeb plūc lapas, turpretī bērzs pats atvēl savus zarus sluotas žagariem.

Bērziņš mani aicināja.
Nāc, meitiņa, sluotu griest. 2763—6.

Tikai savu galuotni bērzs sargā un neļauj tās nuolaust.

Es atradu ganu meitu
Ar bērziņu baramies:
Bērziņš lika zaru laust,
Viņa lauza virsunīti. 2767.

Galuotnīte ir jāatstāj „Dieva dēlam pušķuoties“ (2766), „vējiņam vēdināt“ (2764) jeb „kur putnam uzmesties“ (2765). Jā tuomēr galuotnīte tiek nuolausta, tad „visi bērzā zari rauc pēc tās vienas galuotnītes“ (2771,1). Nuo bērza galuotnes atkarājas arī meitas precības (9317 — 8. Jā tautu meita taupa bērza galuotni, tad viņas arājam klājas labi.

Smuidru griežu bērza rīksti,
Kupl' atstāju virsunīti,
Lai aug mans arājiņš
Spruogainiem matiņiem. 10711.

Jā meita nuolauž galuotni, tad bērzs viņu „nuolād (11864,3) un viņu apprecē vecs vīrs vai atraitnis, jeb arī viņa pati „paliek atraitnē“ (11864, 2).

Kālabad es, māmiņa,
Veca vīra līgaviņa?
— Tā, meitiņa, tava vaina,
Kam lauz' bērza galuotnīti. 18176. 22093.

Jauna meita i būdama,
Nelauz bērza virsaunītes:
Lauzīs' bērza virsaunīti,
(Būs atraitņa līgaviņa.) 11864. sal. 14843.

Ir arī vēl bargāks suods par galuotnītes laušanu, kâ lasām „Latvju daiņās" (V, 415. l. p.): „Kad bērza galuotni lauž, tad tēvs vai māte mirst."

Labāk lauzu alkšņa rīksti,
Ne kâ bērza galuoksniņu:
Alkšņa rīkste man nekait,
Bērzgaliņš māmiņai. 34129.

Senuo latviešu sētā tautas dziesmas daudzina dažādus kuokus, bet visvairāk gan vītuolu, vairāk vēl kâ uozuolu un liepu. Vītuoli aug nevien pagalmā (9283. 10412 — 3. 23748. 26525), bet arī pie vārtiem (3710. 6208), un tautiete uzaug „vītuola pakrēslī" (1796 — 700. 5870) un staigā tikai „zem vītuola" (6116). Viņa lūdz arī savu bāliņu, lai tas „vītuola gaņģi" taisa (5984). Tâ kâ nu vītuolu sētā bija visvairāk, tad arī vītuola vaiņadziņš tiek turēts par vismazvērtīgākuo (5882). Lai meita augtu luokana, tad viņas šūpulis jākaŗ vītuola pazarē un pati jāpeŗ ar vītuola žagariņu (1711). Vītuolā kâ jau parastā mājas kuokā mēdz arī sēdēt visbiežāki daudzinātās dievības: Saule, Laima un Māŗa.

Saule (v. Laima) pina vaiņadziņu,
Vītuolā sēdēdama. 6100. 33942.

Saules meita cimdus ada,
Vītuolā sēdēdama. 33986.

Mīļa Māŗa guovis skaita,
Vītuolā sēdēdama. 29179 — 80.

Aiz kuo auga vītuoliņš
Glumajām lapiņām?
Mīļa Māŗa sviestu sita,
Vītuolā ruokas slauka. 29163.

Vītuolam, kâ liekas, tiek vēl piešķirts pārdabīgs spēks pievilkt dziesmas un glābt slīkuoni.

Visas manas greznas dziesmas
Vītuolā sakāpušas,
Sāk vītuolis gruozīties
Ar visām dziesmiņām. 1050.
Es būt' sen gulējusi
Daugaviņas dibinā,
Kaut Laimiņa nemetusi
Vītuoliņa žagariņa. 30735.

Vītuols būs griezis ļaužu vērību uz sevi ar savu lieluo augšanas spēju un ar savām spuožajām, saulē mirdzuošām, lapām. Pat zemē iebāsts vītuola zars, kâ zināms, dzen atvases un nekāda zaru ciršana vītuolam nav kaitīga. Tādēļ vītuols arī pēc kristīgas ticības mācības tiek turēts par evaņģelija zimbuolu un kādas vītuola sugas pūpuoļi ir ieņēmuši palmu vietu.

Vislielākā luoma latviešu pasakās un māņuos gan piedeŗ sērmūkslim, pīlādzim jeb pucenei, juo pret velnu, ļauniem gariem, burvjiem un raganām pastāvīgi tiek izlietuoti sērmūkšļa zari, krusti un klūgas. Tautas dziesmas turpretī tikai retumis piemin sērmūksli un vēl retāki apdzied viņa pārdabīguo spēku.

Man uzauga pucenīte
Zirgu staļļa galiņā;
Ik rītiņus skauģa māte
Gaŗām gāja šņaukādama. 29835.

Pēc tā man liekas, ka sērmūkšļa kults nav attiecināms uz latviešu pagānu laiku mītiem, bet būs laikam ieviesies līdz ar kristīguo ticību. Jau augšā mēs redzējām (34130), ka paegļam un sērmūkšļam tādēļ piemītuot tik liels spēks, ka abiem esuot „krustiņš uogas galiņā." Pēc kādas teikas pīlādzis esuot Pīlāta kuoks, nuo kuŗa taisīts Kristus krusts. Salīdzinājums ar Pīlātu un krustu bez šaubām nāk nuo kristīgas ticības un arī pats nuosaukums „pīlādzis" ir aizņemts nuo lībiešu valuodas (lībiski pīlag, igauniski pihlakas, suomiski pihlaja).

Apšu lapu trīcēšana daudz tautām ir izlikusies kâ kāda ļaunuma zīme, par kuo tad arī ir izcēlušās dažādas teikas. Vidus laiku leģenda stāsta, ka priekš Kristus esuot luocījušies visi kuoki, tikai apse esuot liegusies, kādēļ viņai par suodu

esuot pastāvīgi jātrīcuot. Pēc krievu māņiem Jūdāss esuot pakāries apsē. Latviešu tautas dziesmas sauc apsi par velna kuoku, kas neesuot svētai Māŗai devis nakts mājas.

Visi kuoki Dieva duoti,
Apse vien velna duota:
Visi kuoki čaukstēt čaukst,
Apse vien grabēt grab. 30631.
(Drebi, drebi, apšu lapa,)
Kas jel tevi drebināja?
Vēja māte (v. mīļa Māŗa) drebināja,
Apakš tevis stāvēdama. 2759. 30630.
Drebi, drebi, apšu lapa,
Kas jel tevi drebināja?
Svēta Māŗa drebināja,
Kam nedevi naktes māju. 34062.

Šie māņi stāv ļuoti tuvu augšā minētai leģendai, bet ar pašiem latviešiem var būt bijuši savi veci analoģijas māņi par apsi.

Es, māsiņ, tev piesaku,
Nevij apšu vaiņadziņu:
Trīsēs tava valuodiņa,
Ar tautām runājuot. 5837.
Cērtiet kļavus, uozuoliņus,
Apses vien necērtiet;
Drebēs jūsu valuodiņa,
Ar kungiem runājuot. 31406.

Tādēļ laikam arī apse nederējusi par meiju (32331) un apšu sula turēta par nāvīgu (23276).

Citi kuoki un krūmi latviešu tautas dziesmās un māņuos tiek minēti daudz retāki nekâ pārrunātie četrpadsmit kuoki. Tâ par piemēru vīksnas krijš un lūks esuot dažā ziņā labāks un izturīgāks nekâ liepas krijš un lūks, bet vīksna, kā redzams, nav piederējusi pie iecienītiem kuokiem, kādēļ viņa arī maz tikusi izmantuota. Tâpat melnais alksnis nuodeŗuot labi par lietas kuoku un dziesmas piemin arī viņa „sudraba lapas“ (2758), bet viņš tuomēr paliek tikai „alksnis,“ kuŗam dziesmās nav laba slava. Jau bērzs stāv apakš uozuola, bet alksnis vēl netiek ne tuvu bērzam.

Cauri gāju bērzu birzi,
Uozuoliņa meklēdama. 10981[1].
Es nelaustu alkšņa rīksti,
Kad es bērza nedabūtu. 9778. 9343.
Tā Jānīša istabiņa
Ar alkšņiem izpušķuota.
Vai tam trūka uošu, bērzu,
Vai ar kuplu uozuoliņu? 32678.

Tautas dziesmas nepiemin, ka nuo alkšņa ņēmuši rustu krāsuošanai un taisījuši kārbas uogu lasīšanai, bet gan pārmet, ka viņš nederuot ne sluotām, ne rīkstēm, ne lūkiem.

Manis dēļ tu, elksnīti,
Vai lapuoji, nelapuoji,
Ne nuo tevis sluotas griežu,
Ne ar' viju vaiņadziņu. 30627.
Visi kuoki lieti deŗ,
Duj kuociņi nederēja:
Nedeŗ alksnis lūku plēst,
Ne ērcetis sluotu griest. 30628.

Nuo citiem tautas dziesmās apdziedātiem kuokiem, cik esmu ievēruojis, tikai vēl pabērzim un šķetrai (Salix pentandra) ir mītiska nuozīme.

Jauni puiši, jaunas meitas,
Par pabērzi neminiet:
Tur gulēja svēta Māŗa
Zaļā zīda kučiņā. 11870.
Jaunas meitas, dzīvuodamas,
Šķetrai zaru nelauziet;
Mīļa Māŗa guovis slauca,
Šķetrā kāra slaucenīti. 29168.

Par dažādām zālēm un puķēm ir mums vēl gauži maz māņu sakrāts, un tie paši, kas ir uzrakstīti, parasti neliekas būt mantuoti nuo senajiem pagānu laikiem, bet pa lielākai daļai gan aizņemti nuo vāciešiem. Uz tuo jau aizrāda arī paši tautas medicīnā lietuojamie augu nuosaukumi kâ: vībuotne, vērmeles, baldrijāns, naktskāļi u. t. pr. Arī tautas dziesmās man nav izdevies atrast kādas svarīgākas ziņas par zāļu māņiem

un tautas medicīnu, izņemuot varbūt kādus sīkumus nuo anoloģijas burvības. Par vībuotni esmu piezīmējis šādu dziesmu:

Mana māte citas sievas
Vībuotnēm izārstēja;
Treji pieci vakariņi
Vībuotnītes sutināja. 34135.

Guovis duoduot daudz piena, jā ēduot daudz pieneņu (Leontodon taraxacum), kuŗas dabujušas savu vārdu nuo pienam līdzīgās baltās sulas. Sviests iznākuot labs, jā guovim duoduot sviestenes (Trollius europaeus), kurām ir skaisti dzeltēni ziedi. Ērkšķi, dadži un nātŗes dažreiz izlikti kūtīs un laidaruos, lai sargātu guovis nuo ļauniem gariem un raganām.

Nuo zālēm latviešu mitoloģijā visvairāk tiek daudzināta paparde, kuŗu sauc gan par Māras papardi (32399), gan arī par svētuo papardi (32408 un J. Rakstu krājums, II, 58. l. p.). Paparde zieduot tikai Jāņa naktī (32408 — 15), „pašā nakts vidiņā“ (32412, 1), „kad ļautiņi neredzēja“ (32411), ar „sudraba ziediem“ (32415), „zelta miglu migluodama“ (32414). Variantuos vēl tiek pieminēti dzeltēni (32415, 4) un pat zili ziedi (32415, 6). Pēc dziesmas vārdiem šuo ziedu grib nuoraut veļi jeb Juoda māte (32408), bet pēc māņu ziņām ziedus apēduot čūskas, vilki, lāči un citi zvēri. Jā kāds cilvēks grib dabūt papardes ziedu, tad „tas lai iet un apsēžas Jāņu nakti pie svētās papardes un apvelk ar sarkanuo krītu rīņķi, cik tālu sēdēdams var aizsniegt..... Tiklīdz kâ zieds pilnīgi izplaucis, tad tas tūlīt jānuoraujuot, šādus vārdus runājuot: es visu vēluos“ (J. Rakstu krājums, II, 58. l. p.). „Kas tuo ziedu iemantuo, tas visu zina, visu paredz; pat caur aizslēgtām durvim tāds ietiek un var par neredzamu apkārt staigāt. Bet papardes zieds jāieka| krustiņā un jāglabā cieši juo cieši, citādi nelabais tuo nuozuog“ (Lercha-Puškaiša Pasakas, V, 106. l. p.). Ļuoti līdzīgi māņi par papardi ir sastuopami arī pie krieviem, leišiem un igauņiem, kādē| nevaram apgalvuot, ka visi šie māņi būtu cēlušies pie pašiem latviešiem.

Pie latviešiem, igauņiem un Prūsijas vāciešiem kāds čūskulājs jeb dzeguzīte (kāda Orchis suga) lietuota dažāduos precību māņuos. Šim augam ir div starainas saknes apakšā. Pēc tautas māņiem sakne ar pieciem stariem esuot Dieva ruoka (Gotteshand, igauniski jumala-käpad), bet uotra sakne ar trim

jeb četriem stariem esuot velna ruoka (Teufelshand, igauniski jūda-käpad). Raunā stāsta, jā sieviete apēduot velna ruoku, tad viņa paliekuot neauglīga, bet vēlāku, apēduot Dieva ruoku, viņa paliekuot atkal vesela. Tās pašas saknes lietuotas ar uotra cilvēka pieburšanai (Lercha-Puškaiša Pasakas, VI, 15. l. p.).

XXXVII.

Kamēr kuokus tautas tradicijas daudzina visvairāk pa trim kuopā, tikmēr zvēri tiek minēti pa pārām. Lielākie meža zvēri ir brieži un lāči, (2067, 1. 30450 — 1), kuŗiem tad arī piederuot mežs, sevišķi lācim (2283. 30433 — 4). Biežāki tuomēr tiek savienuoti lācis un vilks (2067. 2291. 2397) kâ lielākie plēsīgie zvēri un Velna vajātāji, kamēr brieža biedrībā stāv stirna (2661 — 6. 2668. 30505, 5). Draudzīgi sakari pastāv starp vilku un lapsu (2380. 2392 — 3. 2396. 35731), zaķi un vāveri (2315 — 6. 35442 — 5). Caune ar vāveri esuot ienaidā, juo pēc dziesmas vārdiem vāvere esuot nuo caunes nuopirkusi visu silu (2406. 3412 — 3). Dažas dziesmas stāsta, ka vilkam esuot „liela tēva zeme," bet „zaķīšam, nabagam" esuot „muiža nodegusi". Tas nozīmē, ka vilks dzīvuojis lielajā senātnes mežā, bet zaķis mitis vairāk uz nuolīstajiem laukiem (sal. Mežs mūsu tautas dziesmās, Etnografisku rakstu krājums, I). Ūdenī uzturās kuopā ūdrs un bebrs, kuŗš par sevi dziesmās pavisam netiek daudzināts. Tâ tad nuo lielākiem meža zvēriem par vientuļiem ir palikuši tikai lūsis, sesks un āpsis, kas varbūt ir izskaidruojams tādā ziņā, ka abi pirmie ir ļuoti plēsīgi, kamēr pēdējais guļ par dienu savā alā.

Zvēriem un citiem dzīvniekiem pieder ievēruojama luoma tā sauktajās kosmogoniskās teikās, kuŗas stāsta par pasaules celšanuos un tālāku attīstīšanuos. Šādās teikās sastuopam nevien Dievu un Velnu, bet arī jumpravu Māriju, eņģeļus, apustuļus un citus svētuos. Arī pēc satura šīs teikas, kâ ir pierādīts, atgādina tâpat kristīgu mācību, kâ arī senuo persiešu dualismu. Kosmogoniskas teikas ir atrastas lielākā jeb mazākā mērā gandrīz pie visām Eiropas tautām, bet visvairāk pie rumāņiem, krieviem, leišiem un latviešiem, diezgan daudz arī vēl pie puoļiem un čeķiem. Etnografi duomā, ka šīs teikas vispirms sākuši sacerēt Arija sektes piekritēji, izmantuodami tam

nuolūkam svētus rakstus, tautas leģendas un senuo persiešu dualisma mācības. Nuo ariaņiem šīs mācības pārgājušas uz maniķejiem, nuo šiem atkal uz bogomiliem. Plaši juo plaši šuo jautājumu ir iztirzājuši pazīstamie etnografi A. N. Veselovskis un O. Dēnharts (Oskar Dähnhardt, Natursagen, Berlin 1907). Angļu etnografs M. Gasters savā jaunākā rakstā (M. Gaster, Rumanian bird and beast stories, London 1915) pierāda, ka šuo sektu mācība līdz ar savām teikām nākusi nuo Maz-Azijas caur Konstantinopoli uz Balkānu pussalu, kur atradusi piekritējus vispirms pie gotiem un vēlāku pie slavu tautām un rumāņiem. Tâ tad latvieši un leiši būs aizņēmušies šīs teikas visvairāk nuo krieviem. Ar tuo, zināms, nav teikts, ka latviešiem pašiem nebūtu bijis nekādu māņu un pasaku par zvēriem un citiem dzīvniekiem. Nav šaubu, ka dažu šādu pasaku latvieši būs uzglabājuši nuo saviem priekšvēstures laikiem, citu, aizņemdamies, būs pārgruozījuši pēc savām tradicijām, citu atkal būs sacerējuši pēc jaunuo paraugu priekšzīmes.

Svarīgākais zvērs šajās kosmogoniskajās teikās ir vilks, kuŗš kâ jau bīstams plēsīgs zvērs neesuot vis radīts nuo Dieva, bet nuo Velna. Latviešiem ir vairāk šādu pasaku ar dažādiem variantiem. Šeit uzrakstīšu pasaku par vilka radīšanu, kâ tuo esmu dzirdējis Raunā.

Velns nuoskatījies, ka Dievs radījis cilvēku un iepūtis dzīvību pa nāsim. Viņš arī pats gribējis taisīt cilvēku nuo māliem, bet viņam iznākuši tikai vilki. Kad nu gribējis iepūst vilkiem dzīvību, tad nekas nav iznācis, lai gan pūtis nuo visām pusēm. Gājis pie Dieva paduoma prasīt. Dievs teicis, ka vilki palikšuot dzīvi, jā viņš saukšuot: „Ceļaties, vilki, apēdat Velnu!“ Velns kliedzis vairāk reizes: „Ceļaties, vilki, apēdat Dievu!“ bet vilki nav nemaz kustējuši. Pēdīgi Velns aizslēpies aiz kāda krūmiņa un sacījis klusītēm: „Ceļaties, vilki, apēdat Velnu!“ Te vilki uzreiz augšā un sākuši dzīties Velnam pakaļ. Tâ viņi vajājuot Velnu līdz šai dienai (sal. Lerchis-Puškaitis, Pasakas, VII, 876. l. p.).

Pēc dažiem variantiem Velns nav vis gribējis radīt cilvēku, bet suni. Sācis tuo taisīt nuo māliem. „Paņēmis sētiņas mietu, aha, tur būšuot muguras kauls“ (Lerchis-Puškaitis, Pasakas, VI, 292. l. p.). Tādēļ arī vilkiem esuot stīvs muguras kauls. Pēc

rumāņu teikas Velnam strādājuot nuokrituši trīs mati nuo galvas, ķuŗus viņš ielicis vilkam starp acim. Nuo šiem Velna matiem vilkam esuot spīduošas acis un drauduošs izskats (M. Gaster, 79—81. l. p.). Arī latviešiem ir līdzīga teika. „Tikai 3 spalvas, nuo Velna taisītas, palika acu starpā. Tādēļ, kad vilku nuo pieres ierauga, tad Velna spalvas baida redzētāju“ (Lerchis-Puškaitis, Pasakas, VII, 875. l. p.).

Vilks vecuos laikuos neesuot bijis tāds plēsīgs zvērs kâ tagad, bet cilvēks pats esuot viņu sakaitinājis. „Vilks esuot gājis ganuos un viņam esuot vajadzējis ikrīta siltu kukuli cept. Bet viena saimniece liela laiskuma dēļ neesuot vis kukuli devusi, bet nuodedzinājusi karstu akmeni un iemetusi vilkam mutē. Vilks nu esuot gājis pie Dieva sūdzēties un lūgties, kâ viņš nu lai maizi pelnījuot. Dievs esuot sacījis, lai ejuot vien un dzīvuojuot un kuo viņš būšuot vēlēt, tuo lai ēduot; bet tā zīme pie šā lai paliekuot. Tādēļ ir visi vilki ar melnu muti līdz šuo pašu dienu“ (Lerchis-Puškaitis, Pasakas, VI, 292. l. p.).

Par šās teikas turpinājumu var uzskatīt sekuošuo variantu: „Dievs atļāvis (vilkam), lai gūsta kuo var. Nu vilks palicis lepns: netaupījis vairs ne cilvēka. Un vienu svētdienu nuogājis pie baznīcas durvim, kad ļaudis patlaban nākuši nuo baznīcas ārā un tūlin uzklupis vienam cilvēkam, tuo nejauki pluosīdams. Bet Dievs piepēži devis vilkam ar kadaļu pa sāniem: kukuriski vien aizsprādzis lielu gabalu un palaidis cilvēku vaļam . . . Tādēļ vēl šuo baltu dienu vilki pa gabalam nuo cilvēka baidās un ceļu griež“ (V, 79. l. p.).

Pēc rumāņu teikām vilki ir Svētā Pēteŗa suņi un stāv viņa zināšanā, kamēr pēc igauņu māņiem viņi, kâ jau ir minēts, ir Juŗa suņi. Latviešu māņuos, kâ liekas, pats Dievs valda par vilkiem tâpat kâ dažās vācu teikās. „Vecuos laikuos vilkus saukuši par Dieva suņiem, juo tuoreiz pats Dievs viņus labi esuot ieredzējis. Vilki par tuo tad ik rītu skaitījuši zināmā vietā pātaŗus un gauduodami dziedājuši dziesmas tâ ap bruokasta laiku“ (V, 189. l. p.). Tādēļ „vilkus nevar vis lamāt, jā tie gauduo“ (V. 190. l. p.). Pēc šādas gauduošanas Dievs esuot vilkus ēdinājis ar debess maizi VII, 929—933 l. p.). „Kad vilki nuokaucuot, tad izvēluot nuo vecajiem vienu pavēlētāju un tas tad katram vilkam pasakuot, uz kuŗu pusi jāejuot ēst meklēt, kas tai dienā jeb naktī

jādaruot" (VI, 294. l. p.). Rumāņu teikā Pēteris nuoteicuot vilkiem barību reiz par gadu ziemā (Gaster, 81. l. p.), bet pēc igauņu māņiem Juris ēdinuot vilkus reiz par mēnesi (Wiedemann, 449. l. p.).

Tautas dziesmas sauc vilku par Dieva suni (762. 28862. 29441. 30166), Dieva darbinieku (2363) un Juri (1404[1]. 9517. 29419,1). Kādēļ vilku daudzina par nekristītu, tuo esmu jau agrāki izskaidruojis (Etnografisku rakstu krājums, I, 27. un 28. l. p.). Arī kāda teika izskaidruo šuo vecuo parašu nuo savas puses. Vilks, kâ jau teikts, bijis agrāk par ganu, bet kad „vairs gana amatu nav turējis, tad šuo vairs par ganu negribējuši saukt, bet nezinājuši kâ nu nuosaukt; tādēļ šis kādu laiku bijis gluži bez vārda. Reiz Bezvārdis paņēmis tik lielu aitu, ka nespējis panest, tādēļ tuo vilcis gar zemi. Gana puika tuo redzējis un stāstījis mājā: „Viņš vilka aitu mežā!" Nuo šā vārda „vilka" devuši šim aitu zaglim vārdu: „vilks" VII, 874. l. p.).

Igauņi ticējuši, ka Juŗa dienā vilks dabujuot iemauktus galvā ar riņķi ap purnu, kas viņam jānēsājuot līdz Miķēļiem, kad beidzas pieguļa un luopu ganīšana (Wiedemann, 357. l. p.). Līdzīgi māņi bijuši arī latviešiem. Lercha-Puschkaiša Pasakās (VII.) lasām: „Netīruo laiks iesākās trešā dienā pēc Miķēļa dienas (29. zept.) un pastāvēja četras nedēļas. Šinī netīruo laikmetā vilks varējis ēst, kuŗu luopu grib, neviens tam neliedzis" (305. l. p.). „Netīruo laikmetā nedrīkstējuši aplam vilku daudzināt, juo šinīs četrās nedēļās vilkam bijis brīvu ņemt un ēst kaut kuŗa luopu, kurpretīm visā citā gadskārtā tikai tuo luopu vien bijis brīv ēst, kas bijis nuovēlēts . . . Kad aitai jēriņš jeb guovij teļš radies, tad lūkuojuši, vaj jaunajam luopiņam bijušas asinis gar kaklu; kam asinis, tas bijis vilkam nuovēlēts . . . Turpretī visā citā gadskārtā vilkam sēduot jātnieks mugurā, iemauktus vilkam galvā licis, dzelžus mutē un dzenuot katram neatvēlētam luopam garām . . . Jurģa dienā jāj Svētais Juris ar vilku caur luopu ganībām un tam atļauj ķert tikai tuos kustuoņus, kuŗus Juris grib: tikai tādus, kuŗiem dzimstuot bijušas asinis uz pieres . . . Vilku, caur luopiem skrienuot, gan redzuot, bet jātnieku ne . . . Jā vilks pie ganiem nākuot ar atplēstu muti, tad gani zinuot, ka luopa neaiztikšuot, juo tad jātnieks tam mugurā; bet jā nācis muti cieti

turēdams, tad bez laupījuma pruojām negājis“ (870. un 871. l. p.). Par igauņu māņiem raksta Vīdemans (449. l. p.): „Ja vilks, caur luopiem iedams, nedara nekādas vainas, tad saka, ka viņš tiek jāts“. Uz šiem māņiem zīmējas arī kāda tautas dziesma (28861), kur gani un pieguļnieki lūdz Dievu, lai viņš slēdz savus suņus „sīkajās ķēdītēs“.

Vilku uzraudzībā Dievam, kâ redzams, palīdzējuši Juris un laikam arī Jānis. Par Jurģa dienas sakaru ar vilkiem ir vēl šādi māņi: „Jā Jurģa dienā vilku daudzinuot, tad tas nākuot vasaru pie luopiem . . . Jurģa dienā jākāpj uz rijas augšas un jāskatās: kuŗā pusē gaisā krusts, tur vilkam bērni“ (L. P. Pasakas, VII, 871. l. p.). Jāņa naktī, kâ jau augšā ir minēts, vilkiem duota atkal lielāka brīvība. Tuo apstiprina arī šāda pasaka: „Viens vīrs Jāņu rītā, nuo pieguļas uz māju nākdams, saticis vilku pretim nākam, kas vedis dzīvu kazu sev līdz. Šis uzprasījis: „Vīrs, duod kazu, dalīsim uz pusēm!“ Vilks palaidis kazu vaļā un pats aizskrējis uz mežu. Vīrs nuoķēris kazu, vedis uz mājām un tuo turējis vairāk gadu. Kaza katru gadu atnesusi pāra kazlēnu. Bet kâ nācis pēc Jāņu dienas, tâ arvien vilks tuo vienu kazlēnu nuoņēmis. Vienreiz vīrs ņēmis un abus kazlēnus Jāņu vakaram nuokavis. Bet tad necik ilgi pēc Jāņu dienas vilks aiznesis arī pašu māti, lieluo kazu“ (VII, 877. l. p.).

Par vilkiem gādājusi vēl Meža māte, kuo redzam nuo sekuošas tautas dziesmas:

Jāņa nakti, bāleliņi,
Nejājiet pieguļā:
Meža māte suņus sauca,
Rīdīs jūsu kumeliņus.

Bijuši arī daži cilvēki, tâ sauktie vilkati, kuŗi jau augšā ir minēti, kas pieņēmuši vilka izskatu un plēsuši luopus. Teikas par vilkatiem ir ļuoti vecas un pazīstamas visā Eiropā jau nuo seniem laikiem. Šādiem vilkatiem ticējušas arī dažas Azijas tautas. Tikai pie ķīniešiem un viņu kaimiņiem vilka luomu še ieņem lapsa.

Par vilku latviešiem ir ļuoti daudz teiku un pasaku, bet visas viņas, kâ liekas, pieder pie ceļuojuošām tautas tradicijām.

Mazāk māņu mums ir par lāci, bet šie, kâ rādās, pieder pie pašu latviešu senajiem uzskatiem. Rietuma Eiropas pasaciņas tēluo lāci par muļķīgu un neveiklu kustuoni, kas mums drīzāk atgādina dīdītāju nuomuocītuo lāci. Pirmātnīgas tautas, kas pazīst brīvu lāci mežā, tura tuo par svētu zvēru, kas apdāvināts ar pārdabīgu spēku un prātu. Latviešu pasakās un māņuos lācim ir parasti pēdējās īpašības. Kaut arī vilks vajājuot Velnu, bet nav mums tuvāku ziņu, ka pēdējais nuo tā sevišķi bītuos, turpretī arvien viņš baidās nuo lāča, kuŗš šad un tad tuo dabū arī savuos naguos. Tādēļ arī latvieši veduši lāci kūtīs, lai izdzen ļaunuos garus. Var būt, ka arī alu daruot, veduši lāci namā.

Alutiņa brūverītis
Lāci veda namiņā,
Liec, lācīti, savu spēku,
Bitīt', savu saldumiņu! 19627.

Daudz pasakas un tautas nuostāsti piešķir lācim pavisam cilvēka prātu un stāsta, ka lācis ar sievieti var pat piedzīvuot pēcnākamus. Tautas dziesmas sauc lāci par „dravenieku“ un „brālīti“ (30480), daudzina mazus bērnus labprāt par „lāča bērniem“ (2087. 2098—9. 2105) un stāsta pat, ka lācis cepuot maizi (30525. 30579). Šādi māņi gan nebūs nākuši nuo rietumiem.

Lapsu visu tautu tradicijas tura par lielu gudrenieci, bet neretis arī viņa pati tiek pievilta nuo citiem zvēriem. Lapsai senāk esuot bijusi aste tik gaŗa un glumja kâ kvekšķim. Tā viņa ielīdusi žagaru blāķī, bet kaķis pamanījis lapsas astes galiņu žagaruos, nuoturējis tuo par peli un lēcis ar nagiem un zuobiem virsû. Lapsa sabijusies un aizbēgusi. Nuo tā laika lapsas astei uzaugušas gaŗas spalvas un kaķam tagad esuot bailes nuo lapsas asles (Lerchis-Puškaitis, Pasakas, VI, 251—3. l. p.). „Lapsa visas gudrības mācēja, tikai pa gaisu laisties vēl ne. Nuogājusi pie svēteļa (pēc varianta pie dzērves) tuo gudrību arī izmācīties. Svētelis paņēmis lapsu aiz pakauša un nesis gaisā. Tur lapsai iešāvies prātā: „Diezgan būs, nu jau mācēšu!“ lai laižuot vaļā. Svētelis palaidis arī un šī nu nākusi rūkdama zemē, taisni celmam virsū. (Dzērve vēl teikusi: „Kruķī kvasti, kruķī kvasti!“ Lapsa gan kruķījusi kvasti, bet tas nekuo nelī-

dzējis. VI, 242. l. p.). Un tad uzkritusi arī tik nelāgi, ka palikusi guļam ar atšautu asti. Nuo tā laika nevienai lapsai vairs nenācis prātā pa gaisu laisties; bet visas vēl šuodien staigā ar atšautām astēm" (V, 182. l. p.).

Zaķis pēc latviešu kosmogoniskām teikām esuot bijis Dieva zirgs. Velnam bijis īstais zirgs, bet Dievam tikai zaķis. Dievs izduomājis viltu un iemijis Velna zirgu pret savu zaķi. „Bet darbs tagad Velnam pavisam vairs neveicās. Braidzuot viņš apnika, jūdza zaķi nuost, sapina tam kājas, laida ganīties. Palaida ganībās, zaķis visām sapītām kājām pruom uz mežu. Nuo tā laika zaķim kājas sapītas: viņš tikai lēciņus lec" (VII, 1174. l. p.). Kâ zaķim cēlušās pārplīsušas lūpas, par tuo uzrakstīšu pasaku, kâ tuo dzirdēju Raunā nuo sava tēva tēva. Zaķis reiz žēluojies, ka viņš esuot visnespēcīgākais zvērs pasaulē. Cilvēki, suņi, kaķi, vilki, lapsas un vanagi, visi viņu vajājuot, bet nuo viņa nebīstuoties neviens. Labāk darīšuot sev galu. Tâ duomādams viņš gājis uz ezeru un gribējis slīcināties. Ezera malā sēdējušas vardes, Redzēdamas nākam zvēru ar garām ausim, viņas sabijušās un plunks, plunks, plunks, salēkušas visas ūdenī. Tâ nu zaķis redzējis, ka citi baidās arī nuo viņa, sācis smieties un smējies, kamēr pārplīsušas lūpas (sal. Lerchis-Puškaitis, Pasakas, VI, 269. l. p. un I, 171. l. p.). Pēdējuo teiku pazīst arī rumāņi (M. Gaster, 314. l. p.) un igauņi (Wiedemann, 451. l. p.). Pēc tautas dziesmas vārdiem zaķa lūpas esuot pārsprāgušas „melu ziņas nēsājuot" (2308).

Par ezi mums ir sekuoša kosmogoniska teika. „Kad zeme bija radīta, tad tā negājusi apakš debess velves. Kur nu tādu lielu ripu likt? Pašu laiku pienācis arī ezis, ievaicādamies, kas te par nelaimi īsti esuot? Tâ un tâ, zeme būtu gatava, bet nevar apakš debess apaļuma pabāst un nuost skaldīt arī netiktuos. „Tā maza lieta", ezis atteicis, „ripa jāsaspiež drusku kuopā, šaurāka, gan tad derēs". Labi. Dievs tūliņ saspiedis ripu mazāku un nu viegli juo viegli pabāzis apakš debesim. Tikai kuopā spiežuot vietām krunkas gadījušās: tie ir tagadēji kalni, lejas. Bet Dievs par tādu gudru galvu ezim dāvinājis varēnu apģērbu, nuo tīrām adatām, lai neviens uzbrucējs viņam netuvuotuos" (Lerchis-Puškaitis, Pasakas, V, 50. l. p.). Rumāņu teikās eža vietā stāv arī Velns un kurmis, kuŗi negrib duot

Dievam paduoma, bet bite tuo izzina ar viltu. Līdzīgas teikas ir vēl bulgāriem un krieviem.

Kad zeme bijusi gatava, tad Dievs licis zvēriem ceļus taisīt. Visi zvēri arī nākuši un strādājuši, tikai kurmis un čūska nekā nedarījuši. Ceļu viņiem nevajaguot, juo viņi varuot dzīvuot apakš zemes. Dievs tādēļ aizliedzis kurmim un žūskai iet par ceļu. Jā viņi nejauši uzejuot uz ceļa, tad netiekuot vairs nuost. Tikai jā uznākuot cilvēks, viņiem esuot brīvu atstāt ceļu un glābt savu dzīvību. Tāda pati teika par kurmi ir arī rumāņiem (M. Gaster, 179. l. p.).

Sermuliņus senie latvieši nedrīkstējuši nuogalināt un turējuši tuos tāpat par Dieva sunīšiem kā vilkus (L. P. Pasakas, VII, 931. l. p.). Jā linus sējuot sermuliņš pārskrējis par ceļu, tad izauguši balti lini (28314. 28301). Vāveres turpretī latvieši turējuši par ļauniem zvēriem, kas nākušas mājā un nesušas deguošas uogles uz jumta, lai nuodedzinātu māju.

Nuostāsti par lapsu, zaķi, ezi un kurmi pieder, kā jau redzējām, pie ceļuojuošām kosmogoniskām teikām. Turpretī daži tautas dziesmās minēti māņi par sesku, cauni un peli liekas būt atmiņas nuo pašu latviešu senātnes.

Sesku senie latvieši, kā liekas, turējuši par dzērāju, laikam viņa nebēdīgās un plēsīgās dabas dēļ. Tautas dziesmas bieži vien daudzina, ka sesks „kūpina dūmus“ un „dara alu“.

Par cauni tautas dziesmas stāsta, ka tā aužuot audeklu, kuŗu nereti sajauc citi zvēri un putni. Šie audekli, kā liekas, zīmējas uz zirnēkļu tīkliem kuokuos. Bet kādēļ gan taisni caune ir audēja, ne vāvere jeb kādi putni? Laikam gan tādēļ, ka cauņu ādas jau nuo seniem laikiem izmantuotas cepuŗu taisīšanai un drēbju izgreznuošanai. Caune kā apģērba gādātāja varēja viegli palikt arī par audēju.

Pele pēc tautas dziesmām un māņiem ir miega valdniece un nes bērniem miegu. Šī peles luoma liekas gluži dabīga un būs laikam arī ļuoti veca. Pele, kas klusu guļ savā alā un skraida gluži nedzirduot, varēja viegli tikt pielīdzināta miegam, sapnim un pat dvēselei. Šādam izskaidruojumam nebūt nav vajadzīga kāda vienpusīga animisma teorija.

XXXVIII.

Tādas pašas kōsmogoniskas teikas kâ par meža zvēriem ir mums arī par mājas luopiem. „Senuos vecuos laikuos visi māju luopi draudzīgi dzīvuojuši kuopā. Tiem bijusi mežā būdiņa, sūnām taisīta. Bet ir še tiem nebijis ilgi miers, juo būdiņu uzgājis vilks un tīkuojis pēc taukā sivēna. Kādu dienu, kad sivēns sildījās būdiņā pie uguns, vilks tuo nuokampis un rāvis laukā. Bet sivēns, nuo pirmām bailēm atjēdzies, neganti saucis: „Kur vīri, kur vīri!“ Sivēnu izglābuši vērsis ar aunu. Vilks nu lūdzis Ziemeli palīgā, kuŗš uzsūtījis aukstu vēju. Vērsis nuo aukstuma gribējis glābties būdiņā, bet viņam aizķērušies ragi un būdiņa sagāzusies. „Luopi, redzēdami, ka nu citādi nevar glābties nuo puosta, gājuši dzīvuot pie cilvēkiem, kur tie palikuši vēl līdz šuo baltu dienu“ (Lerchis-Puškaitis, Pasakas, VI, 249. l. p.).

Guovis senāk bijušas tikai Velnam, bet visas tās bijušas melnas, nešķeltiem nagiem un bez ragiem, līdzīgas zirgiem. Dievs uztaisījis sev kūtis un uzlaidis Velna guovim mušas un dundurus virsū. Tâ nu Velna guovis sabizuojušas Dieva kūtīs. Dievs viņām pāršķēlis nagus, iedzinis galvā vadžus par ragiem un nuokrāsuojis tās dažādās krāsās. Velns nu vairs nevarējis pierādīt, ka tās ir viņa guovis (VII, 1160—1166. l. p.). Tâpat arī zirgs, kā jau augšā minēts, senāk piederējis Velnam, bet Dievs tuo iemijis pret zaķi (arī dzeni), kādēļ zirgam atstāts senais izskats (VII, 1174—5).

Kādēļ zirgiem ir jāstrādā, kamēr guovis var mierīgi ēst zāli, par tuo esmu Raunā dzirdējis šādu teiku. Reiz Dievs gribējis tikt pāri par vienu upi un lūdzis zirgu, lai pārnesuot. Zirgs atbildējis: „Man nav vaļas, man jāēd“. Tad viņš lūdzis vērsi, kuŗš tad arī paklausijis un pārnesis. Tad Dievs nuolicis, ka zirgam nekad nebūšuot vaļas, bet vēršam būšuot brīvu ēst zāli, cik patīkuot. Tādu pašu teiku pazīst arī igauņi (Wiedemann, 451. l. p.).

Guovim latvieši parasti duod vārdus pēc tām dienām, kad viņas radījušās. Raunā un Smiltenē es esmu dzirdējis visvairāk šādus vārdus: Mandala, Uotaļa, Trešala, Cekula, Piektala, Sestala un Svētala. A. Kasparsuons Siguldā ir piezīmējis sekuošus nuosaukumus, kas nāk nuo nedēļas dienām: Pirmaļa, Mandaļa, Mandža, Uotaļa, Uoča, Trešaļa, Trešķis, Cekuļa, Piektaļa, Piekša, Sestaļa un Svētuļa. Beidzuot nuo Bauskas

apkārtnes Kurzemē man ir pazīstami šādi vārdi: Pirmuļa, Uoča, Trese, Cetuļa, Pieča, Sestuļa un Svētuļa. Šāda vārdu duošana ir bez šaubām ļuoti veca un būs nuodibinājusies līdz ar kristīgu ticību. Arī rumāņi nuosauc guovis pēc nedēļas dienām, pie kam laimīgākās esuot tās guovis, kas dzimušas pirmdienās un ceturdienās (M. Gaster, 350. l. p.).

Pēc vecu-vecām teikām, kādas ir sastuopamas pie daudz tautām, aitas ir Dieva, bet kazas Velna kustuoņi. Tā arī latviešu māņuos aitas stāv tuvāku Dievam, bet āzim ir sakari ar velnu. Tādēļ laikam arī aitas palīdz ganīt gan „mīļa Māŗa“ (29075), gan arī Krūmu māte (29087). Pēc igauņu māņiem kaza, kâ jau Velna luōps, baiduoties nuo pērkuona (Wiedemann, 450. l. p.).

Pēc kādas teikas aitām pretī stāv cūkas. „Dieviņš audzināja avis, velns cūkas. Kādu dienu Dieviņš cirpa savas avis laidara priekšā. Te pieskrien velns un jautā, kāpēc tâ. Dieviņš atteic, ka būšuot nuo aitu vilnas drēbes aust. Velns pārskrien mājā un cērpj arī savus luopus, cūkas. Cērpj, cērpj — nekā nuocirpt. Beidzuot tas iegrūž cūku dumbrājā un dusmīgi uzbļauj: „Liela brēka, maza vilna!“ Nuo tā laika cūkai mazums saru uz muguras, juo velns sarus nuocirpis“ (L. P. Pasakas, I, 173. l. p.). Pie igauņiem cūka līdz ar vardi un šķirgāli esuot Velna biedri.

Par suņa un kaķa ienaidu tiek stāstītas dažādas teikas. Šeit atkal suns esuot Dieva un kaķis Velna kustuonis. Dažu tautu teikās (kâ pie jūdiem, rumāņiem un serbiem) suns ar kaķi dzīvuojuši kuopā un tikai vēlāku saskaitušies. Pie latviešiem esmu dzirdējis tikai vienu jaunāku, nuo vāciem aizņemtu, teiku par suņa un kaķa ienaidu. Senāk kaķis esuot gājis ganuos un suns gulējis mierīgi mājā, bet kaķis reiz nuozadzis suņa brīvgrāmatu un nu sunim esuot jāstrādā, kamēr kaķis varuot dzīvuot brīvā. Tādēļ suns kaķa nevaruot ieraudzīt.

Tālu pazīstama ir sekuoša teika par suni. „Agrāk cilvēkam nemaz nevajadzējis tik daudz maizes dēļ pūlēties un zūdīties. Tad labības stiebriem jau nuo pirmās puosmas augušas gaŗas vārpas visapkārt cita pie citas. Bet reiz kāda sieva neprātībā nuoslaucījusi ar maizes riecienu netīru galdu (pēc varianta netīru bērnu). Dievs par tuo sadusmojies un nemaz negribējis maizes vairs duot.“ Nu gājis suns pie Dieva lūgties.

Dievs tad arī atstājis suņa daļu, tik gaŗu vārpu kâ suņa mutī (L. P. Pasakas, V, 84. l. p.). Tādu pašu teiku pazīst krievi un pat burjati Sibirijā.

Igauņiem ir vēl sekuoša teika par suni un kaķi (Wiedemann, 450. l. p.). „Guovij senāk bijuši pupi visgarām vēderam, bet kaķis tuos esuot nuoēdis un atstājis tikai četrus, kuŗus suns apklājis ar savām ķepām.“ Līdzīgu teiku atminuos arī Raunā dzirdējis būt.

Pēc kādas vecas teikas kaķis esuot cēlies nuo cimda. „Kad Dievs visus kustuoņus jau bijis radījis, tad kaķa vēl nebijis. Nu nuosviedis savu cimdu zemē un nuo tā gadījies kaķis ar gaŗu gaŗu purnu. Bet tāds purns nejauki izskatījies, tādēļ nuocirtis purnu īsāku un radījis nuo nuocirstā gabaliņa susuriņu. Tādēļ kaķis susuriņa neēduot, juo tas viņa paša purna gals“ (V, 50. l. p.). Pilnīgāka šī teika ir pie rumāņiem (M. Gaster, 210—12 l. p.). Ādams gribējis glābt Ievu nuo Velna uzmācības un taisījies braukt laivā pāri par jūŗu. Bet Velns pārrunājis Ievu, lai ņemuot šuo līdza par mājas čūsku. Ādams ar' bijis ar mieru. Braucuot Velns palicis par peli un sācis graust laivas dibenu, lai Ādamu nuoslīcinātu. Pēdējais tuo pamanījis un sviedis pelei ar savu ādas cimdu, bet cimds palicis par kaķi, kas tūlin nuoķēris peli un apēdis. Nuo Velna nu esuot kaķim cēlušās dzirkstis spalvā un spuožas acis.

Par kaķi un žurku stāsta šādu teiku. Kaķis apprecējis žurku un abi sadzīvuojuši dažus gadus itin laimīgi. Nelaime izcēlusies nuo tā, ka kaķis reiz apēdis žurkas sakrātuos taukus. Pēc kādas jūdu teikas, kaķis ar peli senāk bijuši draugi. Bet pele reiz meluojusi Dievam, ka viņiem neesuot kuo ēst, gribējusi, lai viņai atļauj apēst kaķi. Dievs par tuo saskaities un atļāvis kaķim ēst peles.

Pie mājas kustuoņiem piedēr vēl vistas, kuŗas bez šaubām ir aizņemtas nuo rietumiem, kādēļ arī teikas par viņām nevar attiekties uz baltu pirmtautu. Gailis jau nuo seniem laikiem tiek turēts par saules zimbuolu un gaismas sludinātāju, un sarkanais gailis nuozīmē uguni. Tādēļ arī Velns un ļauni gari baidās nuo gaiļa dziedāšanas. Šādi uzskati ir sastuopami pie visām Eiropas tautām.

XXXIX.

Putnus tautas dziesmas daudzina gan pa diviem, gan arī pa trim kuopā, bet pa lielākai daļai nenuoteiktās kombinācijās. Biežāki savienuo trīs dziedātājus: zīli, žubi un lakstīgalu (2697. 2699. 30619), trīs kraukļu sugas putnus: kraukļus, vārnas un žagatas (34880—4) un vēl trīs dziedātājus bez tuvāka sakara: lakstīgalu, strazdu un cīruli (2499. 2536. 2541). Pa diviem parasti apdzied zīli ar žubi (2091—3. 2236. 2524—9), teteri ar irbi (2319. 2488. 2548. 2691), griezi ar paipalu (2480—4), vanagu ar pūci (2573—9) un cīruli ar cielavu (2603—4. 2608—13. 2644. 35779). Pirmā ruoka starp pārām, zināms, pieder vanagam un irbei kā puiša precinieka un meitas zimbuoliem, par kuo esmu jau agrāki rakstījis (Etnogr. rakstu krājums, I, 23. l. p.). Līdzīgu luomu vēl velk teteris ar irbi un cīrulis ar cielavu, kamēr krauklis un vāļņa tēluo nekārtīgu laulības dzīvi. Grieze ar paipalu ir tādēļ savienuotas, ka pirmā gādā par rudziem un uotra par sienu.

Viena nuo vissvarīgākām kosmogoniskām teikām par putniem ir plaši pazīstamā pasaka par upes rakšanu. Pēc vienas teikas versijas upi rakuši putni kuopā ar zvēriem, tāpat kā igauņu pasakā. Citā variantā rakuši tikai putni kā rumāņu teikā (M. Gaster, 176. l. p.).

Lai pasaulē netrūktu ūdens, Dievs pavēlējis zvēriem un putniem rakt upi (v. Daugavu). Zaķis ar lapsu „mēruojuši upei ceļu", kurmis dzinis pa ruobežu „pirmuo vagu", āpsis racis vagu dziļāki, lācis „klēpjiem vien grābis zemes un bēris gubās". Uz tuo pašu teiku laikam zīmējas arī tautas dziesma, pēc kuŗas ir „kurmīts zemes mērnieciņš, čūska šņuores vilcējiņa" (26045). Kad upe bijusi izrakta, tad Dievs nācis apskatīt un uzteicis vispirms lāci un kurmi, kuŗi bijuši pavisam melni ar dubļiem. Dievs tad arī licis viņiem nēsāt par piemiņu tās pašas melnās drēbes. Nuo putniem visčaklāki esuot strādājuši zuoss ar pīli, kuŗām Dievs tad atvēlējis „upē mazgāties un peldēt". Citiem putniem, kas drusku mazāk pūlējušies, vēlējis tikai „dzert upes ūdeni". Tikai vāluodze un pēc varianta arī klija jeb klijāns, žēluodami savu drēbju, nav strādājuši. Dievs nu tiem aizliedzis dzert upes ūdeni. Viņi varuot dzert tikai rasu nuo lapām un zāles, un sausā laikā kliedzuot, „lai lietus lītu, ka varētu nuo kuoku lapām padzerties". Bite strādādama vārtījusies pa

smiltim un Dievs tuo uzrunājis: „Ak tu, bitīte, nabadzīte.“ Bet bite šuos vārdus izmēdījusi, par kuo Dievs viņai atstājis „greizu muti.“ Vēzis pa tuo laiku vēl racies pa dūņām un Dievs prasijis: „Kur tad vēzis?“ Vēzis saskaities, ka viņa darbs nav tūliņ ievieties, un atbildejis: „Vai tev acis pakaļā?“ Par tādu rupju atbildi Dievs arī nolicis vēzim acis pakaļas pusē.

Pie latviešiem šī teika ir uzglabājusies vispilnīgāki un var nuoderēt par starpnieci starp rumāņu un igauņu variantu. Igauņu teikā tikai vāluodze ir laiskais putns, kamēr rumāņu teika stāsta vienā variantā par gārni (Reiher, цапля) un uotrā par klijām. Tā kâ nu latviešu variantā ir minēti vāluodze un klijāns, tad ir jāduomā, ka vispirms nav bijusi runa par vienu putnu vien. Līdzīgas teikas ir arī krieviem un vāciešiem.

Te vēl var piemīnēt, ka tautas dziesmas sevišķi daudzina vāluodzes mākslīguo ligzdu, kuŗa parasti tiek taisīta kuoka staklē (skat. Etnogr. rakstu krājums, I, 25. l. p.).

Nuo viņiem Baltijas putniem, kâ zināms, vislabāki izstrādātā ligzda ir pelēkajam strazdam, kamēr visvienkāršākā laikam būs baluodim. Par tuo arī latviešiem ir kādas interesantas teikas.

Iesākumā baluodis uolas dējis zemē. Bet lapsa vienreiz izēdusi uolas. Par tuo baluodis briesmīgi sūdzējies: „Puspūru pautu piedēju! puspūru pautu piedēju — tukšs!“ Un tâ viņš vēl šuodien daudzinuot“ (L. P. Pasakas, VI, 242. l. p. Sal. L. D. 2431).

Teiku, kâ baluodis mācījies ligzdu taisīt, atstāstīšu pēc sava tēva tēva vārdiem.

Baluodis gājis pie Dieva žēluoties, ka viņš nemākuot pērkļa taisīt. Dievs sacījis, lai saucuot pelēkuo strazdu palīgā. Strazds arī bijis ar mieru un sācis likt kuokus klusām šķērsām. Baluodis tikai sēdējis blakus uz zara un skatījies. Kad pērklis bijis jau ietaisīts, baluodis sācis lielīties: „Pruotu, pruotu, pruotu.“ Strazds par tuo saskaities, uzsaucis baluodim: „Dar' pats, dar' pats, dar' pats!“ un aizlaidies, spurkt pruojām. Nu baluodis pats gribējis darīt savu namu tālāku, bet nemācējis. Bijis jāpaliek mierā ar strazda ietaisītuo pērkli.

Variantuos strazda vietā ir vēl minēta žagata (L. P. Pasakas, V, 100. l. p.) un vispārīgi citi putni (VI, 242. l. p.).

Kâ nuo zvēriem tautas tradicijas visvairāk daudzina vilku, tâ atkal nuo putniem dzeguzi. Vairāk tautu teikās dzeguze ir cēlusies nuo cilvēka, kas citiem darījis kādu ļaunumu. Retāki arī dzeguze pati ir citu ļaunu cilvēku upuris. Pēc latviešu teikām dzeguze esuot cēlusies nuo tās meitas, kuŗu apprecējis zaltis (I, 172—3) jeb Velns (VI, 966—7). Citā variantā par dzeguzi pārvērtusies nelaimīga mātes meita (V, 108. l. p.), bet pēc igauņu teikas nuogalinātā bārenīte (Wiedemann, 296 l. p.). Teika par dzeguzi ir pārgājusi pat kādā kristīgā leģendā. Kristus esuot reiz prasījis vienam cietsirdīgam maizniekam maizes, bet ticis atraidīts. Par tuo nu šis maiznieks pārvērsts par dzeguzi. Šāda teika laikam cēlusies nuo tā, ka dzeguzes spalvas izskatās kâ ar miltiem apbērtas. Arī latvieši laikam pazinuši šādu teiku, kâ var vēruot nuo sekuošām tautas dziesmām:

Kūkuodama dzeguzīte
Pras' ganam kukulīša.
Vai tu traka, dzeguzīte,
Tā ganam pašam nav. 2445.

Kūkuodama dzeguzīte
Prasa man kukulīša.
Kur es ņemšu kukulīti,
Man vēl nav arājiņa. 2446.

Pēc H. Frišbīra (I, 439. l. p.) vārdiem Austruma Prūsijas vāciešiem esuot teika, ka vāluodze gribējusi mācīt dzeguzei ligzdu taisīt, bet dzeguze esuot tuo lepni atraidījusi un tādēļ vēl tagad dējuot uolas citu putnu ligzdās.

Dzeguzes kūkuošanu katra tauta iztulkuo savās tradicijās pēc savas dabas. Kamēr pie frančiem, angļiem un vāciešiem dzeguze ir prieka un jautrības putns, tikmēr slavu un suomu tautas kâ arī leiši atruod dzeguzes balsī sēras skaņas. Latvieši še pilnīgi līdzinās saviem tautas brāļiem un slaviem.

Neviens putns tâ nedzied,
Kâ kūkuo dzeguzīte;
Neviens gauži tâ neraud,
Kâ raud gauži sērdienīte. 4159.

Kūkuo, mana dzeguzīte,
Tu kūkuoji, es raudāju:
Tev nuocirta zaļu birzi,
Man nuomira māmuliņa. 4079.

Nekūkuo, dzeguzīte,
Nedar' man žēlabiņu;
Dzird' es tevi kūkuojam,
Birst man gaužas asariņas. 4141.

Vācu tautas tradicijas uzkļauj dzeguzei visādas palaidnības un nekrietnības, kamēr viņu parunas un pasakas pielīdzina dzeguzi pat Velnam. Īstās latviešu tradicijās dzeguze nav nekāds ļaunais putns un ar Velnu viņai ir sakari tikai kādās ceļuojuošās pasakās, kuŗas laikam būs ienestas nuo vāciešiem. Tuomēr kâ jau putns ar sēŗu balsi dzeguze nav nekāds mīļais viesis mājas tuvumā. Tādēļ arī tautas dziesmas nevēlās, lai dzeguze kūkuotu „aļamā zemītē" (2447—8), „druviņā" (2448,1, I, 915. l. p.), „uozuolā" (2449) jeb „zieduošā ābelē" (2450, turpretī 2441), bet gan „birzē" (2439. 4079. 4082), „purvā" (2444,1. 2448. 4078) un jā „nav cita kuoka, kūkuo niedres galiņā" (2449—50). Māņi vēl stāsta, jā dzeguze nākuot mājā kūkuot, tad tur ejuot arī zagļi (J. Rakstu krājums, II, 70. l. p.), jeb kāds mirstuot (88. l. p.). Bet dzeguze nes arī labas ziņas. „Kad vēl nav dzirdējis dzeguzi kūkuojam un iet upē mazgāties, tad paliek slims" (71. l. p.).

Daudz Eiropas tautas tura dzeguzi par precību un dzīves mūža paredzētāju. Tādus māņus sastuopam nevien pie krieviem, vāciešiem, frančiem un portugāliešiem (O. Böckel, Psychologie der Volksdichtung, 248. l. p.), bet arī pie suomiem un igauņiem. Jau vidus laikuos vācieši pareģuojuši savus mūža gadus pēc dzeguzes kūkuošanas un franči turējuši par lielu laimi, jā pirmā maijā varējuši saskaitīt piecus „kukū" (ibid.). Tādus pašus māņus mēs sastuopam arī latviešu tautas dziesmās.

Dzeguzīte dievredzīte
Mana mūža licējiņa;
Es apriebu ganīdama,
Viņa skrēja tautiņās. 9578.

Kūkuo, mana dzeguzīte,
Cik gadiņu man dzīvuot.
— Divi, trīs pie māmiņas,
Visu mūžu tautiņās. 10074.

Dzeguze, kâ zināms, nemēdz visai ilgi nuo vietas kūkuot, kādēļ dzeguzes nuokūkuotie gadi nevarēja būt klausītājiem pa prātam. Tâ varbūt cēlās māņi par aizkūkuošanu, kuŗus pazīst arī krievi, vācieši un igauņi. Kas tukšā dūšā dzirdēja pirmuo reiz dzeguzi kūkuojam, tas tika aizkūkuots. Vispirms laikam tika aizkūkuoti tikai dzīves gadi, bet vēlāku aizkūkuošanā meklēja arī citus ļaunumus. Stāstīja, ka aizkūkuotais tai gadā nevaruot vairs skaņi dziedāt, jeb viņam visu gadu miegā tekuot siekalas, jeb arī viņš „nuokalstuot" (J. Rakstu krājums, II, 70.—71. l. p.). Lai dzeguze nevarētu aizkūkuot, tad lūkuoja tūliņ nuo rīta apēst „dzeguzes kumuosu" (J. Rakstu krājums, 16, 49. l. p.). Lai aizkūkuošana nekaitētu, tad esuot jaiekuožuot kādā kuokā, kuŗš tad nuokalstuot.

Latvieši, krievi un vācieši ticējuši, ja aizkūkuotajam neesuot naudas klāt, tad viņam visu gadu būšuot naudas trūkums. Pēc latviešu (L. P. Pasakas, V, 106. l. p.), krievu un igauņu māņiem cilvēka aizkūkuošana kaitējuot luopiem, bet, kâ igauņi duomājuši, esuot par labu cūkām.

Austruma Prūsijas vācieši ticējuši, ka dzeguze kūkuojuot tikai nuo Tiburcija (14. apr.) līdz Jāņa (24. jūn.) dienai. Pēc Jāņiem dzeguze tādēļ vairs nekūkuojuot, ka tad parāduoties septiņas Lielā Lāča zvaigznes, kuŗas esuot tā ļaunā maiznieka bērni, kuŗš esuot pārvērsts par dzeguzi. Krievi turpretī stāsta, ka tad dzeguze aizrijuoties ar rudzu (pie igauņiem miežu) akuotu. Arī latvieši duomājuši, ka dzeguze kūkuojusi tikai līdz Jāņiem jeb Pēteriem.

Kūkuo birzē dzeguzīte,
Neba ilgi tu kūkuosi:
Atnāks Jāņis, Pēterīts,
Ies' pruojām, kūkuodama. 2438.

Pēc Jāņiem jeb Pēteŗiem dzeguze pārvēršuoties par vēja vanagu. Gluži līdzīgi māņi par dzeguzi ir vēl nevien krieviem,

vāciešiem un igauņiem, bet arī ķīniešiem. Tā tad jāduomā, ka tas mīts būs ļuoti vecs, vismaz nebūs ienests nuo vāciešiem.

Beidzuot vēl pieminēsim, ka dzeguzei skrienuot līdza viens mazs putniņš, kas esuot dzeguzes kalps. Šī teika būs laikam nākusi nuo Vācijas.

Par melnuo dzilnu stāsta, ka tā bijusi Velnam par luopu gānu. Kad Dievs ielaidis dundurus Velna luopuos un tie saskrējuši Dieva kūtī, tad Velns pārsitis dzilnai galvu. Nuo tā laika dzilnai esuot sarkanums uz galvas un viņa vēl tagad skrienuot, luopus saukdama (L. P. Pasakas, VII, 1160—7).

Starks jeb svētelis esuot cēlies nuo cilvēka un bijis senāk Dievam par ruokas puisi. „Dievs bijis vienreiz saķēris visus mūdžus, iebāzis maisā un devis starkam, lai tuos nes uz dīķi slīcināt. Maisu uz dīķi nesuot, starks dzirdējis, ka tur kas čīkst un čēkst. Maisu pie dīķa nuonesis, starks aiz lielas ziņkārības nevarēja nuociesties nepaskatījies, kas maisā atruodas. Tikdrīz kā viņš maisu attaisīja, izlīda nuo tā visi tur iesluodzītie mūdži kā: vardes, čūskas un citi. Starks aizgājis ar tukšu maisu pie Dieva atpakaļ. Izdzirdējis starka nedarbu, Dievs teicis: „Tādēļ ka tu esi bijis tik ziņkārīgs, še tev šie sarkanie zābaki un ej nu salasīt visus palaistuos mūdžus!“ Nuo ta laika starkam gaŗas, sarkanas kājas un viņš lasa vardes, čūskas, kuŗas tam nekā nekaitē“ (VII, 1168. l. p.). „Jā kādreiz būs beidzis lasīt, tad palikšuot atkal par cilvēku“ (V, 180. l. p.). Starka vietā ir še sastuopams arī zaķis (I, 171. l. p., VII, 1167. l. p.). Gluži tāda pati teika par starku ir arī leišiem. Latviešu māņuos starkam nav laba nuozīme.

Par kraukli stāsta, ka Dievs tuo esuot suodījis par kādu nuoziegumu. „Visi putni perināšuot bērnus vasarā, krauklim jāizperinuot ziemā. Kad bērni nedēļas veci, tad krauklim lielās piektdienas rītu priekš saules lēkšanas jāpārnesuot tik daudz jūŗas ūdens, kā bērniem nuodzerties. Bet, jā dažu gadu gaduotiės, ka jūŗa viscaur aizsalusi un krauklim neiespējams ūdeni dabūt, tad viņa bērniem jāpaliekuot par kuovārņiem“ (III, 101—2. l. p.). „Lielā piektdienā kraukļi nesuot nuo jūŗas ūdeni un kristuot savus bērnus“ (J. Rakstu krājums, II, 72. l. p.). Raunā esmu dzirdējis, ka par vasaru jāejuot visām vārnām uz jūŗu mazgāties jeb pērties. Kuŗa nenuoperuoties, tā paliekuot par kuovārni. Var būt, ka uz tuo zīmējas arī sakāms vārds: kāda

vārna pērta, tāda nepērta. Igauņi stāsta, ka krauklis senāk bijis balts, bet tādēļ ka viņš ēdis maitu, jeb pēc cita varianta nav ņēmis dalības pie upes rakšanas, tad Dievs tuo par suodu iebāzis darvas mucā. Kraukļa kliegšanu gandrīz visas tautas tulkuo par nelaimes jeb nāves vēsti.

Velns esuot iemijis Dieva kaltu pret savu izkapti un sācis ar tuo sienu pļaut. Žagata, lēkādama pa kuoku zariem, nuoskatījusies un sākusi par velnu smieties. „Velns apskaitās un svieda žagatai ar kaltu. Kalts kēra un iedūrās žagatai par asti. Nuo tās reizes žagatai gaŗā, smagā aste“ (VII, 1172. p.). Dažas tautas tura dzeguzi par ļaunu putnu, citas atkal skatās uz viņu kā uz prieka vēstnesi un laimes nesēju. Latviešu māņuos dzeguze ir tikai pļāpa un viņas parādīšanās mājā zīmējas uz jaunām ziņām un aprunāšanu. Ganiem tuomēr dzeguze esuot kaitīga, juo viņa aicinuot vilku uz luopiem.

Žagata palaidne,
Tā sauca vilku,
Tā sauca vilku,
Kur gani gana. 29431.

Par ūpja vaidēšanu latvieši stāsta šādu pasaku. Vienai mātei bijusi slinka meita un divas guovis. Meita reiz paēdinājusi tik vienu guovi, bet uotru atstājusi bļaujam. Kad nu māte prasījusi, kas tur bļaujuot, meita atteikusi, ka tas esuot ūpis. Ūpis tuo dzirdējis un pateicis visu mātei. Meita nuo dusmām iemetusi ūpim ar sprungulu par sāniem un tādēļ viņš vēl šuodien vaiduot (IV, 286. l. p.). Savas vaiduošās balss dēļ ūpi tuŗa vispārīgi par nelaimes vēstnesi.

Nuo Vestienas ir mums vēl pazīstama šāda teika par ūpi. „Ūpis esuot lielījies: kad viņš kliegšuot, tad kalni plīsīšuot. Tāda lielība Dievam nepatikusi, viņš aizliedzis ūpim virs zemes kliegt; jā gribuot, lai tad iebāžuot galvu dūņās un tad varuot izkliegties. Lūk, tādēļ vēl šuodien ūpis galvu grūžuot dūņās, kad nuoduomājis vaidēt“ (VI, 194. l. p.). Līdzīgu teiku esmu dzirdējis nuo sava tēva tēva par dumpi (выпь, Rohrdommel). Arī teikas saturs drīzāk zīmējas uz purva putnu dumpi nekā uz meža putnu ūpi. Tā kā nu pēc vārdu skaņām ūpis ir tas pats, kas krievu „выпь“, tad jāduomā, ka šeit viņš nuozīmē taisni dumpi.

Dumpis pieder pie tiem putniem, kas cilvēku aizkliedz, tāpat kā dzeguze aizkūkuo. Kad dumpis aizbrēc, jeb pūpiķis aizpūpina, tad dvaša smird līdz nākuošam gadam (J. Rakstu krājums, II, 72. l. p.). „Jā pīpene aizbrēc, tad paliek dzeltēns“ (71. l. p.). „Kad grieze aizgrież, tad ruokas sagrież“ (ibid.), jeb „izkapts nekuožuot“ (L. P. Pasakas, V, 106. l. p.). Jā ūziķis aizdzied, tad kājas nuomūkuot (nuobrūk), t. i. zeķes, auti slīd uz papēžiem. Jā lakstīgala aizdzieduot, tad pieguļniekiem svārki deguot (pie uguns kura). Jā strazds aizbrēcuot, tad balss skabargaina“ (ibid.).

Pūci tautas dziesmas tēluo par neglītu, bet ļuoti augstprātīgu.

Pūce, pūce, pelēķīte,
Citus putnus nicināja;
Pati Dieva suodījama,
Platu galvu vazājās. 2508.

Pūcīte, pūcīte, tev smuki bērniņi!
— Kâ pati māte, kâ pati māte!
Ķesnām galvām, platām acim!
Tēvā velnā, tēvā velnā! 30618.

Pēdējuo dziesmu atgādina pasaka par pūci un vanagu (L. P. Pasakas, V, 164. l. p.).

Par bezdelīgu esmu dzirdējis nuo sava tēva tēva šādu kosmogonisku teiku. Vecuos laikuos Velns reiz nuoslēpis visu uguni pasaulē. Dievs meklējis, meklējis, bet nevarējis nekur atrast. Tikai nuo Velna smēdes kūpējuši dūmi. Bezdelīga nu gribējusi Dievam palīdzēt un klusām aizlaidusies uz Velna smēdi. Nuoskatījusies, kâ Velns šķiļ uguni un kaļ, sākuse nuo prieka kliegt: „Zinu, zinu! Tēraudā un akmenī, tēraudā un akmenī!“ Velns, tuo izdzirdis, sācis ķert ar deguošām stangām. Vienreiz nuosvilinājis bezdelīgai pakakli, uotreiz izrāvis astes spalvas, bet viņa tuomēr izbēgusi. Nuo tā laika bezdelīgām ir sarkanums pakaklē un liels ruobs astē (sal. L. P. Pasakas, VII, 1179—80. l. p.). Bezdelīga vispārīgi tiek turēta par Dieva putniņu un ļaudis labprāt ierauga viņu ligzdas savu māju paspārnēs. Latvieši ticējuši, kas bezdelīgu ligzdas izpuostuot, tam metuoties uz ģīmja teteŗa raibumi un pat māja varuot nuodegt.

Par irbi raksta M. Āruons nuo Bērzaunes: „Pašā iesākumā irbes bijušas lielas: sirds vien bijusi tik liela kā tagad viss augums... Bet vienreiz Pērkuons jājis itin zemu zemu. Līdz kuo sagriezis kumeļu gar meža buogu, te, spurkt, irbes gaisā! Pērkuona kumeļš briesmīgi sabijies. Pērkuons dusmās saķēris irbes un saujā saspiedis tik mazas, cik pašām tuoreiz sirds liela bijusi“ (V, 107. l. p.). Kā jau kosmogoniskā teikā te gan Pērkuona vietā būs bijis Dievs. Tautas dziesma salīdzina irbēnus ar starcēniem kā kalpa bērnus ar saimnieka bērniem.

Kalpu bērni, irbēniņi
Agri tek migliņā;
Saimenieka svētelīši
Ilgi tup ligzdiņā. 2147.

Pēc kādas nepareizi uzrakstītas teikas (VI, 195. l. p.) lakstīgala esuot cēlusies nuo vienas nelaimīgas pameitas. Reiz pamāte viņu tik dikti situsi, ka viņa sākusi lūgt Dievu, lai pārvēršuot šuo par putniņu. Tā nu esuot cēlusies lakstīgala un „dziedājusi deviņām mēlītēm“. Ļaudis stāsta, ka lakstīgalai esuot trīsdeviņas balsis, tautas dziesmas turpretī sauc lakstīgalu parasti par trejvaluodi (13872. 18965). Jau augšā mēs redzējām, ka lakstīgala ir sējas putns, — kā vienā piemērā (2690) arī paipala, — kas nevien zīlē sējas laiku, bet palīdz arī ganiem un piegulniekiem. Lakstīgalas dziedāšanu tautas dziesmas vismīļāki pielīdzina cīņai ar zuobeniem. Par lakstīgalu parasti daudzina, ka tā „sit“ (R. L. B. Z. K. Rakstu krājums, 15, 158. l. p.) jeb „tricina“ (2697. 30614,6. 32058), kamēr zuobena skaņu nuosauc par lakstīgalas dziedāšanu.

Abiem dzied lakstīgala
Zuobentiņa galiņā. 17235. 20727. 21088.

Zuobentiņu galiņā
Lakstīgala tricināja. 32058.

Jauni puiši bandenieki,
Pirksim kuopā lakstīgalu,
Lai tā skaisti padziedātu
Zuobentiņa galiņā. 32031.

Kārtīga cīnīšanās ar zuobeniem un tuo skaņu pielīdzināšana lakstīgalas dziedāšanai būs gan laikam cēlusies rietuma un dien-

vidus Eiropā. Pats lakstīgalas nuosaukums, kâ jau esmu aizrādījis (15. 159. l. p.), būs laikam nācis nuo latiņu valuodas (lusciniola) un pruoti jau tanī laikā, kad latvieši un leiši vēl runājuši vienu valuodu (leišu lakštingala). Turpretī kārtīga cīņa ar zuobeniem, kâ arī mīnētais dzejiskais salīdzinājums (sal. vācu die Nachtigall schlägt), būs gan laikam aizņemti nuo vāçu bruņeniekiem.

Līdz ar lakstīgalu, kâ jau augšā minēts, tautas dziesmas daudzina nereti zīli un žubi, bet biežāki gan pēdējās divas kuopā. Par zīles un žubes bērniem stāsta, ka tuos „Vēja māte šūpuo, Vēja māte auklē“ (2091—3). Zīle ir „liela pareģuone“ jeb „liela dievredzīte“ (2581) un nākamības zīlēšanā viņai pieder pirmā luoma.

Eita, meitas, klausīties,
Kādu dziesmu zīle dzied.
— Zīle dzied tādu dziesmu:
Laiks meitām ruozes šķīt. 14061.

Tādu ziņu zīl' atnesa,
Mūs' māsai tautās iet. 14062.

Zīl' atnesa tādu vēsti,
Būs brāļam kaŗā iet. 31933.

Zīle ir „laba māsiņa“ un liek ganam sargāties nuo vilkiem un tautietei nuo nebēdīgā tautieša. Līdzīga luoma, kâ liekas, piešķirta arī žubei un dzenim.

Zīle dzied aparā,
Liek ganiem sargāties:
Sarg' jēriņu, kazlēniņu,
Sargi savu vainaciņu! 29430.

Zīlīte, žubīte, tā laba māsiņa,
Tā lika ganiem sargāties. 29431.

Kuo tu, dzeni, klikstināji,
Kuo tu man pasacīji?
— Es, meitiņa, tev pasaku,
Sargā savu ganībiņu. 29424.

Bet „labā māsiņa“ var ziņuot arī nepatīkamu vēsti un sludinājums atkal līdzinās likteņa lēmumam, kādēļ latvieši ne

katrreiz gribējuši satikties ar zīli. Tā iemesla dēļ, uzņemuot kādu gaitu, latvieši dzēruši „zīles kannu", lai ceļā nesatiktuos ar zīli. Bet „lielā dievredze" tuomēr nav visa zinājusi un nevarējusi paredzēt, ka viņu pašu nuokeŗ vanags (2581—2).

„Cīrulītis mazputniņš" tautas dziesmās ir puiša zimbuols, kamēr vanags, ka jau minēts, tiek pielīdzināts parasti tikai senuo laiku preciniekam, kad precību ceremonijas vēl līdzinājās laupīšanai. Cīrulis, tâpat kâ puisis, dara alu, dzer, dzied, gādā par zirgiem un kaitinās ar skaistuo cielavu, meitas zimbuolu. Šādu ievērību cīrulis laikam ir izpelnījies ar savu agruo celšanuos un jautruo dziedāšanu augstāku un ilgāki par citiem putniem.

Kâ cīrulis, puiša zimbuols, gādā par zirgiem, tâ atkal cielava, meitas zimbuols, kâ jau minēts, gādā par guovim. Meitas pūram ir vajadzīgi arī lini, kādēļ cielavai ir sakars ne tikai ar laidaru, bet arī ar liniem. „Kas pirmuo reiz redz cielavu uz jumta, tam tai gadā gaŗi lini, — kas zemē, tam īsi" (J. Rakstu krājums II, 71. l. p.). Līdzīgi zīlei cielava zīlē meitām arī preciniekus.

Tâ sacīja cielaviņa,
Pa pagalmu tecēdama:
Būs tai mūsu netiklei
Šuorudeni precinieki. 14066.

Vismazākais putniņš Baltijā ir mazais ceplītis, bet tautas tradicijas viņam piešķir vislielākuo dūšu. Šeit uzrakstīšu nuo sava tēva tēva dzirdētu teiku par ceplīti. Reiz lācis gājis nejauši garām gar ceplīša pērkli, kur atradušies tikai mazie ceplēni. Kad vecais ceplītis pārnācis mājā, tad nu šie stāstījuši, cik lielu un briesmīgu zvēru viņi redzējuši. Vecais ceplītis nu uzlaidies uz krūmiņa un lēcis arvien augstāku un augstāku, prasīdams: „Vai tik liels bija?" Beidzuot bērni esuot sacījuši, ka tik un tik liels tas zvērs esuot bijis. Tad vecais atbildējis: „Jā es būtu mājā bijis, tad viņš pie mana nama durvu gulētu".

XL.

Nuo citiem zvēriem visvairāk tautas tradicijās tiek daudzināta čūska. Tâ kâ nu pēdējā nereti stāv sakarā ar mirušu ļaužu dvēselēm, tad animisti gribēja pierādīt, ka čūsku cienī-

šana ir cēlusies tikai nuo dvēseļu kulta. Bet tāds izskaidruojums bez šaubām ir vienpusīgs. Tâ kâ miruoņus mēdz aprakt zemē un arī čūskas dzīvuo apakš zemes virsas, tad varēja viegli nākt uz duomām, ka mirušuo dvēseles pārvēršas par čūskām un ka arī dvēsele vispārīgi parādās čūskas veidā. Bet visi māņi par čūskām ar tuo nebūt nav izskaidruoti.

Sava bīstamā kuoduma dēļ čūsku parasti tura par ļaunu kustuoni, kas stāv biedrībā ar Velnu jeb ir pat nuo viņa radīts. „Kādreiz Dievs un Velns gājuši gar upes malu pastaigāt. Tur viņi atraduši vecu zirga pineklu, kuŗu Dievs paņēmis un gribējis iemest upē, bet Velns arī pasteidzies — saķēris pineklam aiz uotra gala un pārrāvis uz pusēm. Dievs tuomēr savu pinekla galu iemetis upē, kuŗš palicis par zuti. Bet Velns savu pusi nuometis uz sausuma un nuo tās izcēlusies čūska. Par tuo vēl tagad mēdz teikt, ka zutis ar čūsku esuot tuvu rada“ (L. P. Pasakas VII., 1194. l. p.). Kas čūsku nuosituot, tam tiekuot septiņi grēki pieduoti. Jā čūsku nuosituot un apruokuot, tad Saulīte trīs dienas smejuoties, bet jā neapruokuot, tad viņa trīs dienas rauduot. Kad čūska aizbēguot, tad tai vietā vajaguot iespraust sērmūkšļa krustu. Čūska tad atkal atnākšuot, aptīšuoties ap krustu un nevarēšuot vairs pruojām tikt.

Tālu pazīstama ir šāda teika par čūsku. „Tam šķirstam, uz kuŗa ūdens plūduos cilvēki, luopi, zvēri patvērumu bija atraduši, gadījās nejauši mazs caurumtiņš. Visi prātuoja kuopâ, kâ caurumtiņu aizbāst. Te pielien čūska un saka: „Jā man pēc ūdens plūdiem duotu tuo gaļu ēst, kam vissaldākās asinis, tad es aizbāstu caurumtiņu ar savu augumu.“ Labi. Pēc ūdens plūdiem uods apņemas tuo dzīvnieku atrast, kam vissaldākās asinis. Izmeklējās cauru dienu: cilvēkam vissaldākās.“ Tuo nu dabū zināt bezdelīga, kuŗa, „cilvēku žēluodama, nuorauj uodam puszuokli, lai nevarētu pateikt, kam saldās asinis. Uods gan vēl rauga stāstīt, bet vairāk nevar izteikt, kâ: dziņ, dziņ !... Te gadās bezdelīga un saka: „Viņš grib teikt, ka vardei vissaldākās asinis.“ (I., 173. l. p.). Ļuoti līdzīgas teikas ir vēl uzrakstītas Krievijā, Rumānijā un Palestīnā (M. Gaster, 218.—20. l. p.).

Jā nuoķeruot baltuo jeb sarkanuo čūsku, izvāruot un apēduot, tad varuot saprast putnu valuodu (L. P. Pasakas, VII,

1272—3). Šī teika ir ļoti veca un tālu izplātīta. Indijā viņa bijusi pazīstama jau vairāk gadu simteņu pirms Kristus dzimšanas. Senuo skandināviešu teikā Zigurds ēd čūskas gaļu un tūlit sapruot putnu valodu. Tādu pašu teiku pazīst arī igauņi.

Pēc igauņu teikas sarkanā čūska lielījusies vienā pašā naktī deviņiem cilvēkiem acis aiztaisīt, bet tādēļ viņa palikusi akla. Bet jā viņa dabujuot izlīst caur rata rumbu, tad viņa paliekuot atkal redzīga (Wiedemann, 455. l. p.). Līdzīgus māņus atruodam Lercha-Puškaiša pasakās (V, 83, l. p.) un arī es esmu kuo līdzīgu dzirdējis.

Latvieši līdz ar igauņiem stāsta, ka šķirgālis esuot čūskas dakteris un varuot atdzīvināt pat gabaluos sasistu čūsku. Pirmās ziņas par šādu māņticību mēs atruodam kādā senuo grieķu teikā, kur čūska pazīst zāli pret nāvi un atdzīvina citu nuosistu čūsku. Šis pasakas motīvs ir sastuopams par visiem vidus laikiem.

Čūskām esuot arī savs ķēniņš, kuŗam esuot dārgs zelta vaiņags galvā. Kas šuo vaiņagu iemanto, tas paliek laimīgs, bagāts jeb ļuoti gudrs. Bet čūskas viņam ratiski dzenuoties pakaļā (L. P. Pasakas, VII, 1261—72). Tādas pašas teikas stāsta ari igauņi. Jau senie indieši esuot ticējuši ka čūsku galvās esuot atruodami dārgi akmeņi.

Kāmēr čūskas latvieši turējuši par ļauniem kustuoņiem, tikmēr zalši viņiem bijuši guovju labvēļi un tuos pavisam nebijis brīv sist (VII, 1273—4. l. p.). Ar laiku, kā liekas, šie māņi ir aizmirsti, un zalši vairs nav šķirti nuo čūskām (J. Rakstu krājums, II, 70 l. p.). „Zalši, rudenī alā līzdami, ieņemuot tādu zālīti mutē un tad tūlin aizmieguot līdz pavasarim.“ Tuo nuoskatijies viens puisis, arī ieņēmis tuo zāli mutē un nogulējis visu cauru ziemu (L. P. Pasakas VI, 196. l. p.).

Zalšiem tautas māņuos ir ļuoti līdzīgi kaupiņi, krupji jeb rupuči. Pēc vienām tradicijām viņus vajaguot taupīt, juo viņi nesuot guovim laimi. „Kad rupuci nuosituot, tad guovim nuotrūkstuot piens“ (J. Rakstu krājums, II, 69. l. p.). Pēc citām ziņām viņi esuot guovim kaitīgi un viņus vajaguot iznīcināt. „Krupjus jādzen nuo laidara ārā, juo tie izzīž guovis“ (R. L. B. Z. K. Rakstu krājums, 6, 58. l. p.). Gluži tādi paši pretēji māņi par kaupiņiem ir arī igauņiem (Wiedemann, 454. l. p.).

Arī vardēm ir māņuos sakari ar luopiem, tāpat kā zalšiem un kaupiņiem. Kad vardi pavasari pirmuo reiz redzuot ūdenī, tad tai gadā būšuot daudz piena, bet jā redzuot uz sausuma, tad būšuot sausa vasara un maz piena (J. Rakstu krājums, II, 69). „Kas vardes sit, tam sprāgst jēri“ (R. L. B. Z. K. Rakstu krājums, 6, 57. l. p.), jeb pat „māte mirstuot“ (J. R. kr. II, 69).

Par līdeku ir šāda teika. „Kad Dievs vīšas zivis bija radījis, tad nuoteica, kas katrai brīvu ēst. Bet reiz līdeka... aizmirsusi šuo nuoteikumu: bija aprijusi zvejnieku.“ Nuo tā laika līdekai jānēsājuot galvā visi zvejnieku rīki (L. P. Pasakas, V, 109. l. p.).

Par buti dzirdēju nuo sava tēva tēva šādu pasaku. Ķeizariene Katrīna reiz braukusi pa jūŗu nuo Vāczemes un ēdusi kādu Vāczemes zivi. Pusi nuoēdusi, bet nav vairs patikusies, un iesviedusi jūŗā. Nuo tās tad nu mūsu jūŗā esuot izcēlušās butes.

Par zirnēkli un mušu esmu Raunā dzirdējis šādu pasaku. Vecuos laikuos uguns citur neesuot bijusi kâ tikai Velnam ellē. Dievs izrunājies ar visādiem zvēriem, lai lūkuotu dabūt uguni, bet neviens nevarējis nuotikt elles dibenā. Beidzuot tuomēr saņēmies zirnēklis, nuolaidies pa savu virvi zemē un ar lielām pūlēm uznesis uguni augšā. Nuonācis virs zemes, viņš bijis ļuoti nuokusis un apgulies. Pa tuo laiku muša, šurpu turpu skraidīdama, ieraudzījusi uguni, nuozagusi un aiznesusi pie Dieva. Tur nu stāstījusi, ka pati iznesusi uguni nuo elles un prasījusi maksas. Dievs tad arī atvēlējis viņai ēst nuo visiem ēdieniem, kas uz uguns tikšuot taisīti. Pa tuo starpu pamuostas arī zirnēklis, redz, ka uguns vairs nav, un iēt tūlin pie Dieva sūdzēties. Dievs nu sapruot, ka muša zirnēkli apzagusi un atļauj tam uz priekšu baŗuoties nuo mušas gaļas (sal. L. P. Pasakas, VII, 1182—5).

Vienreiz zirnēklis gribējis Dievam nepareizi apsūdzēt cilvēku, bet Dievs dabujis zināt, ka tas nav tiesa, iesitis zirnēklim par muguru un zirnēklis nuokritis no debesim zemē. Nuo kritiena viņš nu dabujis pumpu mugurā un vairs nevaruot uzkāpt debesīs (VI, 289. l. p.).

Pēc vienas teikas blusas esuot Dieva kalpi un uodi Velna kalpi. Velns uzlaidis Dievam uodus, bet Dievs uzkūris uguni

un aizdzinis tuos ar dūmiem. Tad Dievs uzlaidis Velnam blusas, bet Velns nuo tām nekā nevarējis atkratīties (V, 105 un VII, 1188). Arī vienā rumāņu teikā uods un blusa uzrunā viens uotru par māsām, bet pēc satura teika ir citāda (M. Gaster, 306. l. p.).

Par gnīdu esmu dzirdējis tādu pašu teiku, kā Lercha-Puškaiša uzrakstītuo (V, 86. l. p.). „Dievs, putnus, luopus radīdams, katram ierādījis savu darbu. Utij un gnīdai atvēlējis cilvēka matuos dzīvuot, ādu kuost un asinis zīst. Bet gnīda ar tuo nebijusi mierā: ādā vien kuost, gribējusi kuost līdz kaulam. Tad Dievs sadusmuojies un piesējis gnīdu pie mata, lai nespētu līdz kaulam ieēsties."

Pat tāds neievēruojams kukainītis, kā mazā zīlīte, mārgrietiņa jeb spindgrietiņa (Coccinella septempundata) spēlē diezgan svarīgu luomu dažu tautu mītuos. Pēc vienas rumāņu teikas (M. Gaster, 110.—13. l. p.) viņa esuot cēlusies nuo vienas ļaunas skaistules. Tā kā viņa mācījusi ļaudim tikai ļaunu, tad Dievs tuo pārvērtis par mazu kukainīti. Uzlikta uz pirksta, vēl tagad viņa rāduot, kurp lai cilvēks ejuot, bet labāk esuot iet pavisam uz uotru pusi, juo viņa rāduot tikai uz ļaunu. Pēc latviešu māņiem šis kukainītis rāda tikai, uz kurieni meita aiziešuot tautās, kādēļ viņš arī ne par velti ir nuosaukts par zīlīti. Par ļaunu jeb kaitīgu latvieši viņas netura. Vidzemē viņu biežāki sauc par zīlīti, Kurzemē par mārgrietiņu jeb spindgrietiņu. Bauskas apgabalā meitas, zīlēdamas, esuot viņu šā uzrunājušas: „Spindū, spindū, kur mans brūtgāns? — Bērzgalā, bērzgalā zaļuos svārkuos." Šie māņi atkal pilnīgi saskan ar augšējuo izskaidruojumu par bērza galuotni.

XLI.

Tā nu mēs redzējām, ka viens uotrs mīts jeb mānis pie latviešiem var būt uzglabājies par gadu tūkstuošiem pat nuo indo-eiropiešu pirmtautas. Bet kā jau nekas pasaulē nestāv uz vietas, tā arī nav jāduomā, ka latviešu mitoloģija būtu palikusi bez pārmaiņām. Daudz veci māņi ir aizmirsti un jauni ir nākuši tai vietā. Ar katru jaunu kultūras strāvu ir ienesti jauni dzīves uzskati un jauni mīti. Latviešiem atkal vairāk ir bijis satikšanās ar svešiem kaimiņiem nekā leišiem, kādēļ pēdējie

vienu uotru sentēvu mītu ir arī uzglabājuši tīrākā veidā, kamēr latviešu tradicijas liekas pie reizes būt plašākas un pilnīgākas. Vismaz latviešu tautas dziesmas duod mums daudz vairāk materiāla mitoloģijai nekā mums pazīstamās leišu daiņas. Par tuo arī nemaz nav jābrīnās, juo leišu daiņas vēl nav pilnīgi sakrātas un tās pašas uzrakstītās pastāv pa lielum lielai daļai nuo samērā jaunāku laiku romancēm, kādas latviešu tautas dziesmu krājumuos pieder pie retumiem. Kâ valuodnieks atruod vecākas liecības leišu valuodā, tā atkal mitologs atruod bagatākus materiālus latviešu mitoloģijā.

Visu tuo ievēruojuot, mēs arī varēsim saprast, ka katrā latviešu mītā un dievībā mēs nevaram meklēt visvecākuos mitoloģijas pamatus. Kaut arī par dažām dievībām varam vēruot, ka tās ir cēlušās nuo dabas parādībām (p. p. Dievs) jeb senču dvēselēm (p. p. veļi), tuomēr pašās latviešu tradicijās parasti trūkst liecību par šuo dievību pirmātnīguo nuozīmi. Tādēļ arī latviešu mitologa pirmais uzdevums ir sakrāt druošas ziņas par pašu latviešu senajiem māņiem un dieviem. Turpretī mītu attīstīšanās vēsture pieder drīzāk pie mitoloģijas salīdzinātāja darba lauka. Jautājumuš par mītu celšanuos esmu pārrunājis tikai pie viena uotra gadījuma.

Mitoloģijas salīdzināšanā ir līdz šim stipri pārspīlēta latviešu māņu radniecība ar prūšu, grieķu un senuo indiešu mītiem. Zinātnieki gan jau sen vairs netura senās indiešu kultūras ne par tik vecu, nedz arī par tik pirmātnīgu kâ senāk; mūsu rakstnieki turpretī mīl pārspīlēt vēl vecuos uzskatus. Vispārīgi ņemuot, baltu tautu māņi līdzinās vairāk senuo ruomiešu mītiem nekā grieķu un indiešu mitoloģijai, kur daudz kuo ir gruozījuši gan dzejnieki, gan prātnieki. Līdzība starp ruomiešu un baltu tautu mītiem pastāv arī tikai kuopīgā vienkāršībā un lauksaimnieciskā karakterī, bet neliecina vis par pašu tautu un viņu mītu tuvāku radniecību. Gauži maz pie mums ir vēl griesta vērība uz suomu cilšu mitoloģiju, lai gan nevien pēdējās ir daudz lietas aizņēmušās nuo seniem baltiem, bet arī latvieši ir stāvējuši zem stipra suomu tautu iespaida.

Šuo rakstu par latviešu mitoloģiju esmu sacerējis visiem inteliģentiem latviešu lasītājiem, kas interesējas par etnografijas jautājumiem. Tādēļ arī esmu piespraudis plašāku ievadu un

devis dažādus paskaidruojumus, kas speciālistiem mitoloģijā nebūtu vajadzīgi. Tīšām esmu izlaidis dažu ceremoniju sīkumus, kas jau vairākkārt ir pārrunāti dažāduos rakstuos. Tâpat neesmu pieminējis ar vārdiem tuos rakstniekus, kuŗi lūkuojuši izskaidruot latviešu mitoloģiju pēc vienpusīgām teorijām. Nuo svara mums še ir tikai pati lieta, nevis personas, nuo kuŗām dažas varbūt nemaz vairs neturās pie agrākiem uzskatiem. Pārrunājuot vispār pazīstamas lietas, neesmu pie reizes uzrādījis arī avuotus. Tautas dziesmas citējuot esmu turējies tikai pie rakstu valuodas un tādēļ esmu atmetis tāmnieku un augšgaliešu valuodas savādības. Pirmkārt pēdējās mitoloģijā nav nuo svara un uotrkārt, tautas dziesmas krājuot, izluoksnes nav konsekventi ievēruotas.

Kâ jau pirmajā plašākā rakstā par latviešu mitoloģiju daža laba svarīga ziņa būs arī nejauši izlaista. Vienu, uotru jautājumu neesmu apskatījis arī ar nuoduomu. Pie pēdējiem pieder latviešu māņi par slimībām, vārduošanu un tautas medicīnu. Jau vecais Baruona tēvs ir devis par tiem gluži pareizu spriedumu (L. D. I, 138. l. p.). Pievedīšu nuo tā še tikai pāra teikumus. „Bez vispār visiem pazīstamiem māņiem daža gudra vecenīte lepuojās ar lielāku krājumu līdzīgu māņu, sevišķi ar pareģuošanu un dziedēšanas līdzekļiem, kas, taisnību sakuot, nebij grūti pēc pazīstamiem paraugiem arī nuo jauna sacerēt... Daudz nuo šiem māņiem varēja nākt un patiesi arī ienāca nuo ārienes, sevišķi bagātā mērā nuo mūsu līdziemītniekiem vāciešiem. Latvieši, zināms, vispirms un juo mīļāki uzņēma tādus, kam vienāds raksturs ar pašu māņiem, kādēļ savs un svešs dažu reiz grūti izšķiŗami. Bet atruodam arī māņu līdzekļus citādas, svešādas dabas, svešādu uzskatu; tie allaž arī izrādās par īstiem svešiniekiem, ienācējiem. Tas sevišķi sakāms nuo daudziem dziedēšanas, pareģuošanas un buršanas līdzekļiem.“ Nuo savas puses es te vēl gribētu piebilst, ka lielum-lielā daļa nuo pūšamiem vārdiem nav palikuši par visas tautas īpašumu un, kâ jau svešnieki, vispirms ir jāpētī nuo mītu salīdzinātājiem.

Ar daudz māņiem ir savienuotas senuo latviešu kāzu ceremonijas, bet tādus ievēruojuot, mums būtu sīki juo sīki jāapraksta arī senās kāzas. Šie māņi tad arī labāki ir apskatāmi kāzu aprakstuos.

Dažs duomā, ka senuo latviešu analoģijas burvība ar visādiem simpatetiskiem līdzēkļiem piederuot drīzāk pie dzejas un pavisam neattiecuoties uz latviešu agrākuo ticību. Daudz tautas dziesmu ziņas par dažādiem kuokiem un dzīvniekiem nestāvuot sakarā ne ar dieviem, ne ar senču dvēselēm, un tā tad nuo dažiem tiek turētas gluži vienkārši par tautas dzejnieku fantāzijas augļiem. Bet tā spriežuot, mēs varētu vai ikkatru mītu atšķirt nuo mitoloģijas. Taisni tautas uzskati uz dabu ir vissvarīgākā viela mitoloģijas pētītājam. Ņemsim par piemēru Sauli, vēli, vilku, dzeguzi un uozuolu. Tautas dzejā visi viņi ir kādas mītiskas būtnes, bet nevienā vēl nav gluži nuoteikta un pilnīgi antropomorfizēta dievība. Viens uotrs sīkums par viņiem būs varbūt cēlies nuo tautas dziesmu sacerētājiem, bet tautas dziesmas ir tuomēr visas tautas piederums un pie tur apdziedātiem dzīves uzskatiem ir turējusies visa tauta. Daudz mītuos mēs varēsim atrast daļu nuo analoģijas burvības, daļu nuo dzejnieku fantāzijas un arī daļu nuo tautas prātniecības. Nevien kosmogoniskas teikas, bet arī dažas pasakas ar budisma mācībām, būs gan laikam tīšām sacerētas un ar nuoduomu laistas tautās. Bet jā šādas teikas un pasakas viena uotra tauta ir piesavinājusies, tad viņas arī jau pieder pie tās tautas mitoloģijas. Kâ tad lai mēs vēl šaubāmies par tuo māņu piederību mitoloģijai, kas apdziedāti nuo pašas tautas dzejniekiem? Tâ tad māņi par kuokiem, dzīvniekiem un dažādi simpatetiski līdzēkļi nekādā ziņā nav izslēdzami nuo mitologa darba lauka. Pēdējuos esmu aprakstījis drīzāk par maz nekâ par daudz. Plašāki šuo jautājumu neesmu iztirzājis tādēļ, ka materiāli par analoģijas burvību ir vēl vispārīgi maz krāti, sistematizēti un salīdzināti. Pa daļai ir uz tiem jau aizrādījis mūsu vecais Baruona tēvs (L. D. I, 196—8. l. p. un V, 411—2. l. p.).

Latviešu mitoloģijai, kâ jau jaunai zinātnei, ir vajadzīgs plašāks izglītuotu tautiešu pabalsts. Tautas mutē ir vēl uzglabājušies daudz un dažādi senlaiku māņi, kuŗi mūsu dienās ir vēl glābjami nuo aizmirstības. Daža laba nuo šādām ziņām ir nuo svara ne tikai latviešu mitoloģijai, bet arī etnografijai un kultūras vēsturei vispārīgi. Tādēļ arī šā raksta pirmais nuolūks bija muodināt lasītāju mīlestību uz vecuo tautas ticību.

Kļūdu izlabuojums.

Iespiests:				Jābūt:
6. l. p.	2	rinda	nuo apakšas: šās ainas	šās ziņas
19. „ „	9	„	„ augšas ēos jeb auos	ēôs jeb auôs
39. „ „	20	„	„ „ Maeletins	Maeletius
41. „ „	11	„	„ „ Viedemann	Wiedemann
42. „ „	10	„	„ apakšas: un, aizjūgšanu“	un„aizjūgšanu“
43. „ „	17	„	„ augšas: ku	sākuma ir bijušas
43. „ „	18	„	„ „ krieva	krievu
50. „ „	3	„	„ apakšas: Duobelē un Raķenē	Duobele un Raķene
64. „ „	5	„	„ augšas: šķīruojušies	šķiruojušies
78. „ „	7	„	„ apakšas: ar Birzuļa	un Birzuļa
82. „ „	11	„	„ augšas: zzināms	izzināms
127. „ „	8	„	„ apakšas: asles	astes
134. „ „	11	„	„ augšas: klijām	klijānu

VALSTS * LATVIJAS * BIBLIOTĒKA

LATVIJAS NACIONALA BIBLIOTEKA
0306029793